

CeLISR

CENTRAL EUROPEAN LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE REVIEW
KÖZÉP-EURÓPAI KÖNYVTÁR- ÉS INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI SZEMLE

Köztaurusz
a 21. században

Időszakosság a
katalogizálásban

Online könyvtári szakszótár

RDA in the German-speaking
region

The out-of-commerce
works system

2024/1

Az Országos Széchényi Könyvtár
és a Budapesti Műszaki Egyetem
Országos Műszaki Információs Központ
és Könyvtár online, tudományos
folyóirata

ISSN 3004-1651 (Online)

Megjelenik negyedévente
journals.oszk.hu, journals.bme.hu

FELELŐS KIADÓ:
Rózsa Dávid főigazgató, OSZK
Marton József Ernő főigazgató,
BME OMIKK

FŐSZERKESZTŐ:
Dancs Szabolcs, OSZK

SZERKESZTŐ:
Ézsiás Anikó, Molnár Anita, BME OMIKK

KIVITELEZÉS:
Horváth Barnabás, OSZK
Bányai Boglárka, BME OMIKK

TÉMAFELELŐS:
Bilicsi Erika, Bodnár Róbert,
Hubay Miklós, Kalcsó Gyula, Radó Rita,
Tegdes Egyházi Dóra, Verók Attila

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
Egervári Dóra, Ézsiás Anikó,
Gerencsér Judit, Kiszl Péter,
Kovács Béla Lóránt,
Kovácsné Koreny Ágnes, Lencsés Ákos,
Lengyelne Molnár Tünde,
Mészáros Tamás, Némethi-Takács Margit,
Sipos Anna Magdolna, Szűts Etele,
Z. Karvalics László

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:
Sabina Aneva, Nicoleta-Roxana Dinu,
Zorica Jakovleska Spirovska, Alenka Kavčič
Čolić, Bolerazka Zuzana, Silvia Stasselová,
Tomasz Makowski

LAPTERV:
Kóbor Szilvia, OSZK

ILLUSZTRÁCIÓ:
OSZK Archív, freepik

1014 Budapest, Szent György tér 4–5–6.
+36 1 224 3700 | celisir@oszk.hu

BME OMIKK
a te könyvtárad!

A főszerkesztő levele

A jelen lapszámmal induló folyóirat a könyvtár- és információtudomány két nagymúltú hazai folyóiratának, a Könyvtári Figyelőnek és a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásnak az utódjaként határozza meg magát, ugyanakkor – a kiadók és szerkesztők szándékával összhangban – az örökölt és továbbvitt tematikának némileg új formát és másféle minőséget kíván adni.

A CELISR (Central European Library and Information Science Review = Közép-európai Könyvtár- és Információtudományi Szemle) egy nyílt hozzáférésű, online szaklap, amelynek alapításakor a kiadók egy nemzetközi értelemben is versenyképes szakfolyóirat elindítását tűzték ki célul. Ennek fényében a szerkesztők tüzetesen megvizsgálták az indexelő szolgáltatások és szakfolyóirat-adatbázisok üzemeltetői által felállított követelményrendszereket, és a kapcsolódó munkafolyamatokat ezek figyelembe vételével alakították ki, igyekezve ugyanakkor valamiféle harmóniát teremteni a magasra állított mércének való megfelelés és a mindenkor szerzői-felhasználói igények kielégítése között. Ennek folyamánaként a szerkesztőség a – tudományos igényességgel megírt – tanulmányok esetén a kettős vak bírálati eljárást követi, amelynek során a szerző(ke)t csakúgy nem tájékoztatják a cikkeiket elbíráló szaklektorok személyéről, ahogy utóbbiaknak sem hozzák tudomására, ki(k)nek az írása került hozzájuk értékelésre.

Az egyéni kutatási eredményeket tükröző szakcikk mellett olyanokkal is találkozhatnak majd a lap Könyvtári kitekintő rovatának hasábjain, amelyek egy-egy joggyakorlatot, projektet, speciális gyűjteményt stb. ismertetnek, avagy – például – valamely konferencia előadásairól számolnak be. A *Tanulmányok* és *Könyvtári kitekintő*n túl további két rovatunk a *Szakirodalmi szemle* és a *Perszonália*.

A debütáló szám két magyar és két angol nyelvű tanulmánnyal indul. Tartalmaz egy alapos elemző írást a Köztársaság szabványossági vizsgálatáról Bódog András tollából. András megfogalmazásában ez a vizsgálat a „Köztársaság modernizálásának és a kor kihívásainak megfelelő szinten tartásának legelső lépése”. Kiváló elméleti tanulmányában Ilácsa Szabina azt kutatja, hogyan változott a könyvtári gondolkodás a nem egy kiadási folyamatban közzétett forrásokról egy világban, ahol „az okoseszközök megjelenésével az algoritmusok váltak az információ első számú fogyasztójává”.

A Forrásleírás és –hozzáférés (Resource Description and Access, RDA) bibliográfiai keretrendszer a könyvtári katalógizálás megújulásának egyik alappillére. Az RDA fejlesztéséért felelő szervezet (RDA Steering Committee, RSC) vezetője a kitűnő német szakember Renate Behrens. A rendszer német nyelvterületen való implementálásáról, az ennek érdekében készülő alkalmazásprofil kialakításáról szóló tanulmánya várhatóan a témát árgus szemekkel követő nemzetközi olvasótábor egy részét is aktivizálja majd. Hasonlóképpen Ariadna Matas írásához, amely elsősorban a digitális hozzáférés szerzői jogi akadályainak elhárításában érdekeltek figyelmét vonhatja magára.

A *Könyvtári kitekintő* rovatban Pethő Andrea egy több szempontból is igen hasznosnak mondható fejlesztésről számol be, jelesül a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete (SZMKE) háromnyelvű (magyar, szlovák, angol) online információ- és könyvtártudományi szakszótárát ismerteti. Roncz Melinda könyvtárigazgató a Fórum Kisebbségkutató Intézet szakkönyvtárát, a Bibliotheca Hungaricát, illetve az intézet által működtetett Szlovákiai Magyar Adatbank tartalmait és újdonságait mutatja be, emellett részletes beszámolót olvashatunk Tószegi Zsuzsanna tollából az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtár- és Információtudományi Intézete (ELTE BTK KITI), valamint Könyvtártudományi doktori programja által hatodik alkalommal megszervezett Valóságos könyvtár – könyvtári valóság című kétnapos konferenciáról. Ugyancsak részletes, képes beszámolót olvashatunk a tavalyi évben Budapesten megrendezett „Europeana Aggregators’ Forum 2023” hibrid konferencia előadásairól. Ezt az írást Szűts Etele és Hegedűs Henriett jegyzi.

Kerékgyártó Ágnes a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára részeként működő Szociológiai Gyűjtemény múltját és jelenét tárja fel, kitekintéssel a könyvtár jövőbeni (híd-)szerepére.

A fentebb már említett Valóságos könyvtár – könyvtári valóság című konferenciasorozathoz kapcsolódik Tóth Máté recenziója is, amely az ötödik konferenciaalkalom során elhangzott előadások alapján összeállított tanulmánykötetet ismerteti kimerítő alaposan.

A *Perszonália* rovatban Hangodi Ágnes emlékezik meg az Oktatási és Kulturális Minisztérium nyugalmazott főosztályvezető-helyetteséről, az OSZK egykori osztályvezetőjéről, az ez év február 3-án elhunyt Skaliczki Juditról.

Végezetül reméljük, hogy a CELISR-t a jövőben a szakmai tájékozódás egyik fontos forrásaként tartják majd számon, amely megfelelő fórumot biztosít a tágabb értelemben vett könyvtárosság hazai és nemzetközi újdonságainak és eredményeinek megismeréséhez.

Dancs Szabolcs
főszerkesztő

Kiadói köszöntő

A könyvtárak fontos célja, hogy a technológia fejlődésével is lépést tartva egyre kifinomultabb eszközöket nyújtsanak a világ megismeréséhez. Az információforrások gyűjtése, feldolgozása, megőrzése és szolgáltatása mellett a könyvtárak ma már olyan szempontok és célkitűzések mentén szervezik tevékenységeiket, mint a kritikus gondolkodás, a kreativitás ösztönzése, a kulturális identitás megerősítése vagy a mentálhigiéné. Emellett megerősödött a könyvtárak szerepe a nyílt tudomány területein, a tudományértékelésben és a publikálástámogatásban is.

Az információhordozók és a digitálistartalom-kínálat sokrétűvé válásával a könyvtárosság egyre szélesebb ismeretkört kíván: az alapvető IT-ismeretek mellett szükségessé válik a minőségirányításban vagy szerzői jogban való jártasság; felértékelődnek a hiteles információk és források felismerői, akik alapot adnak a tanuláshoz, a kutatáshoz és a felhatalmazott döntéshozatalhoz. Mindezekre pedig napjainkban általában azonnal van szükség.

Egy újonnan induló könyvtár- és információtudományi folyóirat célja ebben a környezetben, hogy stabil és megbízható, az utódokra is átörököthető-átörökítendő szemléletet, jó gyakorlatokat és tudást közvetítsen. Azon leszünk, hogy a CELISR méltó legyen e feladat betöltésére.

Rózsa Dávid
főigazgató, OSZK

Marton József Ernő
főigazgató, BME OMIKK

Tartalom

Köztársaság a 21. században? A Köztársaság szabványossági vizsgálata..... Köztársaság in the 21 st century? Standardization exam study of the Köztársaság	1
Időszakosság a katalogizálásban..... Periodicity in cataloguing	20
Internationalisation of cataloguing in cultural institutions with RDA using the example of the German-speaking region.....	34
The out-of-commerce works system: a promise to unlock our heritage digitally...	44
Háromnyelvű online könyvtári szakszótár..... Trilingual online dictionary of library terminology	54
#mindentgyűjtünk – A Bibliotheca Hungarica és a Szlovákiai Magyar Adatbank... #mindentgyűjtünk – The Bibliotheca Hungarica and the Hungarian Databank of Slovakia	60
Tudomány: válaszok a globális kihívásokra – a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság VI. konferencia előadásai..... Science: responding to global challenges – presentations from the Real library – library reality VI conference	78
Europeana Aggregators’ Forum 2023 – hibrid konferencia Budapesten..... Europeana Aggregators’ Forum 2023 –hybrid conference in Budapest	100
A szociológia országos szakkönyvtára új szerepben: A Szociológiai Gyűjtemény mint híd..... The national library of sociology in a new role: the Sociological Collection as a bridge	116
A könyvtári valóság tükré..... Valóságos könyvtár – könyvtári valóság 5. – Recenzió	127
Skaliczki Judit..... (1945-2024)	131

Köztaurusz a 21. században? A Köztaurusz szabványossági vizsgálata

Köztaurusz in the 21st century? Standardization exam study of the Köztaurusz

Bódog András
bodog.andras@vmk.hu
Vörösmarty Mihály Könyvtár,
Székesfehérvár
könyvtárinformatikus

Beérkezett: 2024.01.12.
Elfogadva: 2024.03.05.
Publikálva: 2024.03.26.

Magyarországon a Köztaurusz elnevezésű általános információkereső teztaurusz szolgál a nemzeti könyvtárban, illetve a közkönyvtárakban gyűjtött dokumentumok tárgyszavazására. A tárgyszórendszerként is szolgáló teztaurusz évtizedeken át épült, jelenleg is folyamatosan gyarapodik a tárgyszójegyzék, ám mára már hatályon kívül helyezett szabványok figyelembe vételével készült. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a Köztaurusz mennyire felel meg a hatályos nemzetközi (ISO) teztauruszszabványnak. Mivel a Köztaurusz alapvető fontosságú az Országos Széchényi Könyvtár és számos közkönyvtár mindennapi munkájában és szabványos tartalmi feltárásában, a rendszer mindenkor szabványossága elengedhetetlen annak továbbfejlesztése érdekében. A Köztaurusz modernizálásának és a kor kihívásainak megfelelő szinten tartásának legelső lépése ez a szabványossági vizsgálat.

tárgyszórendszer, teztaurusz, Köztaurusz, tartalmi feltárás

In Hungary, a general thesaurus called Köztaurusz (Pubtaurus means Public Thesaurus) is used to index documents collected in the national library and public libraries. The thesaurus, which also serves as a subject heading scheme, has been built over decades and is still being updated, but it has been built according to standards that have now been withdrawn. This study examines the extent to which the Köztaurusz complies with the currently valid international (ISO) thesaurus standard. As the Köztaurusz is essential for the daily work and standardized topical indexing of the National Széchényi Library and many public libraries, the continued standardization of the system is essential for its further development. The first step in modernizing the Köztaurusz and keeping it up to date with the challenges of our times is this standardization exam study.

subject heading system, thesaurus, Köztaurusz, topical indexing

Bevezető

A múlt század második felében megkezdődött intenzív teztauruszfejlesztés sok tekintetben kihozta analóg környezetben a tartalmi feltárás akkori lehetőségeiben rejlő maximumot a tárgyszavak közötti szemantikus kapcsolatok feltüntetését illetően. A papíralapú teztauruszok messzemenően kielégítették a korabeli visszakeresés támasztotta igényeket, azonban a könyvtári informatika bevezetésével, majd fejlődésével a kontrollált tárgyszójegyzéken túlmutató funkciók nagy része általánosságban már nem került implementálásra, bár maga a teztauruszszemlé-

Cite as/Így hivatkozd: Bódog, A. (2024) Köztaurusz a 21. Században? A Köztaurusz szabványossági vizsgálata / Köztaurusz in the 21st century? Standardization exam study of the Köztaurusz, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 1–19.
<https://doi.org/10.3311/celistr.36967>

let az informatikai értelemben vett ontológiák képében vissza-visszatért a szakmai köztudatba. Oka még a teauruszok és más tartalmi feltárórendszerek látszólagos tetszhalottságának az is, hogy a tömeges digitalizálás révén keletkező teljes szövegű közgyűjteményi tartalmakban való kereshetőség az átlagos felhasználó számára többnyire feleslegessé tette a korábbi, némi hozzáértést kívánó információ-visszakereső technikák alkalmazását. Manapság azonban újabb forradalom kezdetén állunk: a digitális térben olyan mértékű lett ezen állományok exponenciálisan növekvő mérete, hogy már a digitális tartalmak minimális átláthatóságát biztosító rendszerezéshez ismételten szükség lett a tartalmi feltárás olyan korszerű megoldásaira, mint a facettás osztályozás, a teauruszok és az ontológiák alkalmazása, illetve – mivel már az emberi munkaerő képtelen lépést tartani az új tartalmak feldolgozásával – a gépi tárgyszavazás. A modern kihívásokra válaszul a Finn Nemzeti Könyvtár korszerűsítette általános teauruszát, és erre alapozva korszerű kapcsolt adat (linked data) ontológiát épített belőle, amely a finn könyvtári rendszerben és az aggregált közgyűjteményi tartalmakban általánosan használt tárgyszórendszer alapját képezi, újabban pedig egy Európa-szerte széles körben adaptált gépi tárgyszavazó rendszer szótárállományaként szolgál. Felmerül a kérdés, hogy a finn általános ontológia (YSO) magyar párhuzama, a Köztaurusz is alkalmas-e egy hasonló modern feladatkör ellátására. Tanulmányomban erre keresem a választ, és ennek keretében az első részben a Köztaurusz jelen állapotát vizsgálom a jelenleg hatályos teauruszszabványnak, egyúttal a nemzetközi gyakorlat diktálta korszerű információkereső teaurusznak/tárgyszórendszernek való megfelelés szempontjából.

Fontosabb felhasznált források, kutatási módszertan

A Köztaurusz Relexen belüli vizsgálatára a MOKKA szerverére telepített szolgáltatást használtam (<https://mokka.hu/relex/guest.html>). A Közgyűjteményi Szabványosítási Iroda részére 2022 őszén a Relexben készült Gyakorló Köztaurusz néven egy másolat a Köztaurusz akkori teljes állományáról kísérleti felület céljára. Ebben az állományban vizsgáltam meg a Relex alapértelmezett teauruszkezelési beállításait, illetve a jövőben itt lehet a valódi implementációt megelőzően a gyakorlatban kipróbálni a tervezett változtatásokat. További létfontosságú információt szolgáltatott a Relex felhasználói kézikönyve, illetve a Köztaurusz régi statikus webes változatának felületén megtalálható részletes ismertető. Kihagyhatatlan információforrások a témában Ungváry Rudolf gazdag publikációs listájából azok a tanulmányok, amelyek a Köztaurusz fejlődéstörténetével, illetve a magyar teauruszkészítés és -szabványosítás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak. A teauruszokat érintő relációelméletben Ungváry művei mellett Horváth Tibor, Varga Dénes és Szakadát István munkáit használtam fel.

A jelenleg hatályos teauruszszabvány az ISO 25964 szabványcsomag, amelynek 2011-ben megjelent első része a szabványos egy- és többnyelvű információkereső teaurusz fejlesztésének és fenntartásának részletekbe menő kérdéseivel foglalkozik. A 2013-ban megjelent második rész a más szótárakkal való kompatibilitást vizsgálja, meghatározva egyúttal a Köztauruszt érintő jövőbeni feladatok normatív követelményeit. A Köztaurusz jelenlegi változatának megjelenése idején hatályos szabványoknak való megfelelés ellenőrzéséhez felhasználtam a magyar teauruszszabvány (MSZ 3418) 1976-os első és 1987-es második kiadásait, illetve az ezek alapjául szolgáló ISO 2788 nemzetközi szabvány 1974-es és 1986-os kiadásait. A vizsgálat folyamán a szabványokban leírt előírások megfelelőségét

„A modern kihívásokra válaszul a Finn Nemzeti Könyvtár korszerűsítette általános teauruszát, és erre alapozva korszerű kapcsolt adat (linked data) ontológiát épített belőle...”

„Az információkereső teaurusz egy ún. kontrollált és strukturált szótár, amelynek szócikkei a teauruszcikkek.”

ellenőriztem le mind formai, mind logikai síkon. Az eredményeket a szabványokból, illetve a Köztauruszból vett példákkal illusztráltam. A példaként alkalmazott valós vagy illusztratív teauruszelemeket dőlt betűvel jeleztem a szövegben. A Relex MARC-adatcsere-formátumban exportálható állományának vizsgálatához egyrészt készítettem egy MARC-exportot a Gyakorló Köztauruszról, másrészt egy Köztauruszt aktívan alkalmazó megyei könyvtár katalógusában a Relexből betöltött teauruszállomány MARC-rekordjait is figyelembe vettem. Az összehasonlítás alapját a Köztaurusz és a Relex gyakorlati formátumának számító HUNMARC. *A besorolási rekordok adatcsere-formátuma* című könyvtári szabályzattervezet képezte, illetve a MARC 21 authority (besorolási rekordok) (Library of Congress 2022a), illetve osztályozási (classification) (Library of Congress 2022b) formátumának naprakész dokumentációja a Library of Congress weboldalán. Ungváry Rudolf a teauruszok MARC-kompatibilitásáról szóló publikáció is igen fontos hazai szakirodalmi források. A tanulmány szövegében félkövér kiemeléssel jelölöm a hatályos ISO-teauruszszabvány szakkifejezéseinek magyar megfelelőit.¹

1. A Köztaurusz jelene

A 2001-ben megjelent és azóta rendszeresen karbantartott Köztaurusz az Országos Széchényi Könyvtár és számos közkönyvtár által használt általános célú információkereső teaurusz, amely elsősorban tárgyszórendszerként áll a könyvtárak rendelkezésére. Szerkesztése és karbantartása a Relex nevű szoftverrel történik, a naprakész tárgyszavak kikeresése is ennek online felületén lehetséges. A 2011-ben, a MOKKA projekt keretében üzembe helyezett kurrens Relex előnye, hogy fejlesztése az akkor hatályos teauruszszabvány (MSZ 3418:1987) figyelembe vételével történt, ennél fogva képes a teauruszformátum széles körű relációinak kezelésére. A könyvtárszakma szempontjából további fontos előny volt a teauruszszabvány szerinti Word-formátumú szöveges bemenet és a MARC-kimenet lehetősége, utóbbi a teljes szótárra vagy az egyes lexikai egységekre vonatkoztatva, így az integrált könyvtári rendszerek és egyéb alkalmazások könnyedén átvehetik szabványos formában a lexikai egységeket, vagyis magukat a teauruszcikkek. A fejlesztés azonban az OSZK akkori igényeinek figyelembevételével történt, ezért a könyvtári szabályzatként tervezett, de hivatalosan meg nem jelent HUNMARC. A besorolási rekordok adatcsere-formátuma köré épült (Ungváry 1998). A Köztaurusz esetében az egyetlen különbség a tervezett HUNMARC-authority formátum és a MARC 21 között, hogy előbbibe tervezett módon bele kívánták építeni a magyar teauruszszabvány teljes relációkészletét. A bevezetés minden bizonnyal ösztönözte volna a hazai könyvtárinformatikai piac fejlesztését is abba az irányba, hogy a hazai integrált könyvtári rendszerek ki tudják használni a HUNMARC-ban kódolt általános **információkereső teaurusz** minden előnyét. Mivel azonban ez a könyvtári szabályzat nem jelent meg, fejlesztések sem történtek ilyen irányba. Ennek ellenére a Köztaurusz HUNMARC-kimenete az eredetileg tervezett módon kódolja a teauruszkapcsolatokat. A fő probléma abban gyökerezik, hogy nincs olyan integrált könyvtári rendszer, amely ezeket a kódokat felismerné és tárgyszókezelésébe implementálná.

1.1. Egy köztauruszos teauruszcikk felépítése

Az **információkereső teaurusz** egy ún. **kontrollált** és **strukturált szótár**, amelynek szócikkei a teauruszcikkek. A teauruszcikk **lexikai egységei**

¹ Az ISO-szabvány szakkifejezései alapján készített terminológiai szójegyzék (A melléklet: szabványterminológia) megtekinthető a folyóirat weboldalán: A szövegtörzsben dőlt betűs kiemeléssel szereplő szavak ezen terminológiai szójegyzék elemeire utalnak.

azonosítják a **fogalmat** és leírják e fogalomnak a kapcsolatrendszerét. A Köztársaság teauruszcikkek szabványos formában az alábbi módon épülnek fel: Vezérszavak: az egyes **fogalmakat** reprezentáló **lexikai egységek** megnevezései. A teauruszcikk kitüntetett helyén (balra zárva az első sorban) található. A **lexikai egységek** két típusa lehet vezérszó:

- **Deszkriptor**: egy **lexikai egység** kitüntetett (előnyben részesített) névalakja, a **fogalom** azonosítására is szolgál, tehát egy adott névalak egy **információkereső teauruszban** csak egyszer fordulhat elő.
- **Nemdeszkriptor**: egyéb névalakú **lexikai egység**, egyben **utaló** a fogalom **deszkriptorára**.

Relációk egy teauruszcikkben (MSZ 3418 jelöléssel):

- L: LÁSD **utaló** (**nemdeszkriptoroknál** alkalmazott **utaló** az adott **deszkriptorra**).
- LV: LÁSD VAGY **utaló** (**nemdeszkriptoroknál** alkalmazott **utaló** több **deszkriptorra**).
- L&: LÁSD ÉS **utaló** (**nemdeszkriptoroknál** alkalmazott, összetettebb **fogalomra** vonatkozó **utaló**, több **deszkriptor** együttes használatát jelzi).
- H: HELYETT **utaló** (**deszkriptoroknál** alkalmazott, a rá irányuló LÁSD **utaló** vezérszavának jelzése).
- H&: HELYETT ÉS **utaló** (**deszkriptoroknál** alkalmazott, a rá és egy vagy kettő másik **deszkriptorra** irányuló LÁSD ÉS **utaló** vezérszavának jelzése).
- HV: HELYETT VAGY **utaló** (**deszkriptoroknál** alkalmazott, a rá vagy egy vagy kettő másik **deszkriptorra** irányuló LÁSD VAGY **utaló** vezérszavának jelzése).
- F: általánosabb (**fölrendelt deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, a generikus hierarchia felfelé iránya).
- A: speciálisabb (**alárendelt deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, a generikus hierarchia lefelé iránya).
- T: átfogóbb, egésze (arra a **deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, amelynek részét képezi a mi **fogalmunk**).
- P: része, eleme (arra a **deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, amely a mi **fogalmunk** részét képezi).
- R: rendeltetése, tárgya, okozata (arra a **deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, amely a mi **fogalmunk** okozata, tárgya, valamilyen következménye).
- E: eszköze, kiindulása, oka (arra a **deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, amely a mi **fogalmunk** oka, előfeltétele, valamilyen kiindulópontja).
- X: rokonsági kapcsolat (egy **rokonsági deszkriptorra** – illetve logikailag az általa reprezentált **fogalomra** – **utaló**, amely valamilyen egyéb típusú relációban van a mi **fogalmunkkal**).

2. A Relex és a Köztársaság szabványossági vizsgálata a hatályos teauruszszabvány szempontjából

2021-ben magyar nyelvű utód nélkül került visszavonásra az MSZ 3418:1987 magyar teauruszszabvány (Magyar Szabványügyi Testület 2023). A szabványosítás szabályainak megfelelően ebben az esetben, honosított magyar szabvány híján, a hatályos nemzetközi szabvány a mérvadó dokumentum. A jelenleg hatályos ISO 25964 a korábbi ISO 2788 (egynyelvű információkereső teauruszok és egyben

„A szabvány fontosnak tartja, hogy egy tezauszban meghatározzák az egyes fogalmak alkalmazási területeit. ”

az MSZ 3418 forrása) és az ISO 5964 (többnyelvű információkereső tezauszok) felülvizsgálatával és kombinálásával született. (National Information Standards Organization 2023) A legfőbb különbség az 1980-as években bevezetett tezauszszabványok és az új között, hogy utóbbi már előtérbe helyezi azt a tényt, hogy maguk az **információkereső tezauszok** is a papíralapú használat és megjelenítés helyett inkább mint keresőmotorokba, valamint tartalomkezelő rendszerekbe integrálható információkereső eszközökként működnek, és ezért a legfőbb felhasználói célcsoport immáron nem az információs szakemberek, hanem a szakirányú képzésben nem részesült felhasználók köre. (International Organization for Standardization 2011 p. vi.) Az alábbiakban az ISO 25964-1:2011 egynyelvű **információkereső tezauszokra** tett megállapításainak tükrében vizsgálom a Köztauruszt, illetve a Relexben épített relációkat. A két szolgáltatást illetően az alábbi megállapítások nem kritikát közölnek, hiszen jelenlegi állapotuk létrejötté idején (2011–2012) az akkor még hatályos magyar tezauszszabvány-nak kellett megfelelniük. E jelentés sokkal inkább reflexió a tezauszépítésben és a könyvtári szabványok területén azóta életbe lépett változásokra, amelyeket majd a Köztaurusznak is követnie kell, hogy megőrizze jelenlegi funkcióját a magyar könyvtári szektor általános célú tezauszaként és **tárgyszórendszereként**.

2.1. A lexikai egységek szabványossága

Egy **információkereső tezausz** az egyes **fogalmakat** közös jellemzőik alapján kategorizálja. (International Organization for Standardization 2011 p. 18.) A fogalmakat **lexikai egységek** fejezik ki a tezauszban. Bonyolult **fogalmak** kifejezésére **többtagú** vagy **„összetett” lexikai egységek** is alkalmazhatók. Ezek megválasztását a szabvány megengedő módon a szerkesztő szubjektivitására bízta, betartva a tezauszformátum szerkesztési szabályait (pl. a névalak gyakoriságának, az egyértelműség és a visszakeresési szempontok figyelembevételével), rugalmas módon lehetőséget teremtve arra, hogy a tezausz reflektáljon az adott nyelvre és kulturális közegre. (International Organization for Standardization 2011 p. 38–40.) A szabvány fontosnak tartja, hogy egy tezauszban meghatározzák az egyes **fogalmak** alkalmazási területeit. Ezt a használatra vonatkozó megjegyzéssel (**megjegyzés a használatról**) lehet szabványos formában megtenni (ISO-szabvány szerinti jele: SN). Nem egyértelmű esetekben a tezausz-cikkben ez a megjegyzés ad magyarázatot és instrukciót a kifejezett **fogalomra** vonatkozóan, egyértelműsítve a jelentést, illetve bizonyos esetekben, pontosítja a használat módját. A történeti megjegyzés (jele: HN) az adott fogalom használatának a visszakeresést befolyásoló múltbeli információit rögzíti.

A **deskriptort** ismertető egyszerű magyarázószöveg (jele: DEF, MSZ 3418-ban: M²) megadására is ad lehetőséget a szabvány (International Organization for Standardization 2011 p. 18–21.). A Köztauruszban például a **közigazgatás lexikai egységnél** jól példázható a megjegyzések szabványos használata: a magyarázat pontosan leírja a **fogalom** tezauszban használt jelentését, a **megjegyzés a használatról** egyértelmű instrukciókat ad arról, hogy bizonyos, jól körülhatárolható esetekben melyik másik **deskriptort** (*államigazgatás*) kell alkalmazni. A történeti megjegyzés évszám szerint leírja, hogy ezt a fogalmat Magyarországon mikor milyen formában alkalmazták. A **lexikai egységek** szabványos formában szótári formában megadott, egyes számú főnevek vagy névszói szerkezetek, ám a szabvány hangsúlyozza, hogy az egyes nyelvhasználati és kulturális sajátosságok és szabályok az irányadók. Az azonos írásmódú, de eltérő jelentéssel bíró

² A MSZ 3418:1987 csupán egyetlen szabványosított megjegyzésről tesz említést mint megjegyzésre mutató kiegészítő kapcsolatjel (M). Ez a nemzetközi szabvány szerinti definíciónak (DEF / magyarázat) és scope note-nak (SN / megjegyzés a használatról) egyaránt megfeleltethető. A Relexben definiált megjegyzések esetében az M a magyarázat jele, ezért használtam az elemzésben ebben a kontextusban.

homográf szavak esetében zárójelben értelmező adható meg: például a szabvány a daru angol nyelvű előfordulását (*cranes*) írja példaként. E konkrét fogalomnál, főleg hogy ez a nyelvi jelenség kevésbé gyakori a magyar nyelvben, a Köztársaság szerkesztői ragaszkodtak például a *daru* és *darumadár* **deszkriptorok** használatához, így két teljesen eltérő névalak azonosítja a két fogalmat. Közöttük a MÁS ÉRTELEMBEN LÁSD relációt (jele: ≠) is feltüntették. Az *orgona* esetében láthatunk példát a hátravetett értelmezők használatára az *orgona* (*hangszer*) esetében. Érdemes megjegyezni, hogy az ISO-szabvány mindkét értelmezési tartományban javasolja az értelmezők használatát, nem csak a fogalompár egyikenél. Ungváry Rudolf szerint azért tértek el a szabvány által javasolt alaktól, mert úgy vélték, a jövőben a hátravetett értelmezők használata megnehezíti a gépi **indexelés, osztályozás**, tárgyszavazás folyamatát, mivel a zárójeles hátravetett jelzőkkel sohasem fordulnak elő a kérdéses szavak a szövegben (Ungváry 2001a p. 26.). Az azóta megvalósult, a finn Annifhoz hasonló, gépi tárgyszavazó rendszerek azonban más módon működnek. A mesterséges intelligencia tanítása során a tanítókörpust, vagyis egy szakemberek által **indexelt, tárgyszavazott, osztályozott** állományrészt, az algoritmusok statisztikai és egyéb módszerek alapján elemzik, és így tanulják meg, hogy egy adott szöveghez egy szótár melyik előre kijelölt **lexikai egységét** kell **indexként, osztályozási jelzetként** vagy **tárgyszóként** hozzáilleszteni³ (az algoritmus szempontjából nincs jelentősége az **index** formai alakjának, az akár emberi olvasásra alkalmatlan gépi kód is lehetne).

A különböző névalakok közül a **deszkriptorok** kiválasztásánál a szabvány a legelterjedtebb írásmódot tekinti irányadónak. **Jövevényszavak** is lehetnek **deszkriptorok**, ha indokolt a használatuk vagy elég elterjedtek a fogadó nyelvben. (International Organization for Standardization 2011 p. 23–32.) Erre jó példa a podcast, amelynek nincs magyar nyelvű széles körben elterjedt megfelelője, ezért a Köztársaságban is így található meg, magyarázattal és történeti megjegyzéssel kiegészítve. A szabvány egyébként lehetőséget kínál a lexikai egység névalakjának további tipizálására (írásmódváltozat /SP/, elírás /MS/, rövidítés /AB/, **lexikai egység** teljes formája /FT/) (International Organization for Standardization 2011 p. 47.). Ami a kurrens ISO-szabványban újítás a régebbihez és a magyar teauruszszabványhoz képest, hogy nem javasolja a VAGY operátorok alkalmazását. Helyette a **homográf** szavaknál alkalmazott értelmezők használatára tesz javaslatot (de nem írja elő). A Köztársaságban például a *biztosítás* **utaló** a *biztonságtechnika*, *biztosítási ügylet* vagy *biztosításügy* **deszkriptorokra** utal. A szabvány javaslata szerint három, az alkalmazás módját körülhatároló értelmezővel ellátott **utaló** alkalmazása a célszerű, hogy a bonyolult **fogalmakat** kifejező **összetett lexikai egységek** között ne legyen VAGY logikai kapcsoló. (International Organization for Standardization 2011 p. 49–50.) A szabvány alkotói szerint az értelmezők használata (még a magától értetődő kifejezések esetén is) elősegíti a **lexikai egységek** olyan megfelelő rendezését, amely megkönnyíti az **információkereső teaurusz** jövőbeni esetleges bővítését (International Organization for Standardization 2011 p. 22.).

2.2. Teauruszrelációk szabványossága

Az ISO 25964-1 szerint az **információkereső teaurusz** célja, hogy az indexelőt és a keresőt egyaránt egy adott **fogalmat** kifejező adott kifejezéshez vezesse. Ezért a teaurusznak egy adott tartományban meg kell adnia az **információ visszakereséséhez** használt, az adott **fogalmat** kifejező összes kifejezést,

„A különböző névalakok közül a deszkriptorok kiválasztásánál a szabvány a legelterjedtebb írásmódot tekinti irányadónak.”

³ Az Annif működéséről részletek lásd a projekt dokumentációját: <https://github.com/NatLibFi/Annif/wiki> (2023.05.26.)

„A hatályos teaurusz-szabvány a hierarchikus relációk három logikai típusát különbözteti meg: generikus (nem-faj), egész-rész (partitív), illetve előfordulás (instancia). ”

majd ezekből kell kiemelni egy konzisztens módon e célra használt kitüntetett névalakot, a **deszkriptort**. A teauruszokban meglévő kapcsolatrendszer felhasználható a keresés kiterjesztésére, alternatív **keresőkifejezések** ajánlására, halmazképzésre vagy más módon a keresés pontosítására, a gyakori elírási hibák azonosítására, illetve automatikus **indexelés** támogatására. Egy adott **információ visszakeresése** során az egyes **dokumentumok** tartalmát (**tárgyát**) jelölő **indexek** (vagy mutatószavak) közötti **paradigmatikus relációk** biztosítják a leghatékonyabb keresési módot, ezek ugyanis az egyes **fogalmak** esetében magától értetődő kapcsolatokat jelentenek. A szabványban is ismertetett példa szerint az amszterdami bankok számítógépes rendszereivel foglalkozó kiadványhoz **indexként** használt **lexikai egységek** (*bank, számítógép, Amszterdam*) teauruszban rögzített **paradigmatikus relációi** kiterjesztik a keresést például a *pénzintézet, adatfeldolgozó gép* és *Hollandia* kifejezésekkel indexelt **dokumentumokra** is. Ezen relációk feltüntetése nélkül csupán az eredeti három **indexet** rögzítik a **dokumentum** leírásához, amelyek egy bizonyos fogalmi kontextusban ún. **szintagmatikus relációt** képeznek, jelentősen csökkentve a keresett témára vonatkozó találati halmazt, mivel így a keresésben kizárólag e három mutatószó együttes használata vezet eredményre (International Organization for Standardization 2011 p. 15–17.).

Az egy adott **fogalmat** kifejező **deszkriptor** és **nemdeszkriptorok** között ekvivalencia a kapcsolat típusa, köztük **utalók** biztosítják az átjárást. Nemzetközi szabvány szerinti jelölése USE (MSZ 3418 szerint: L), ha **nemdeszkriptorról deszkriptorra** utal, illetve UF (MSZ szerint: H) fordított esetben (International Organization for Standardization 2011 p. 44.). A Köztaurusz szabványos formában alkalmazza ezeket a relációkat a magyar szabvány szerinti jelöléssel.

Míg egynyelvű **információkereső teauruszban** ekvivalencia csak **lexikai egységek** között létezik, a többi teauruszreláció már **fogalmak** vagy azok az által reprezentált konkrét dolgok közötti kapcsolatokat reprezentál. A hatályos teauruszszabvány a **hierarchikus relációk** három logikai típusát különbözteti meg: generikus (nem-faj), egész-rész (partitív), illetve előfordulás (instancia). Amikor egy fogalomnak egynél több alá- vagy fölérendelt fogalompárja van, akkor beszélhetünk polihierarchikus relációról. A fogalmak közötti **asszociatív relációkat**, tehát minden egyéb nem meghatározott, magyar terminológiában rokonsági kapcsolatot, RT-vel (MSZ szerint: X) jelölnek. Fontos megemlíteni, hogy az ISO-szabvány megengedi a szemantikailag laza **hierarchikus relációk** kialakítását is a **fogalmak** között, amely rendszerezés egyaránt történhet generikus és rész-egész elvek mentén, azonban maga a reláció pontos típusa nincs megkülönböztetve. A pontos relációtípust minősítő jelző nélküli *narrower term* (NT), illetve *broader term* (BT) elvileg ezt hivatottak jelezni⁴ (International Organization for Standardization 1974 p. 7.), azonban felhívjuk arra a szabványalkalmazók figyelmét, hogy a hatályos ISO-szabvány alapértelmezetten a generikus hierarchiát (megkülönböztetett jele NTG/BTG, MSZ szerint: F/A) tekinti az általános értelemben használt hierarchikus reláció (NT/BT) ekvivalensének. Ugyanakkor a szabvány használati példát ad arra is, ha valaki laza hierarchiaként kíván fogalmi kapcsolatokat kialakítani. Ekkor azonban a szabványalkotók hangsúlyozzák, hogy a teaurusz szerkesztője kerülje az információkeresésben tévútra vezethető kapcsolatokat. Például gépkocsikra vonatkozóan ne adjuk meg **alárendelt deszkriptorként** a kereket, mert az az autók fogalmi csoportjához képest túlságosan tág csoportosítást képvisel, ugyanakkor a *nyíl* és *nyílhegy* viszonyában

⁴ Az ISO-szabvány első kiadásában konkrétan leírják, hogy ebben az esetben használatos az NT-BT relációpár, a kevésbé normatív értelmezés a következő kiadásoknál jelent meg.

az NT/BT reláció minden különösebb gond nélkül alkalmazható, ha a szerkesztő nem kíván élni a különböző hierarchiatípusok explicit használatával. A szabvány konkrét példájában a *koponya* – *csont* – *fej* fogalmak esetében a *koponya* polihierarchikus fölérendelt fogalmai szabványos módon kifejezhetők úgy is, hogy egyrészt a *koponya* szűkebb értelemben alárendelődik mind a *fejnek*, mind a *csontnak*, másrészt pontosan megjelölve a hierarchia típusát úgy, hogy a *koponya* a *csont* generikus alárendeltje és a *fej* része. (1. ábra)

1. ábra

LAZA HIERARCHIA (NT/BT)	MEGKÜLÖNBÖZTETETT HIERARCHIATÍPUSOK (NTG/BTG, NTP/BTP)
koponya BT csont fej	koponya BTG csont BTP fej

A generikus hierarchia egyben mindig tranzitív is, vagyis a hierarchialánc legszűkebb értelmű fogalmának ismérvei igazak a lánc csúcsára is. Az egész-rész (partitív) hierarchia (jele: NTP/BTP, illetve MSZ szerint: T/P) is lehet tranzitív. Például földrajzi nevek esetében egy adott utca ugyanúgy része a világegyetemnek, mint az adott városrésznek. Ugyanakkor a partitív hierarchia, különösen alkatrészekre, részegységekre vonatkozóan, megakadhat egy ponton, lásd a *nyílhegy* – *nyílvevő* példáját NTP/BTP relációként kifejezve (International Organization for Standardization 2011 p. 58–62.).

A koponyás példa a Köztársaságban orvostudományi szakterületi fogalomrendszer szerinti rendezést képvisel. A *koponyának* itt is a *csont* a generikus fölérendelt **fogalma** (F), ugyanakkor nem a *fej* része, ezzel rokonsági (X) kapcsolatban áll, hanem a *tájanatómia* orvostudományi **fogalom** képezi egészfogalmát (T). A *koponya* generikus **csúcsdeszkriptora** a *sejtszövet*, az egész-rész reláció pedig már a *tájanatómiánál* megszakad, ellenkező irányban azonban sorra felvannak tüntetve a koponya részei. (2. ábra)

A **fogalmak** rendezési elvét tehát az **információkereső teaurusz** szerkesztője és persze maga a fogalom szemantikus környezete határozza meg. Ha a **fogalmak** közötti reláció megfelel a relációtípusok követelményeinek, akkor a teaurusz e szempontból szabványosnak tekinthető. A generikus és partitív relációk esetében némileg eltér az MSZ 3418, ugyanis a magyar szabvány a **deszkriptorok** közötti relációk esetében csak alá-fölé rendeltségi (nem-faj) és rokonsági kapcsolatokról tesz említést. Az egész-rész kapcsolatot már mint a rokonsági kapcsolat egyik kiemelését értelmezi, tehát a nemzetközi szabvánnyal ellentétben nem engedi meg, legalábbis alá-fölé rendeltségi kapcsolatként, a lazább hierarchikus rendezést (Magyar Szabványügyi Hivatal 1976 p. 3., Magyar Szabványügyi Hivatal 1987 p. 4.).

A magyar teauruszszabványban tehát mind a generikus, mind a partitív relációt problémamentesen adaptálták (az A/F – NTG/BTG és P/T – NTP/BTP szabványos jelölésű relációk formájában). A bizonyos **fogalmak** egyes egyedeinek előfordulásait (pl. *hegység* – *Alpok*, *főváros* – *Párizs*) jelölő relációt (instance relationship) azonban nem vették át. Ez az előfordulás-reláció maga az ISO 2788 1986-os revíziójának újdonsága, onnan került áttemelésre a kurrens ISO 25964-1:2011 szabványba. A Köztársaságban azonban az egyes előfordulások

„A fogalmak rendezési elvét tehát az információkereső teaurusz szerkesztője és persze maga a fogalom szemantikus környezete határozza meg.”

konzisztensen a **fogalmak** generikus alárendeltjeiként szerepelnek. Például a *Párizs* a *főváros* generikus alárendelt (A vagy NTG) **fogalma**, hasonlóképp az *Alpok* polihierarchikus módon az *európai hegység*, illetve a *közép-európai természeti táj* alárendeltje. Ez a megoldás alapvetően megy szembe a hatályos szabvány előírásaival, amely pontosan azzal indokolja az előfordulás-reláció létjogosultságát, hogy egy fogalmi csoportosítás egyedi előfordulása nem fajtája (generikus hierarchia), sem pedig része az adott csoportosításnak. Konkrét példával élve az *Alpok* nem az *európai hegység* fajtája, sem pedig annak része, hanem konkrétan egy *európai hegység*. (International Organization for Standardization 1986 p. 17., International Organization for Standardization 2011 p. 61.)

2. ábra

PÉLDARELÁCIÓK A KÖZTAURUSZ EGY TEZÁURUSZCIKKÉBEN (AZ ELEMZÉSBEN HASZNÁLT FORMÁTUMHOZ IGAZODVA)
koponya H cavum cranii cranium regiones capitis H& szemgödör F csont A agykoponya arckoponya T tájanatómia P arcüreg éksontüreg homloküreg koponyaalap koponyacsont koponyatető koponyaüreg orrüreg szemüreg X fej

Ez a relációtípus tehát nem került szabványosításra a magyar tezauszépítés gyakorlatában, ugyanakkor a hazai gyakorlat új relációval bővült a következtetési (determinációs), vagyis az előfeltétel-rezultáns (E/R) relációpár formájában. Ez a reláció már a magyar szabvány első, 1976-os változatában meghatározásra került. (Magyar Szabványügyi Hivatal 1976 p. 3., Magyar Szabványügyi Hivatal 1987 p. 4–6.) Nem meglepő a formai eltérés az MSZ- és az ISO-szabványok között, ugyanis ekkoriban a nemzetközi szabványok hazai adaptációja más folyamatot

jelentett, mint manapság. Az ISO-szabványoknak nem magyar nyelvű kiadásai jelentek meg, hanem a nemzetközi szabványok irányelvei épültek be a hazai gyakorlatot és hagyományokat megőrző állami szabványokba (MSZ). (Szente 1982 p. 146.) Jelenleg a nemzeti sajátosságok az országos és nemzetközi szabványosítás intézményrendszerében közvetlenül épülnek be a szabványalkotás folyamatába, ha az adott nemzeti és nemzetközi szabványosítási bizottságokban szerepet vállalnak a terület szakemberei. Ungváry Rudolf cikkeiben Vajda Eriknek és Horváth Tibornak tulajdonítja az akkor kétségkívül korszerűnek tekinthető magyar tezaurszszabvány a nemzetközínél gazdagabb szemantikus kapcsolatrendszerét. (Ungváry 2011, Ungváry 2014 p. 243.) Az természetesen elődeink előrelátását és alaposságát dicséri, hogy olyan relációtípust szabványosítottak, amelyet a nemzetközi gyakorlat ugyan nem tartott indokoltnak, de a magyar tezaurszépítés igényt tartott rá. A máig ható negatív következmény inkább a magyar szabvány 1987-es revíziójához kapcsolódik, amelyből hiányzik a nemzetközi gyakorlatba bevezetett előfordulás-reláció, holott az MSZ 3418-87 kijelenti: „*E szabvány kidolgozásakor figyelembe vették továbbá az ISO 2788–1986 nemzetközi szabványt is, és e szabvány műszaki tartalma az ISO szabványával megegyezik, jelentéktelen műszaki eltérésekkel.*”⁵ (Magyar Szabványügyi Hivatal 1987 p. 10.) Az MSZ 3418 egyfajta paradoxont is létrehoz azzal, hogy a tezaursz összetétele és megjelenési formája kapcsán előírja, hogy egy szabványos **információkereső tezaurszban** fel kell tüntetni a következő szöveget: „*Ez a tezaursz az MSZ 3418 szabványnak, a KGST SZT 174-85 szabványnak, valamint az ISO 2788 nemzetközi szabványnak megfelelően készült.*” (Magyar Szabványügyi Hivatal 1987 p. 9.) A paradoxon abban rejlik, hogy ha akkoriban a magyar tezaurszszerkesztő csak a magyar szabványt vette alapul (joggal elfogadva, hogy az megfelel a nemzetközinek), akkor az 1986-tól hatályos nemzetközi szabvány értelmében munkája nem tekinthető szabványosnak, már amennyiben az egyed-előfordulásokat, például konkrét földrajzi, márka- vagy egyéb tulajdonneveket tartalmaz. Az bizonyos, hogy maga a reláció nem jelenthetett újdonságot a szakembergárdának, mivel a magyar szabványt készítő, majd revízió alá vevő szakértői bizottságban is szerepet vállaló Horváth Tibor és Varga Dénes közös kötetükben még az MSZ 3418 első megjelenése előtt a tőlük megszokott magas szakmai színvonalon értekeztek az **információkereső tezaurszokban** létesíthető relációtípusokról, köztük az előfordulásról is, amelyet mint a fogalmak által képviselt osztályok elemeit kifejező kapcsolat-ként ismertettek. (Horváth, Varga 1977 p. 41.) Ungváry Rudolf is írja 2016-os tanulmánya jegyzetében, hogy „A Földrajzi helyek besorolása névtípusokba (pl. belterületi településrész, folyóvíz) valójában a tulajdonnévvel azonosított hely és az általános névvel azonosított fogalom közötti terjedelmi eleme – fogalmi reprezentánsa reláció, melyet többnyire azonosnak vesznek a névterekben a generikus relációval, noha attól alapvetően különbözik”. (Ungváry 2016 p. 155.) És valóban, külföldi tulajdonneveket is tartalmazó tezaurszokat (pl. a Getty Thesaurus of Geographic Names) böngészve feltűnő, hogy vagy hiányzik az 1980-as években szabványosított előfordulás-reláció, vagy eleve laza hierarchiaként (NT/BT) építették fel a fogalmi kapcsolatokat. A Getty földrajzinév-állományának esetében láthatóan szerkesztési irányelv volt, hogy az általános nevek a tulajdonnevek rendezésében kapjanak szerepet, semmint fogalmi kapcsolatot alkotva velük. A földrajzinévtípusok a deskriptorok zárójeles értelmezőjében vannak feltüntetve, maguk a földrajzi nevek egésze-része hierarchiába vannak rendezve⁶ (Harping 2010), amelynek a konkrét csúcsgoalma a világ (*World* – valójában

⁵ Szigorúan vizsgálva már a generikus és partitív relációk „lazaságának” kérdése is megkérdőjelezi a nemzetközi és a magyar szabvány ekvivalenciájának érvényességét, de az a megkötés kétségkívül inkább jellemezhető „jelentéktelen műszaki eltérésként”, sőt a mai napig előfordulnak apróbb, a szabványok nemzeti előszavában jelzett, eltérések, amelyek az alkalmazó ország eltérő alkalmazási környezetére, kultúrájára reflektál.

⁶ A hivatkozott kézikönyv is bemutatja a szabványos hierarchiatípusokat, azonban az előfordulásra nem hoz példát a Getty gyakorlatából, ezzel is jelezve, hogy e relációt ők maguk sem alkalmazták.

„A Köztaurusz földrajzinév-állományának alapja a Geotaurusz és Geohistaurusz volt.”

pedig egy *hierarchy root*nak nevezett **csúcsdeszkriptor**). A háttéradatbázisban valószínűleg egyed-kapcsolat szinten vannak összekötve a keresési szempontként is használható földrajzi névtípusok, országnevek és földrajzi nevek. Tehát az ISO-szabványban meghatározott NTI/BTI reláció explicit módon nincs kifejezve itt sem, pedig az egyik legjelentősebb tulajdonneveket tartalmazó tezauszról beszélünk. (Getty Thesaurus of Geographic Names Online.) Tehát valamiért – nem kizárt, hogy az 1986-os bevezetésekor már régen létező tezauszok nagyon munkaigényes átszerkesztését kívánták megelőzni – általánosan a tezauszépítés gyakorlatában ez a relációtípus nem érvényesült.

A Köztaurusz földrajzinév-állományának alapja a Geotaurusz és Geohistaurusz volt. Ez egészült ki a GEONAMES mai magyarországi névállományával, az Egyetemes Tizedes Osztályozás általános és konkrét földrajzi neveivel, legutóbb pedig a FÖMI (Földmérési és Távérzékelési Intézet) által vezetett „Magyarország földrajzinév-tára” állományával.⁷ Az utóbbi egyben tartalmazza a KSH által vezetett földrajzinév-nyilvántartás neveit. Idővel pedig a Köztaurusz folyamatosan bővült és bővül a kurrens feldolgozás által igényelt újabb nevekkal.

A Köztaurusz földrajzinév-állományának magját képező Geotaurusz és Geohistaurusz is generikus hierarchiával fejezi ki a földrajzinévtípusok és az egyes földrajzi nevek közötti kapcsolatot (Cserbák 1995.). Nem nehéz megérteni, hogy a fogalom és egyede kapcsolatának kifejezésére miért bevett gyakorlat a generikus hierarchia szerinti rendezés. Ezt a fajta relációt a nyelvészetben hiponimának nevezik, amely során egy fogalom magába foglalja (inklúzió) a másik fogalmat. A hiponima esetén a nyelvészetben az „is_a” („az_egy”) nyelvi teszttel állapítható meg a hiponima esete (Szakadát 2005 p. 45–46.). A Köztaurusz példájára alkalmazva a tesztet nincs logikai ellentmondás, hibátlan a logikai generikus láncolat: az *Alpok* az egy *európai hegység*, az *európai hegység* az egy *hegység*. Ennélfogva az *Alpok* is egy *hegység*, sőt pár hierarchiaszinttel feljebb lépve is igaz a következtetés, miszerint az *Alpok* az egy *hely*, és az is hogy az *Alpok* az egy *valami* (ez a Köztaurusz **csúcsdeszkriptora**). Ungváry Rudolf is egyik tanulmányában e logikát követve vezeti le a fogalmak hierarchikus rendezésének elvét a specifikus **fogalomtól** az elvont csúcsfogalomig. Bár itt nem kerül említésre a tezauszban megjelenő egyed-előfordulások problematikája, a gondolatmenet jól példázza a tezausz alapvető hierarchikus felépítése mögötti logikai elveket. Ugyanakkor Ungváry felhívja a figyelmet, hogy a generikus reláció azt a tényt jelöli, miszerint az egyik fogalom fajtája a másiknak (Ungváry 2007 p. 445–446.). Itt viszont filozófiai probléma annak értelmezése, hogy az *Alpok* a *valami* és az *európai hegység* egy fajtája lenne. A hatályos tezauszsabvány nemet mond erre az állításra, és a tudásreprezentációs és informatikai gyakorlatban, például ontológiáknál, objektumorientált programozási nyelvekben és adatbázisok szerkesztésében, szintén megkülönböztetett jelentést kap az „is_a” viszonyítás. Ott ugyanis a fajtáját jelölő reláció egyértelműen többek között osztály-alosztály (class-subclass), illetve típus-altípus (type-subtype), egyedtípus és az egyedtípus altípusát jelenti (Halassy 1994 p. 102–103.). Az **információkereső tezauszokban** rendszerezett **fogalmak** informatikai értelemben (relációs adatbázisoknál) az egyedeknek (entity) nevezett konkrét dolgok közös tulajdonságait magába foglaló absztrakt csoportosításoknak, vagyis az egyedtípusoknak (entity type) feleltethetők meg. Az egyedtípusok egyes egyedeit, előfordulásait, instanciáit az informatika sajátos logikával az egyed-előfordulással (entity occurrence vagy instance) fejezi ki (Halassy 1994 p. 33., Wikipédia 2022, 2023). Tehát informatikai, adatbázis-építói

⁷ Az állományt az intézményen belül kezelik, külső felhasználó nem veheti igénybe.

szemmel nézve az *Alpok* egy egyed, amely közös tulajdonságok révén (földrajzi pozíció: Európa, illetve földrajzi tájegységtípus: hegység) az *európai hegység* nevű egyedtípus egyik egyed-előfordulása. Ugyanez a logika érvényes az *Alpok* mint objektum és az *európai hegység* mint osztály esetében. Az ISO 25964-ben is meghatározott NTI/BTI relációpár ezt a gyakorlati megközelítést vezeti be az **információkereső teauruszok** adatmodelljébe. A Köztaurusz mindenkori szabványosságát szem előtt tartva a jövőbeni fenntartási és szerkesztési munkában érdemes bevezetni majd ezt a relációtípust, különös tekintettel a tervezett kapcsolattal-alapú teauruszformátum létrehozásának és a más szótárakkal, névterekkel való kompatibilitás igényére. Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik részletesen az ISO 25964-2:2013 szabvány, amelynek normáit szem előtt kell majd tartani a jövőbeni, a Köztauruszt érintő fejlesztések során.

A magyar teauruszszabványban bevezetett következtetési (E/R) kapcsolatra visszatérve megjegyzendő, hogy ez mára már nem teljesen idegen a hatályos ISO-szabványban meghatározott relációktól. Az ISO 25964-1:2011 az egyedi kapcsolatok meghatározásánál a következtetési relációra (CAUSE/EFFECT jelöléssel) hoz példát a hierarchikus relációk tipizálásának analógiájával az **asszociatív relációk** szükség esetén hasonló módon típusokra bontásával (International Organization for Standardization 2011 p. 67).

3. A Relex és a Köztaurusz szabványossági vizsgálata a MARC 21 szempontjából⁸

A korabeli magyar tervezettel ellentétben natív módon a MARC 21 csupán kétféle hierarchia kódolását teszi lehetővé. Az egyszerűbb a kétirányú rokonsági reláció, amelyet az X50-es mező \$a almezője ad meg jelöletlen relációtípust vezérlő almezővel (\$w). A másik a generikus hierarchia (vagy a pontos szabályok nélkül meghatározott általánosabb laza hierarchia) az X50-es mezők \$w relációtípus-vezérlő (nulladik érték) g és h pozícióján, amely meg is egyezik a HUNMARC-tervezetével, így elvileg a Köztaurusz jelen formátumában is képes MARC-ban legalább ezt a hierarchiatípust kezelni. Elvileg – és ezt az elképzelést a gyakorlatban is ki kívánjuk próbálni – az X50-es mezők \$w relációtípus-vezérlőjében az r pozícióval beállítható, hogy az X50 \$i almezőbe (relációinformáció) szövegesen beírt módon, szabványos formában kifejezhetőek legyenek további teauruszrelációk, így szabványos formában MARC 21 szerint lehetne kódolni a magyar teauruszhasználati sajátosságokat.

Mindezeket figyelembe véve pl. az *államigazgatás* teauruszcikk esetében így alakulna a MARC 21 szerinti szabványos leírás. A bal oldali és a középső a jelenlegi „HUNMARC” szerinti export, egyrészt a Relexből lekérdezve, másrészt egy lokális HUNTEKA-alkalmazás⁹ rekordjából kimásolva (kék kiemeléssel jelöltem a MARC 21-gyel nem kompatibilis kódolást). (3. ábra)

Szembeötlő a különbség a közvetlen Relex-export, illetve a lokális alkalmazás között. A közvetlen exportnál a relációtípus-vezérlő almezők nulladik karakterpozícióján megadott kódok megfelelnek a HUNMARC-tervezetben javasolt relációtípusoknak, azonban a Huntékában már ugyanezen a pozíción valamiért teljesen más kódok szerepelnek a rekordokban. A kétirányú rokonsági reláció sem került át a lokális rekordba. Ha ez utóbbi jelenség általános, akkor a MARC 21 szerinti majdani exportban a kétirányú rokonsági relációt is dedikáltan kell jelölni a \$w és \$i almezők kombinációjával. Itt érdemes megjegyezni, hogy például az alárendelt *rendészet* teauruszcikk esetében a rokonsági relációkat a Huntéka \$wm almezővel kódolta.

„...így szabványos formában MARC 21 szerint lehetne kódolni a magyar teauruszhasználati sajátosságokat.”

⁸ A Köztaurusz/ Relex MARC-export-lehetőségeinek és a MARC 21 authority formátumának az összevetésével készült táblázat megtekinthető a folyóirat weboldalán.

⁹ E célra a kaposvári Takáts Gyula Könyvtár OPAC-ját használtam.

3. ábra

„HUNMARC” (RELEX)	„HUNMARC” (HUN- TÉKÁBÓL)	MARC 21
150 ##\$a államigazgatás	150 ##\$a államigazgatás	150 ##\$a államigazgatás
450 ##\$wd \$a felsőfokú igazgatás	450 ##\$wy \$a felsőfokú igazgatás	450 ##\$wr \$i helyett \$a felsőfokú igazgatás
450 ##\$wy \$a adminiszt- ráció	450 ##\$wv \$a adminiszt- ráció	450 ##\$wr \$i helyett VAGY \$a adminisztráció
450 ##\$wy \$a igazgatás	450 ##\$wv \$a igazgatás	450 ##\$wr \$i helyett VAGY \$a igazgatás
550 ##\$wg \$a irányítási-ve- zetési tevékenység	550 ##\$wg \$a irányítási-ve- zetési tevékenység	550 ##\$wg \$a irányítási-ve- zetési tevékenység
550 ##\$wg \$a ismeretterület	550 ##\$wg \$a ismeretterület	550 ##\$wg \$a ismeretterület
550 ##\$wh \$a hadügy	550 ##\$wh \$a hadügy	550 ##\$wh \$a hadügy
550 ##\$wh \$a közigazgatás	550 ##\$wh \$a közigazgatás	550 ##\$wh \$a közigazgatás
550 ##\$wh \$a külügy	550 ##\$wh \$a külügy	550 ##\$wh \$a külügy
550 ##\$wh \$a rendészet	550 ##\$wh \$a rendészet	550 ##\$wh \$a rendészet
550 ##\$wt \$a államjog	550 ##\$wj \$a államjog	550 ##\$wr \$i egésze \$a államjog
550 ##\$wt \$a civilizáció	550 ##\$wj \$a civilizáció	550 ##\$wr \$i egésze \$a civilizáció
550 ##\$wu \$a államigazga- tás és igazságszolgáltatás elleni bűncselekmény	550 ##\$wk \$a államigazga- tás és igazságszolgáltatás elleni bűncselekmény	550 ##\$wr \$i része \$a állam- igazgatás és igazságszol- gáltatás elleni bűncselek- mény
550 ##\$wu \$a gazdasági irányítás	550 ##\$wk \$a gazdasági irányítás	550 ##\$wr \$i része \$a gazda- sági irányítás
550 ##\$wu \$a közigazgatási ellenőrzés	550 ##\$wk \$a közigazgatási ellenőrzés	550 ##\$wr \$i része \$a köz- igazgatási ellenőrzés
550 ##\$wu \$a pénzügyi támogatás	550 ##\$wk \$a pénzügyi támogatás	550 ##\$wr \$i része \$a pénz- ügyi támogatás
550 ##\$wu \$a ügyvitel	550 ##\$wk \$a ügyvitel	550 ##\$wr \$i része \$a ügyvitel
550 ##\$wa \$a állami szerv	550 ##\$wr \$a állami szerv	550 ##\$wr \$i eszköze, kiindu- lása, előfeltétele \$a állami szerv
550 ##\$a államigazgatási előmenetel	nem került át a lokális alkal- mazásba!!!	550 ##\$a államigazgatási előmenetel

3.1. Megjegyzések rögzítése a MARC-ban

A megjegyzésmezők esetében nagyrészt megegyezik a HUNMARC-tervezet szerinti export és a MARC 21 formátuma. Egyedül a használatra vonatkozó megjegyzésre (**megjegyzés a használatra / scope note**) használt 691-es mező hiányzik

a MARC 21-ből. Mivel a nemzetközi teauruszszabvány a 2011-es megújítás előtt szerényebb megjegyzéskészletet szabványosított, mint az MSZ 3418, egyedül a **megjegyzés a használatra** volt szabványos módon deklarálva az ISO-szabványban, a 680-as általános megjegyzésmező rugalmas módon láthatta el az egyes teauruszokra vonatkozó megjegyzések szabványos rögzítését MARC 21-ben. Mára a helyzet megoldódott, ugyanis az ISO 25964 teauruszszabványban meghatározott megjegyzéstípusok mindegyikéhez van megfelelő MARC-mező. A **megjegyzés a használatra** feladatát átveheti a MARC 21-ben a 680-as mező, ugyanis a deszkriptorok magyarázószövegéhez már létezik a 677-es meghatározás (*Definition*) mező, amely megfelel az ISO 25964-ben szabványosított „definition” (jele: DEF) megjegyzéstípusnak. Utóbbi, mivel a **deszkriptorral** azonosított **fogalmat** magyarázza, megfeleltethető az MSZ 3418-ban szabványosított magyarázatnak (M).

Fontos megjegyezni, hogy az Ungváry Rudolf tanulmányaiban leírtaktól eltérően a Relexben jelenleg alapértelmezett módon a 681-es mező alkalmas a **megjegyzés a használatra** mező funkciójának betöltésére. Ez a megjegyzésmező viszont mind a HUNMARC-tervezetben, mind a MARC 21-ben arról tájékoztat, hogy az 1XX mező tételfejét példaként idézik összetett magyarázatos tárgyi hivatkozásban és/vagy az általános megjegyzésmezőben. Érdekes módon a HUNTEKA authorityrekordjában már a 691-es mező szerepel (piros kiemeléssel, mivel a MARC 21 authority formátumában nem alkalmazott hívójel).

667 ##\$a A mai magyarországi dokumentumok esetén legfeljebb a felsőfokú

kormányzati igazgatással foglalkozó dokumentumok esetében használható

670 ##\$a Se az EUROVOC, se a Kongresszusi Könyvtár teaurusza nem tartalmazza

678 ##\$a Magyarországon 1947-ig a „közigazgatás”, 1947-1990 között

az „államigazgatás”, 1990 után megint a „közigazgatás” a hivatalos kifejezés

680 ##\$i Az államhatalom felsőfokú rendelkező, végrehajtó, szervező,

irányító tevékenysége

691 ##\$a Az állami irányításon alapuló közigazgatás és a pártállami igazgatás esetén

használandó

691 ##\$a A kormányzati szervezetek és tevékenységük esetén („state administration”) is

használható

691 ##\$a Az önkormányzatiságon alapuló igazgatás, továbbá a közép- és helyi

igazgatás esetén a „közigazgatás” használandó

3.2. Osztályozási jelzetek és azonosítók csatolása a teauruszcikkekhez MARC-ban

A Relex gyakorlata szerint a **lexikai egység** reprezentálta **fogalomnak** megfelelő ETO-jelzetet csak tárgyszókapcsolatként rögzítik, mivel a Relexen belül épül egy ETO-jelzeteket tartalmazó részteaurusz (a MARC 21 Classification formátumnak megfelelően a 153-as mezőkben rögzített vezérszavakkal), amelyet a következő módon kapcsolnak össze a Köztaurusz **lexikai egységeivel**:

750 ## \$a 35

A forrásmegjelölés, illetve a platformfüggetlen információadás igénye (ha az ETO-jelzeteket nem a Relexen belül, hanem például egy dedikált ETO-szótárból kinyerve szeretnénk összekötni a teaurusszal) miatt érdemes a MARC 21 szerinti szabványos módon is felvinni a jövőben az egyes **lexikai egységeknek** megfelelő ETO-jelzeteket. Például az alábbi módon, a \$2 almezővel azonosítva az alkalmazott ETO kiadását (a P057 a 2005-ös magyar teljes kiadás UDC Publication Numbere):

080 0# \$a 35 \$2 P057

„A Relex gyakorlata szerint a lexikai egység reprezentálta fogalomnak megfelelő ETO-jelzetet csak tárgyszókapcsolatként rögzítik...”

Előre el kell dönteni, hogy az egyes tárgyszavakhoz milyen mélységben rendeljük hozzá **osztályozási jelzeteket**. Jelen példában (35 Államigazgatás. Közigazgatás. Hadtudomány) jelentősen tág csoportosításról beszélünk, amely a közigazgatás mellett a hadtudományt is magában foglalja, így jelentős számú **tárgyszóhoz, deszkriptorhoz** hozzárendelhető. Az alkalmazó könyvtár gyűjteményétől függ, hogy milyen mélységben kapcsolják össze a **tárgyszórendszert** az **osztályozási rendszerekkel**. Például ha egy könyvtár gyűjteményében jelentős mennyiségben vannak **dokumentumok** mind a közigazgatás, mind a hadtudomány témájában, érdemes mindkét témához szűkebb értelmű **osztályozási jelzeteket** csatolni.

A **tárgyszavakhoz, deszkriptorokhoz** társítható egyéb azonosítók rögzítéséhez a Relexben résztezauruszokat kell létrehozni, amelyek az adott azonosítók listáját tartalmazzák. A HUNMARC-tervezet szerinti ezekhez kapcsolódó relációkat már létrehozták a szerkesztőfelületen (a részletekért és az apróbb HUNMARC-MARC 21 eltérésekért lásd a B mellékletet: a Relex MARC-exportjának lehetőségei), tehát amennyiben a jövőben felmerül ilyen irányú adatgazdagítás, akkor erre a Relexen belül is lehetőség kínálkozik.

3.3. A rekordfej és a 008-as mező beállításai

A rekordfej és a meghatározott jellemzők és információs adatokat tartalmazó 008-as mező beállítása is korrekcióra szorul a MARC 21-re való megfelelő konverzió érdekében. A HUNMARC-tervezet és a MARC 21 rekordfeje közötti egyetlen javasolt különbség a 05-ös karakterpozíción az *n* érték *c*-re cserélése, ezzel jelezve a rekord státuszát új helyett javítottként.

Tezaurusz cikk rekordfeje MARC 21-ben:

00000cz###2200000n##4500

A 008-as mezőben a rekord számos tulajdonságát lehet előre kódolni. A MARC 21 esetében az alkalmazott **tárgyszórendszert/információkereső tezauruszt** azonosító 11. pozíció az első, ami eltér a HUNMARC-tervezettől, ahol a Köztaurusznak saját kódot javasoltak. Ehelyett az egyéb rendszert jelölő *z*-t kell alkalmazni, közösen a 040-es mező \$f almezőjével (illetve az intézményt jelölő \$a és az alkalmazott nyelvet jelölő \$d almezőket), amelyben megadható a tezaurusz neve vagy MARC-kódja (utóbbit, ha igényeltünk a MARC 21 fejlesztőtől). A HUNMARC-tervezetben nem alkalmazott 12-es és 13-as pozíciókon a MARC 21-ben a tételfejben esetlegesen rögzített sorozatokra vonatkozó információkat lehet kódolni. A Köztauruszban ez nem releváns, tehát mindkettő érték *n*. A 16-os pozíció szintén nem alkalmazott a HUNMARC-tervezetben, a MARC 21-ben ezzel azt lehet jelölni, hogy a rekordon belül az 1XX mező tartalma alkalmas-e arra, hogy egy bibliográfiai rekordban betöltse a sorozati címre vonatkozó hozzáférési pont szerepét. Mivel ez is irreleváns a Köztaurusz tekintetében, az érték *b*, mint „nem alkalmas”. A 28-as pozíció a tételfejben szereplő egyes testületi és földrajzi nevek hatásköri (kormányzati) szintjét jelöli. Többnyire az érték az irrelevanciát jelölő #, azonban egyes esetekben, a majdani tartalmi revízió és karbantartás során egyedileg kódolhatók az önálló vagy félig önálló területi testületek (*a*), a multilokális (*c*), országos (*f*), nemzetközi-kormányközi (*i*), helyi (*l*), nagyrégiós (*m*), hivatalos testületi és földrajzi nevek, illetve a meghatározatlan joghatóságú kormányzati szervek (*o*), állami és regionális kormányzati szervek (*s*). Ha nem lehet meghatározni, hogy a tételfej (vagyis a **deszkriptor**) kormányzati szerv-e, akkor ezt az *u* érték kódolja. Az ezekkel nem kódolható joghatóságú egyéb kormányzati szervek jelölése *z*.

Az utalók és a tételfejben szereplő névalak szabványosságát jelölő utalóértékelő 29-es pozíció nem szerkeszthető a Relexben, ahol alapértelmezett módon a # karaktert kódolja a szoftver, amely azonban sem a HUNMARC-tervezet, sem a MARC 21 tekintetében nem szabványos. A majdani tartalmi revízió alkalmával, az utalók felülvizsgálata során a kóddal jelölhető, hogy a **vezérszó** és az **utaló** összhangban vannak egymással.

Meghatározott jellemzők és információs adatok a HUNMARC-tervezetben:

008 011231nn#ano##ba#n#####ana#####

MARC 21-ben:

008 230512nn#anznnbabn#####a#ana#####

040 ## \$a hubposzk \$b hun \$f koztaurusz

Összegzés

A Köztaurusz megfelel az építése idején érvényes, azóta azonban visszavont magyar szabványnak (MSZ 3418:1987). A jelenleg hatályos ISO-szabványnak (ISO 25964-1:2011) való megfelelés nagyrészt megállapítást nyert, ám egy fontos relációtípust, az egyes fogalmak egyedeit jelölő előfordulás-relációt nem szabványosították Magyarországon, ebből eredően a Köztauruszban sincsenek ezek kifejezve, sőt a jelenlegi gyakorlat, bizonyos szemszögből azonban logikailag megengedhető módon, generikus alárendeltként rögzíti az egyedeket, többnyire földrajzi nevek esetében. Előíró szabványosság tekintetében, szabványos információkereső tezaurszként ennek az egyetlen feltételnek nem felel meg jelen formájában a Köztaurusz. Ezenkívül néhány, az ISO-szabvány szerint ajánlott (tehát nem előíró, változtatást tulajdonképpen nem igénylő) megoldásban tér még el a Köztaurusz a szabványtól, amely szerint:

- a **homográf** szavak esetében minden névalaknál hátravetett zárójeles értelmezők használata ajánlott,
- a VAGY logikai operátorok használata helyett zárójeles értelmezőkkel megkülönböztetett **utalók** használata ajánlott (ez a LÁSD VAGY és HELYETT VAGY **utalókkal** kapcsolt **lexikai egységeket** érinti).

A magyar szabvány a nemzetközi gyakorlaton túlmutatóan szabványosította a rezultáns-előfeltétel (R/E) reláció formájában a rokonsági kapcsolat egyik altípusát (következtetési reláció). Ez a megoldás sem mond ellen a hatályos tezaursz-szabványnak, amely szintén megadja a lehetőséget további relációk szabványos kifejezésére. A Köztaurusz a Magyar Nemzeti Névtérrel való összekapcsolását, illetve magának a szótárnak kapcsoltadat-alapú tezaurszá (a tezaurszszabvány terminológiája szerint **ontológiává**) való továbbfejlesztésében a jelen vizsgálat szempontrendszerét adó ISO 25964-1:2011 tezaurszszabvány, illetve az ISO 25964-2:2013 szabvány normáit kell követni. Utóbbi a tezaurszszabvány első részében leírt **információkereső tezaursz** kompatibilitását tárgyalja más típusú szótárakkal, illetve leírja az egyes szótárakban reprezentált **fogalmak** közötti megfeleltetés szabályait és módszereit.

Ami a MARC21-formátumnak való megfelelést illeti, alapvető kihívást jelent, hogy a Köztauruszt és a Relexet egyaránt a tervezett, de könyvtári szabályzatként be nem vezetett „HUNMARC besorolási rekordformátumra” alapozták. A Relex a tezaurszcikkek MARC-rekordjait ténylegesen a tervezet szerint kódolja annak ellenére, hogy gyakorlatilag nincs olyan integrált könyvtári rendszer,

„A magyar szabvány a nemzetközi gyakorlaton túlmutatóan szabványosította... a rokonsági kapcsolat egyik altípusát (következtetési reláció).”

amely alkalmas lenne a magyar formátumtervezetben kialakított MSZ 3418:1987 szerinti tezaurusrelációk könyvtári katalógusokon belüli megfelelő kezelésére. A tezaurusrelációk közül a MARC 21 alapértelmezett módon csak a szimmetrikus rokonsági reláció (kétirányú lásd még **utaló**), illetve a generikus (fajta-nem) alá-fölérendeltség kifejezésére képes. Elvileg a MARC 21 lehetőséget kínál a tezaurusz-cikkek rekordjai közötti többi kapcsolattípus szabványos kifejezésére, ennek gyakorlati kipróbálása lesz a Köztaurusz továbbfejlesztését szolgáló munka következő fázisa. A Köztaurusz MARC 21-gyel való kompatibilitása még az alábbi apróbb változtatásokat igényli:

- a címekre vonatkozó deskriptoroknál (ha vannak) a kronológiai kiegészítő almező javítása 130 #0\$d-re;
- címeknél a művet nyelvét jelölő új almező 130 #0\$;
- címeknél a zeneművek számozási adatainak almezőjét javítani 130 #0\$n-re;
- címeknél a részmű címét jelölő almezőt javítani 130 #0\$p-re;
- címeknél a változatot jelölő almezőt javítani 130 #0\$s-re;
- a magyarázat megjegyzéstípust átállítani a 677 #a almezőre;
- a megjegyzés a használatról megjegyzéstípust átállítani 680 ##\$i almezőre;
- életrajzi vagy igazgatástörténeti megjegyzésnél az indikátorral jelölni az igazgatástörténetet: 678 1#\$a;
- 016-024 mezőknél az azonosítóknál az első indikátort 7-re állítani, \$2-ben jelölni az országos bibliográfiai központot;
- földrajziterület-azonosító ISO igazgatássegység-kódjánál a 043 ##\$c almező használata;
- 700, 711, 730 mezőknél (ha vannak) az első indikátort egyedileg beállítani a megfelelő értékre, a második indikátor 7, ekkor \$2-ben HuBpOSZK kód jelzi az OSZK-t.

A következő részben a Finnországban alkalmazott, feladatkörét tekintve hasonló tezaurusból továbbfejlesztett ontológiát és tárgyszórendszert mutatom be, illetve mindazon követelményeket ismertetem, amelyeket a Köztaurusz fejlesztése során teljesíteni kell annak érdekében, hogy egy, a finnhez hasonló, már gépi tárgyszavazásra is felhasználható, korszerű, 21. századi tárgyszórendszerre válhasson a Köztaurusz.

Felhasznált források

Cserbák A. (1995) *Geohistaurus, a Kárpát-medence humángeográfiai tézaursza, 1723-1983*, Elérhető: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/szotar/cserbak/> (Utolsó elérés: 2023.05.23.)

Getty Thesaurus of Geographic Names Online, Elérhető: <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/tgn/> (Utolsó elérés: 2023.05.23.)

Halassy, B. (1994) *Az adatbázistervezés alapjai és titkai – Avagy az út az adattól az adatbázison át az információig*, [online], Elérhető: <https://mek.oszk.hu/11100/11123/11123.pdf> (Utolsó elérés: 2023.05.24.)

Harping, P. (2010) *Introduction to Controlled Vocabularies: Terminology for Art, Architecture, and Other Cultural Works*, Elérhető: https://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intro_controlled_vocab/relationships.html (Utolsó elérés: 2023.05.23.)

Horváth, T., Varga, D. (1977) *Információs tezauszok*, Budapest, Népművelési Propaganda Iroda

International Organization for Standardization (1974) *ISO 2788–1974 Documentation – Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri*, Geneva

International Organization for Standardization (1986) *ISO 2788–1986 Documentation. Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri*, Geneva

International Organization for Standardization (2011) *ISO 25964–1:2011 Information and Documentation. Thesauri and interoperability with other vocabularies Part 1: Thesauri for information retrieval*, Geneva

International Organization for Standardization (2013) *ISO 25964–2:2013 Information and Documentation. Thesauri and interoperability with other vocabularies. Part 2: Interoperability with other vocabularies*, Geneva

Library of Congress (2022a) *MARC 21 Format for Authority Data*, 1999 Edition, update No. 1 (October 2000) through Update No. 35. (December 2022), Elérhető: <https://www.loc.gov/marc/authority/> (Utolsó elérés: 2023.05.25.)

Library of Congress (2022b) *MARC 21 Format for Classification Data*, 2000 Edition Update No. 1 (October 2000) through Update No. 37 (December 2023), Elérhető: <https://www.loc.gov/marc/classification/> (Utolsó elérés: 2023.05.25.)

Magyar Szabványügyi Hivatal (1976) MSZ 3418–76. *Magyar nyelvű információkereső tezauszok szerkezete, részei és formái*, Budapest

Magyar Szabványügyi Hivatal (1987) MSZ 3418–87. *Magyar nyelvű információkereső tezauszok szerkezete, részei és formái*, Budapest

Magyar Szabványügyi Testület (2023) *Szabványkereső, MSZ 3418:1987*, Elérhető: <https://ugyintezes.mszt.hu/webaruhaz/szabvany-adatok?standard=88864> (Utolsó elérése: 2023.05.09.)

Molnár, I. (1973) *Az információkezelés fogalomrendszere (Az információs szaktezausz fogalma, rendszere és felépítése)*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

National Information Standards Organization (2023) *ISO 25964 – the international standard for thesauri and interoperability with other vocabularies*, Elérhető: <https://www.niso.org/schemas/iso25964> (Utolsó elérés: 2023.05.09.)

Országos Széchényi Könyvtár (2009) *KSZ 4.2 HUNMARC a besorolási rekordok adatcsere formátuma* (Tervezet) [belső anyag] Budapest

Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet (2005) *Egyetemes Tizedes Osztályozás*. 1. kötet Táblázatok. 1. rész, Budapest, UDC Publ. No. P057.

Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Könyvtárosok Egyesülete (2002) *OSZK TEZAURUSZ/KÖZTAURUSZ. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Közművelődési könyvtárak átfogó tezaurusza*. 3.0 változat, Budapest, Elérhető: <https://mek.oszk.hu/00700/00769/html/#222> (Utolsó elérés: 2023.05.24.)

RELEX webes felület (benne a naprakész Köztaurussszal), Elérhető: <https://mokka.hu/relex/index.html> (Utolsó elérés: 2023.05.25.)

Szakadát, I. (2005) Réteges struktúra, alaprelációk, In: *III. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged. 2005. 12. 8-9, p. 43–55, Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/58563/1/msznykonf_003_043-055.pdf (Utolsó elérés: 2023.05.24.)

Szente, P. (1982) *Néhány szó a szabványosításról – Beszélgetés Fügedi Péterné főosztályvezetővel*, OSZK Híradó, 25(07–08), p. 145–147.

Takáts Gyula Könyvtár (2023) *Központi könyvtár katalógusa*, Elérhető: <http://opac3.kaposvar.monguz.hu/> (Utolsó elérés: 2023.05.25.)

- Ungváry R. (2001a) *Az OSZK tezaurusza és a KÖZTAURUSZ*, Könyvtári Figyelő, 47(01), p. 11–40, Elérhető: <http://ki2.oszk.hu/kf/kfarchiv/2001/1/ungvary.html> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2001b) *Tezaurusz a felhasználói felületen. Az optimális tezaurszmegjelenítés problémái*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 48(3), p. 99–108, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/32034/17736> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2001c) *Tezaurszkezelő program és a RELEX*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 48(1), p. 4–15, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/32052/17754> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2007) *Ontológiai és tezaurszok csúcsgalmai*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 54(10), p. 441–459, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/33443/19158> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2009) *Diplomatezaurszok hibái és tanulságai*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 56(5), p. 211–228, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/33208/18923> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2010) *MARC21/HUNMARC: a besorolási adatok metaadat-formátuma. Főbb jellemzők, fejlődés és problémák*, Könyvtári Figyelő, 56(1), p. 9–70.
- Ungváry R. (2011) *A magyar tezaurszszabvány és Horváth Tibor nemzedéke*, Könyv és nevelés, [online] 4. sz. melléklet, Elérhető: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/a-magyar-tezaursz-szabvany-es-horvath-tibor-nemzedeke> (Utolsó elérés: 2023.05.16.)
- Ungváry R. (2012) *RELEX névtér- és tezaursz-szerkesztő rendszer: Több felhasználó számára hozzáférhető kliens-szerver alkalmazás névterek (tulajdonnév- és köznévterek), tezaurszok, taxonómiák és osztályozási rendszerek (például ETO) osztott kezelésére egy és többnyelvű környezetben az Interneten keresztül: Felhasználói kézikönyv: 1.0 változat*, Budapest
- Ungváry R. (2014) *Vajda Erik elméleti munkássága*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 61(6), p. 242–244, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/34281/19996> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2016) *Névterek és földrajzinév-tárak*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 63(4), p. 135–157, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/34212/19927> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2018a) *A névterek értelme. Filozófiai–szerkezeti jellemzők*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 65(1), p. 1–14, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/35218/20931> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (2018b) *Névtérkezelő készítésének nehézségei*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, 65(10), p. 502–517, Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/35042/20755> (Utolsó elérés: 2024.03.19.)
- Ungváry R. (összeáll.) (1998) *HUNMARC, a besorolási rekordok adatcsere formátuma: tervezet*, [kézirat] [Rövidített – „CONCISE” – formátum; kész. Sipos Márta]
- Ungváry R. (szerk.) (2001) *Geotaurusz és geohistaurusz: földrajzi nevek és humángéográfiai nevek tezaursza*, 3.0 változat, Elérhető: <https://mek.oszk.hu/00000/00070/html/> (Utolsó elérés: 2024.02.29)
- Wikipédia (2022) *is-a*, Elérhető: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Is-a> (Utolsó elérés: 2023.05.24.)
- Wikipédia (2023) *is-a*, Elérhető: <https://en.wikipedia.org/wiki/Is-a> (Utolsó elérés: 2023.05.24.)

Időszakosság a katalogizálásban

Periodicity in cataloguing

Ilácsa Szabina
ilacsaszabina@oszk.hu
OSZK, Közgyűjteményi
Szabványosítási Iroda
metaadat-szakértő

Received: 2024.02.07.

Accepted: 2024.03.20.

Published: 2024.06.13.

A bibliográfiai univerzum a nyomtatott szöveges forrásokat illetően pár évtizede még viszonylag egyszerűnek számított. Voltak a könyvek és voltak az időszaki kiadványok. De az Internet ezt is megváltoztatta. Egyre újabb és újabb forrástípusok jelentek meg.

A könyvtáraknak újra kellett gondolniuk az addigi tipológiát, hogy az új források is beilleszthetők legyenek a rendszerbe. Ez a 2000-es évtized második felében meg is történt. Ez az új tipológia azonban egy évtized múlva az új felhasználótípusok megjelenése miatt ismét finomhangolásra szorult. Az okoseszközök megjelenésével az algoritmusok váltak az információ első számú fogyasztójává. Az információforrás és az emberi felhasználó közé beékelődve fontos kapuőr funkcióval is rendelkeznek. Ha nem akarjuk, hogy a könyvtári információ fennakadjon ezen a szűrőn, akkor át kell strukturálnunk az adatok rögzítését, illetve szolgáltatását. Ahhoz, hogy érdemben változtatni tudjunk a gyakorlaton, először az elméletet kell megváltoztatnunk. A 3R utáni RDA és a készülő ISBD-M is már az időszakosság finomhangolt értelmezésére építkezik.

forrásleírás, időszaki kiadványok, folytatódó források, RDA, ISBD-M

A few decades ago, the bibliographic universe was considered relatively simple in terms of printed text resources. There were books and periodicals. The Internet has changed this landscape as newer and newer types of resources have appeared.

Libraries had to revise the traditional typology they used in order to include these new resources in the system. The new typology spread in the second half of the 2000s. A decade later, however, this new typology needed fine-tuning. The reason this time was the new user types.

With the advent of smart devices, algorithms have become the number one consumer of information. Wedged between the information source and the human user, they also have an important gatekeeper function. If we want the library information to pass through this filter, we have to restructure the recording and provision of data. In order to make a significant change in practice, we should first change the theory. The post-3R RDA and the forthcoming ISBD-M are already based on a fine-tuned interpretation of periodicity.

resource description, periodicals, continuing resources, RDA, ISBD-M

1. Bevezető

A bibliográfiai univerzum a nyomtatott szöveges forrásokat illetően pár évtizede még viszonylag egyszerűnek számított. Voltak a könyvek és voltak az időszaki kiadványok. De az internet, mint annyi mindent, ezt is megváltoztatta. Egyre újabb

Cite as / így hivatkozd: Ilácsa, S. (2024) Időszakosság a katalogizálásban / Periodicity in cataloguing, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 20–33. <https://doi.org/10.3311/celistr.37676>

és újabb forrástípusok jelentek meg – különösen az elektronikus formátumok elsődlegessé válása óta –, és ezek egy jelentős részének volt valamilyen típusú időbelisége. Tanulmányomban végigveszem, hogy milyen új forrástípusok jöttek létre, ezeknek milyen bibliográfailag releváns tulajdonságai vannak, és hogyan változott a könyvtári feldolgozás időszakossághoz való viszonya.

2. A kezdeti egyszerűség

A folyóiratok elterjedésétől egészen pár évtizeddel ezelőttig a katalogizálás két fő kiadványtípust különböztetett meg: a lezárt vagy a lezárás szándékával indult könyv jellegű forrásokat, illetve a lezárás szándéka nélkül indult, folyóirat jellegű forrásokat. A kategória neveként használt terminus, illetve a definíció pontos szövege mutat némi változatosságot az egyes nemzeti katalogizálási szabványok között.

Az angol nyelvű országok közös katalogizálási szabályzatában, az angol-amerikai katalogizálási szabályokban (továbbiakban AACR) a következőképpen jelenik meg a fenti két kategória:

- monográfia: egy időszakossággal nem rendelkező kiadvány, vagyis egy olyan kiadvány, amely vagy egy részletben teljes, vagy véges számú különálló részekben lesz teljes,
- folyóirat: bármely médiumon megjelenő kiadvány, amely egymást követő részegységekben jelenik meg numerikus vagy kronologikus számozással a befejezés szándéka nélkül¹ (Hirons and Graham 1998).

Összehasonlításképpen a magyar szabványok (MSZ 3424-es sorozat) a következő kategóriákat és definíciókat használták ugyanabban az időszakban:

- *könyv*: „olyan kiadvány, amely megjelentetésének módját tekintve nem időszakos, hanem egy kötetben vagy meghatározott számú kötetben befejezett egész, és amely rendszerint szabad szemmel olvasható szöveget, illetve illusztrációkat tartalmaz. A leírás szempontjából könyvnek tekintendők az időszaki kiadványok önálló címmel megkülönböztetett egységei (kötetei, különszamai stb.) is” (Magyar Szabványügyi Hivatal 1978 p. 60).
- *időszaki kiadvány*: „olyan előre meg nem határozott időtartamra tervezett kiadvány, amely egymást követő részegységekből (számokból, füzetekből, kötetekből, évfolyamokból stb.) áll, ezeket [rendszerint] számozásuk, keltezésük vagy egyéb megjelölésük különbözteti meg egymástól. Tágabb értelemben az időszaki kiadványokhoz tartoznak a sorozatok is” (Magyar Szabványügyi Hivatal 1978 p. 59) (Magyar Szabványügyi Hivatal 1982 p. 4).

Ez a két kategória és definíciók már az 1990-et megelőző időkben sem fedték le a dokumentumok teljes körét. A cserelapos kiadványok között van olyan, amely előre nem meghatározott időtartamra tervezett, így nem lehet monográfia. Ám időszaki kiadvány sem lehet, mivel nem egymást követő részegységekben jelenik meg, hanem az új lapokat a mellékelt útmutató szerint meghatározott helyekre kell beilleszteni, esetleg egyúttal eltávolítva régebbi lapokat. Az AACR esetében ugyancsak nem fér bele a fenti felosztásba a számozatlan sorozat, mivel az időszaki kiadvány definíciójában a számozás jelenléte kötelező elemként van megfogalmazva. A számozott sorozatok azonban – a magyar fül számára kicsit szokatlan módon – beletartoznak a folyóirat kategóriába. Az MSZ szerencsén kikerülte ezt azzal, hogy az MSZ 3424/2 szabványtól kezdődően beszúrta a definícióba a „rendszerint” szót (Magyar Szabványügyi Hivatal 1982).

¹ A definíciók a szerző saját fordításában olvashatók.

"Sok folyóirat online változatánál már nincsenek egyértelműen meghatározható részek, inkább cikkadatbázisra hasonlítanak..."

A helyzet tovább romlott azután, hogy a kiadóipar felfedezte magának az internetet. Sok folyóirat online változatánál már nincsenek egyértelműen meghatározható részek, inkább cikkadatbázisra hasonlítanak, mint klasszikus értelemben vett folyóirat. A korábban periodikusan frissítve újra kiadott kiadványtípusok (címtárak, ki kicsodák stb.) is teljesen elhagyták az elkülönülő részekből álló formát, és „igazi” integráló kiadvánnyá váltak, ahol a frissítés következtében a korábbi változat elérhetetlenné válik (1. ábra).

1. ábra: Integráló források²

A fenti magyar definíciók szerencsésebbek voltak a tekintetben, hogy a számozatlan sorozatok régen is egyértelműen az időszaki kiadványok körébe tartoztak, ám a cserelapos kiadványokat, illetve az internetkorszak új típusú kiadványait, szintén nem lehet elhelyezni ebben a felosztásban.

3. Az első reformok

Az 1990-es évektől a 2010-es évekig terjedő szakaszt tekinthetjük egyfajta átmeneti szakasznak. A források körében már megtörtént az „elektronikus forradalom”, amire reagálni kellett, nem jelentek meg még ugyanakkor az okoseszközök. Főképp ez utóbbiaknak köszönhetjük, hogy jelenleg az információ első számú feldolgozója a gépek.

Az átmeneti időszak dokumentumtipológiai gondolkodását két (egymásra épülő) tanulmány alakította, amelyek az AACR2 2002-es frissítésének előkészítési fázisában keletkeztek.

Az első kísérletre, az időszakosság újfajta rendszerben tárgyalására 1997-ben került sor a Torontóban megrendezett International Conference on the Principles and Future Development of AACR (Az Angol-amerikai katalogizálási szabvány alapelvei és jövőbeni fejlesztési irányai³) című nemzetközi konferencián.

A téma legközelebb 1999-ben került elő a Joint Steering Committee ülésén⁴. A szerzők Jean Hiron mellett Regina Reynolds és Judy Kuhagen voltak.

3.1. A Hiron-Graham tanulmány

Az Időszakosság problémái⁵ című (Hiron and Graham 1998) tanulmányában Jean Hiron és Crystal Graham több alternatívát is felvázolt arra, hogy hogyan lehetne az addigi bibliográfiai kategorizálást kiszélesíteni (2. ábra). Mindhárom alternatíva alapja, hogy a kategorizáláskor a tartalom és a hordozón felül a publikációs státuszt is figyelembe kell venni. A publikációs státuszt úgy definiálták, mint „a tartalom időbeli változásra való hajlamosságát”⁶ (Hiron and Graham 1998). Ez a tartalmi változás történhet a tartalom újabb hordozón történő kiegészítésével,

² A kép a szerző saját illusztrációja.

³ A konferencia neve a szerző saját fordítása.

⁴ A JSC az AACR, később az RDA tartalmi karbantartásáért felelős testület.

⁵ A cím a szerző saját fordítása.

⁶ Az idézet a szerző saját fordítása.

vagy a jelenlegi hordozón belüli változásként, valamint a kiadvány lehet statikus (publikációkor teljes) vagy folyamatban lévő (publikációkor nem teljes).

A folyamatban lévő publikációk is lehetnek időben meghatározottak és időben nem meghatározottak. Az időben meghatározott publikációk olyan folyamatban lévő publikációk, amelyek véges számú részben vagy előre meghatározott időtartam alatt válnak teljessé. Az időben nem meghatározott publikációk pedig olyan folyamatban lévő publikációk, amelyek előre nem meghatározott időpontig folytatódnak. Ezen felül minden publikációtípus megjelenhet egy vagy több részben.

Statikus		Egyrészes	könyvek, hangfelvételek, videók, CD-ROM-ok, térképek stb. egy fizikai egységként kiadva
		Többrészes	kiadáskor teljes többkötetes monográfiák, zenei CD-k gyűjteménye, interaktív multimédiakiadvány, amely több komponensből áll
Folyamatban lévő	Időben meghatározott	Egyrészes	limitált ideig megjelenő cserelapos kiadvány, egy konferencia weboldala
		Többrészes	kiadáskor nem teljes többkötetes gyűjtemény, amely egy előre meghatározott időtartam alatt válik teljessé
	Időben nem meghatározott	Egyrészes	folyóiratok, amelyek online formában adatbázisként jelennek meg; bármely olyan cserelapos kiadvány, amelynek nincs előre meghatározott vége
		Többrészes	folyóiratok, hírlapok, és egyéb folyóirat-jellegű kiadványok, monografikus sorozatok (a számozatlanok is)

2. ábra: Hiron – Graham egyes kategóriái példákkal⁷

3.1.1. A Hiron-Graham tanulmány opciói

A legégetőbb problémának a számozatlan sorozatok számítottak, az integráló források „hontalansági” kérdésének megoldása inkább hosszútávú cél volt.

A-modell: A folyóirat definíciójából eltávolítanák a számozásra vonatkozó kötelezőséget, de más tekintetben a definíció nem változna.

B-modell: A folyóirat definíciójából eltávolítanák az „egymást követő részegységekben jelenik meg” kitélt, így a fogalomba beletartoznának az integráló kiadványok is.

C-modell: A definíciókon túl magukat az elnevezéseket is átírnák, és az eddiginél részletesebb módon osztanák fel a kiadványokat.

Az anyag konklúziója az lett, hogy rövid távú megoldásként válasszák a B opciót, de hosszú távon a harmadik C verzióra van szükség. A teljesség kedvéért azonban az A-modellt is bemutatom.

"A legégetőbb problémának a számozatlan sorozatok számítottak, az integráló források »hontalansági« kérdésének megoldása inkább hosszútávú cél volt."

⁷ Az ábra a szerzőn Hiron – Graham tanulmány (Hiron and Graham 1998) szövege alapján készített saját illusztrációja.

"A C-modell ...
segítségével
kialakíthatunk
egy teljesen
a kiadványok
sajátosságaihoz
igazodó
szabályozást."

3.1.1.1. A-modell

A javaslat szerint a folyóirat definíciójából eltávolítanák a számozásra vonatkozó kötelezőséget, de más tekintetben a definíció nem változna. Ez azt eredményezné, hogy a számozatlan sorozat is folyóiratnak minősülne, de a korábbi változattal összeolvadó (integráló) kiadványok nem tartoznának bele ebbe a kategóriába. Ezeket vagy továbbra is monográfiaként kezelnék, vagy saját kategóriát kapnának, de erre a javaslat nem terjed ki.

A vázolt opciók közül az A-modell bolygatná meg legkevésbé a status quót. Ez azzal az előnnyel járna, hogy nem kellene átírni a folyóiratokra vonatkozó szabályokat, csak ki kellene egészíteni őket a számozatlan sorozatokra vonatkozó részekkel. Az integráló források pedig, függetlenül attól, hogy a befejezettség szándékával indultak-e vagy sem, monográfiaként lennének feldolgozva, hiszen csak egy fizikai egységből állnak. Viszont ez problémás lenne olyan szempontból, hogy az integráló források érkeztetését – az időbeliség miatt – szerencsésebb időszaki kiadványoknál megszokott keretek között végezni.

További hátránya, hogy csak a számozatlan sorozatok problémájára ad választ, az integráló források megoldását elodázza. A számozás jelenlétére vonatkozó szabály eltörlése valószínűleg nehezebbé tenné a folyóirat és a monográfia közötti határvonal felismerését. Illetve azt a visszás helyzetet is eredményezné, hogy egy nyomtatott folyóirat integráló formában megjelenő online változata teljesen más kategóriát képezne.

3.1.1.2. B-modell

A B-modell javaslata, hogy a folyóirat definíciójából távolítsák el az „egymást követő részegységekben jelenik meg” kitételt, így a fogalomba beletartoznának a befejezettség szándéka nélkül induló integráló kiadványok is. Ebben az esetben a folyóirat (serial) definíciója az lenne, hogy: „egy kiadvány, amely előre nem meghatározott ideig folytatódik” (Hirons and Graham 1998).

Ennek az opciónak az előnye, hogy a nyomtatott folyóiratot és az integráló formában megjelenő online változatát egy kategóriába rendezi, ami megkönnyíti a művek azonosítását és a változatok összekapcsolását.

Hátrányként említhetjük, hogy az integráló forrásokat eddig nem kezeltük külön folytatolagosságuk szerint, és kétséges, hogy lenne-e egy ilyen megkülönböztetésnek gyakorlati haszna.

3.1.1.3. C-modell

A C-modell javasolja a legradikálisabb változtatást. Ebben a változatban nem pusztán a definíciókat írnák át, hanem gyakorlatilag egy teljesen új, az eddigieknél részletezőbb dokumentumtipológiát hoznának létre. Ez a gyökeres változtatás a modell előnye, de egyben hátulütője is.

Segítségével kialakíthatunk egy teljesen a kiadványok sajátosságaihoz igazodó szabályozást. Az AACR2-ben a többrészes monográfiák és például a sorozatok közötti bizonyos hasonló vonások elsikkadtak. Egy jelenség leírására vonatkozó szabályok például a dokumentum típusától függően változtak, így a jelenség felől nézve inkonzisztens volt a szabályozás. Ez feleslegesen bonyolította mind a katalógizáló munkáját, mind a relatív „képzetlen” könyvtárhasználót a kereséskor.

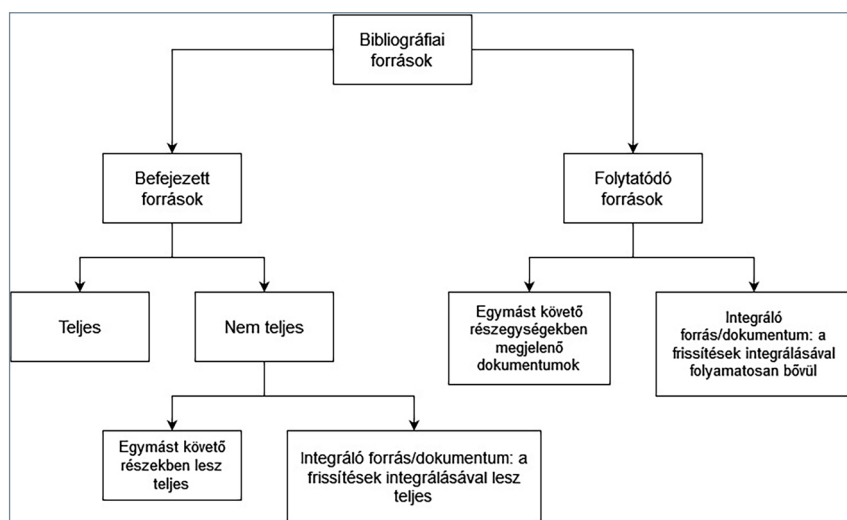
A megközelítés egyértelmű hátránya, hogy ha valami olyat alkotunk, akkor felmerülhetnek előre nem látható gyakorlati problémák. Ezen felül ez az opció

igényli a legnagyobb erőforrásfordítást, hiszen úgy kell valami radikálisan újat alkotni, hogy ne merüljenek fel visszafelé kompatibilitási problémák.

3.2. A Hirons - Reynolds - Kuhagen-tanulmány (módosított C-modell)

A folytatásban a Joint Steering Committee ülése a C-modellt tárgyalta némiképp módosítva, illetve már tartalmazott konkrét javaslatokat is az AACR2 módosítására (Hirons, Reynolds, Kuhagen 1999).

A modellben vázolt felosztás ismerős lehet a magyar közösségnek is, hiszen az AACR2-n és a konszolidált ISBD-n felül a tipológia beépült az ISSN útmutatóba, illetve a magyar szakirodalom⁸ is számot adott róla (3. ábra).

3. ábra: A módosított C-modell a magyar szakirodalomban⁹

Az új modellben az időszakosság helyett a befejezés szándéka lett a felosztás alapja (4. ábra). A jelentés nem magyarázta meg a változást, így csak találgatni tudunk. Vélhetően a Hirons-Graham tanulmány utóéleteként elkezdtek egyeztetni a szélesebb szakmai nyilvánossággal, például az időszaki kiadványokhoz tartozó ISBD gondozásáért felelős IFLA – az ISBD(S) – munkacsoportokkal, és az ISSN központok igazgatóival, aminek eredményeként született a változtatás. A könyvtárakban a katalogizálók munkamegosztásának az alapja legtöbb helyen a kiadvány befejezésének szándéka, vagyis más csoport foglalkozik a monográfiákkal és más a folyóiratokkal, így valószínűleg ennek a szempontnak az érvényesülése állhatott a módosítás hátterében.

A modell két nagy kategóriát definiált: a befejezett és a folytatódó forrásokat. A befejezett kiadványok az első kiadási folyamatban teljesnek számítanak, vagy egy előre meghatározott számú résszel válnak teljessé. Ez utóbbi kitétel miatt személyes véleményem szerint célszerűbb lett volna befejeződőnek fordítani az eredeti „finite” kifejezést, mivel a „befejezett” szó már végbement folyamatot sejtet. A továbbiakban ezért a „befejeződő” terminust fogom használni.

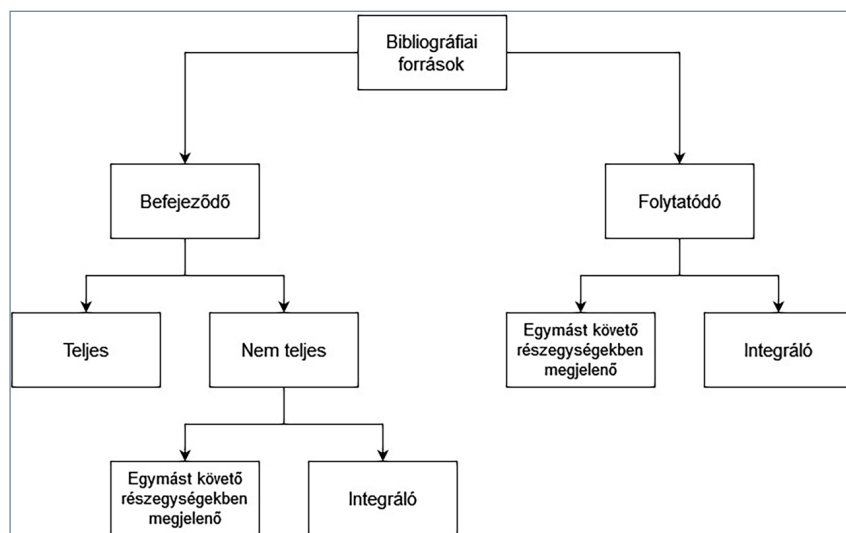
A *befejeződő* kategóriába tartoznak a könyvek, a többkötetes monográfiák, rendszertelenül frissített nyilvántartások, tankönyvek, illetve elektronikus szövegek. A *folytatódó* pedig egy ernyőkifejezés, amelybe beletartoznak a hagyományos időszaki kiadványok, illetve egyéb olyan kiadványok is, amelyeknek időbeli kiterjedése van. Ezeknél a forrásoknál abból indulunk ki, hogy a végük előre nem megjósolható.

"Az algoritmusok – még napjainkban is – keveset tudnak kezdeni a könyvtári adatokkal és ennek csak egy részproblémája a MARC-formátum "egzotikus" volta."

⁸ A teljesség igénye nélkül lásd: Szilvássy 2006, Gazdag 2002

⁹ Ábra forrása (Szilvássy 2006)

A jelentés nem adott definíciót a befejeződő ághoz, bár újra definiálta a monográfia fogalmát egy olyan bibliográfiai forrásként, amely teljes, vagy véges számú rész megjelenésével, vagy egy meghatározott időtartam alatt válik teljesé. Ez a meghatározás úgy is értelmezhető, hogy lefedi az összes befejeződő forrást, vagy legalábbis a *befejeződő – teljes*, valamint a *befejeződő – egymást követő részegységekben megvalósulót*.

4. ábra: A módosított C-modell tipológiája¹⁰

4. Az új paradigma

Az okoseszközök elterjedésével általánossá vált, hogy az információ elsőszámú feldolgozó a különféle algoritmusok. 2010 körül egy lassú építkező szakasz kezdődött, amely a katalogizálási szabványok teljesen új alapokra helyezéséről szólt. Erre azért volt szükség, mivel az algoritmusok — még napjainkban is — keveset tudnak kezdeni a könyvtári adatokkal és ennek csak egy részproblémája a MARC-formátum „egzotikus” volta. Nehezebben áthidalható probléma, hogy csak az emberi intelligencia számára elkülöníthető, hogy a rekordjainkban melyik adatelem miről szól. Már egy monográfia leírásában is keverednek a tartalomra, a fizikumra, a szerzőre vonatkozó adatok. Egy folyóirat rekordjában ezeken felül még az egy adott lapszámra vonatkozó adatok is keverednek a folyóirat egészére vonatkozó adatokkal. És akkor még szóba se került, hogy a periodika élete során végbement adatváltozások legjobb esetben is csak két mezőbe szétválasztva (közreadó testület és megjelenési adatok), de ezen belül folytatólagosan kerülnek rögzítésre. Az új paradigma kezdeményezései ezt a problémát orvosolják.

4.1. LRM

Az IFLA LRM, azaz IFLA-féle könyvtári referenciamodell egy kiterjesztett entitás–kapcsolati modellezés keretei között kifejlesztett, magas szintű, elméleti referenciamodell (Riva, Le Boeuf, Žumer 2018). Nem az LRM az első fogalmi modell könyvtári területen¹¹. Azért kezdem a bemutatást mégis vele, mert a korábbiakhoz képest az LRM egy jelentős újdonságot hoz a folyóiratok modellezésébe.

A fogalmi modellek célja, hogy elkülönítsék a felhasználók érdeklődésére számot tartó entitásokat és vázolják a közöttük fennálló kapcsolatokat. Ez azt jelenti, hogy megállapítják azokat a kategóriákat, amelyekről adat szólhat, és amelyek

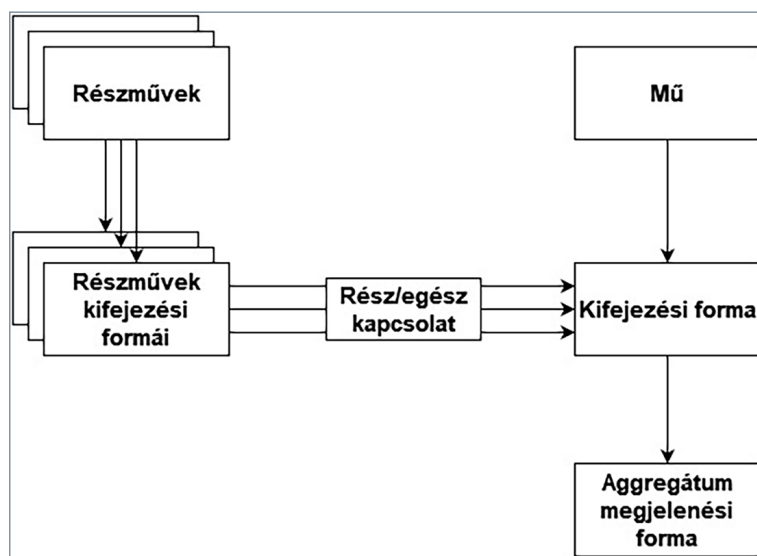
¹⁰ Az ábra forrása (Hirons, Reynolds, Kuhangen 1999) a szerző fordítása

¹¹ Az LRM három modell a Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR), a Functional Requirements for Authority Data (FRAD), és a Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR) konszolidációjának tekinthető. Ezek közül csak az FRBR jelent meg magyar fordításban "A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei" címmel. Elérhető: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr/frbr-hu.pdf> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

alapján a felhasználó keresni tud, vagy egyéb használói feladatot hajthat végre. Az LRM 11 entitást definiál, de a folyóiratok szempontjából csak az úgynevezett magentitások (*mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány*) relevánsak.

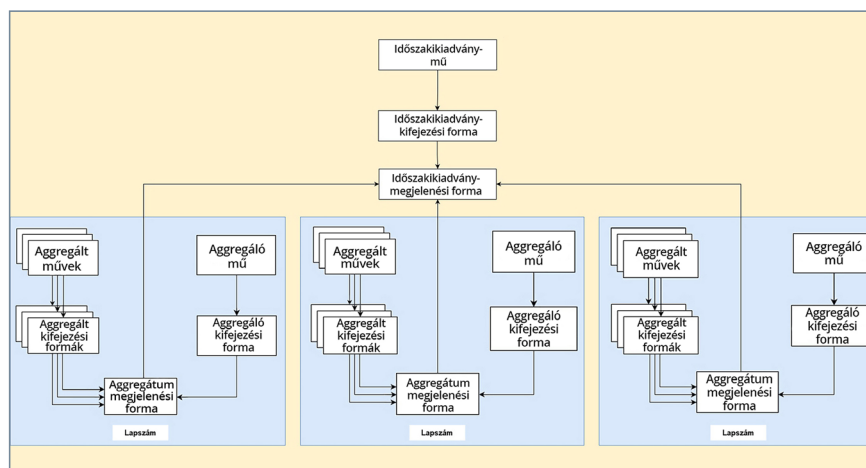
A magentitások egy bibliográfiai egység egyes aspektusai. Az időszaki kiadványok esetében az is bonyolítja a modellezést, hogy itt nem csak egy, hanem háromféle bibliográfiai egységről van szó (cikk, lapszám, folyóirat), és mindegyik egységnek megvan a maga magentitás-sora.

A lapszámok modellezése megegyezik az aggregátumok általános modelljével (6. ábra). Azonban a gyakorlat megmutatta, hogy az addig helyesnek gondolt sablon valójában hiányos.

5. ábra: Az aggregátumok modellezése az FR model családban¹²

Korábban elfogadott álláspont volt, hogy az aggregátum kifejezési forma szintje rész/egész kapcsolatban áll az aggregátumban szereplő művek kifejezési formáival (5. ábra). Ez a „rész/egész kapcsolatok” természete miatt problémásnak bizonyult.

6. ábra: Folyóiratok és lapszámok (kék kiemeléssel) modellezése¹³

Egyrészt ezt a kapcsolattípust abban az esetben szokás használni, amikor a rész elidegeníthetetlenül szerves része az egésznek. Könyvtári példát hozva: *A gyűű szövet-sége* része *A gyűűk urának* akkor is, ha külön adják ki. Ugyanez a szerves viszony nem áll fent a többszerzős antológiák esetén, ahol az egyes „részművek” megjelenhetnek

¹² Sem az FRBR, sem az FRBR-re épülő RDA nem illusztrálja az aggregátumok szerkezetét. Az ábra a szerző szöveg alapján készített illusztrációja.

¹³ Az LRM csak az aggregátumok szerkezetét illusztrálja ábrával, a folyóiratok ezen túl mutató részeitől csak szöveges leírás van. A kiterjesztett ábrát a szerző készítette.

"A keretrendszer külön kezeli a forrás szellemi vagy művészi tartalmára vonatkozó kategóriáit a tartalom hordozásának eszközeitől és módszereitől."

külön vagy más aggregátum részeként is. Tehát szükségünk van egy olyan kapcsolatra, amely hűen kifejezi ezt a rész/egész viszonyt lazább relációt.

A másik probléma a tulajdonságok öröklésének folyamatából fakad. A modellekben a hierarchiában alul álló entitás öröklő a felettes entitása tulajdonságait. A „rész/egész kapcsolat” pedig természetéből fakadóan hierarchikus. Ebből következik, hogy az antológia jellegű kiadványok esetében nem tudjuk olyan entitáshoz kapcsolni az összeállító személyét, ami hűen kifejezi a szellemi/művészi hozzájárulása súlyát. Ha az aggregátum *mű* vagy *kifejezési forma* szintjéhez kapcsoljuk, akkor az aggregátumot alkotó egyes *művek kifejezési formái* is megöröklik ezt a viszonyt, amihez már az összeállítónak semmi köze sincs. Ha pedig ezt kikerülendő csak a *megjelenési formához* kapcsoljuk, akkor a hozzájárulása szellemi/művészi tartalmát üresítjük ki.

Az „aggregálja” kapcsolat definiálása megoldotta ezeket a problémákat. A kapcsolat lazább, mint a rész/egész, és az *aggregálódó művek kifejezési formái* közvetlenül az *aggregátum megjelenési formában* öntenek testet. Az aggregátum *mű* és *kifejezési forma* szintjének tartalma így csak és kizárólag az aggregátum létrehozásának a terve, azaz az aggregálási terv.

Az időszaki kiadvány lapszámai aggregátumok. Minden lapszámmal tartozik egy *aggregáló mű*, amelynek tartalma az adott lapszám aggregálási terve. Ha ezt tovább gondoljuk, rájöhethetünk, hogy ha a folyóirat egészét nézzük, akkor ott is van egy ilyesféle, bár általánosabb kiadási terv, amelynek tartalma, hogy a folyóirat milyen témában szeretne cikkeket megjeleníteni és milyen időközönként stb. Ezt a speciális *aggregáló művet időszakikiadvány-műnek* (eredetiben serial work) nevezzük. Az egyes lapszámok megjelenési forma szintje pedig rész/egész kapcsolatban áll az időszaki kiadvány megjelenési forma szintjével.

Az *időszakikiadvány-mű* koncepcióra azért volt szükség, mert az időbeliség egy olyan problémát hoz a modellbe, ami a „sima” aggregátumnál nincs jelen. Ha ugyanis még egy lépéssel hátrébb lépünk a 6. ábrához képest, és az adott folyóirat kapcsolatait is szeretnénk feltárni, akkor rögtön felmerül a kérdés, hogy a másik kiadvány melyik entitáson keresztül kapcsolódik a leírásunk tárgyához. Folytatás, szétválás és hasonló esetekben egyszerű a válasz: ezek mű-kapcsolatok. De mi a helyzet egy nyomtatott folyóirat és az elektronikus változata között? Adná magát a válasz, hogy a tartalmi azonosság miatt ugyanazon *kifejezési forma* másik *megjelenési formájának* tekintjük az elektronikus változatot, ahogy tennénk azt monográfia esetén. A régebbi modellezés is ezt követte. Azonban ezzel is akadt némi gyakorlati probléma.

Nem mennek ritkaságszámba olyan esetek, hogy a nyomtatott változat megszűnik, míg az elektronikus tovább él, vagy hogy az elektronikus változat tartalmaz egy-két olyan cikket, amely nem szerepel a nyomtatott változatban. Ezekben az esetekben, bár a tartalom sokáig azonos volt, de egy időpontban ez megváltozott. A megváltozott tartalom miatt már nem lehet úgy tekinteni rá, hogy ugyanaz a *kifejezési forma* öltött testet mindkét változatban. Ha kezdetben a leírásunkban új megjelenési formaként kezeltük, akkor, amint a tartalmi egyezés megszűnik, újra kellene katalogizálnunk, ezúttal új *műként*. Ez még akkor is erőforráspazarló megoldás lenne, ha nem számoljuk hozzá, hogy ennek érdekében folyamatosan össze kellene vetni a változatokat, hogy meg tudjuk állapítani, hogy még mindig tartalmilag egyezők-e.

Az LRM erre megoldásként azt mondja, hogy célszerűbb lenne eleve külön *műként* kezelni a különböző hordozón megjelenő változatokat. Ennek következtében

egy *időszakikiadvány-mű*nek egy és csakis egy kifejezési formája lehet, aminek szintén egy és csakis egy megjelenési formája. Ezt a jelenséget nevezik WEM-zárnak¹⁴.

4.2. RDA-ONIX¹⁵ keretrendszer

Az RDA-ONIX keretrendszer az RDA fejlesztői és az EDItEUR¹⁶ együttműködésének eredménye. Céljuk egy minden médiumtípusra kiterjedő forráskategorizálási keretrendszer kidolgozása volt, amely mind a könyvtári, mind a kiadói felhasználók igényeinek megfelel, ezáltal megkönnyíti a forrásleírási adatok átvitelét és újrafelhasználását a két közösség között (SJS/Chair/10, 2006). A keretrendszert bővíthetőnek tervezték, hogy az esetleges új típusú források könnyedén bele tudják illeszteni a meglévő rendszerbe komoly változtatás nélkül.

Bár az egyes ismérvek önállóan is használhatók bizonyos kategorizációra, a legtöbb esetben érdemes a keretrendszer több ismervét (és a hozzájuk definiált értékeit) felhasználni összetettebb kategóriák megalkotásához. Az RDA szabályozott szótárai ezen a keretrendszeren alapulnak (7. ábra). Az RDA legismertebb újításáról, a típuszótákról korábban már született írás (Ilácsa 2020).

22. táblázat - RDA Hordozótípust jelölő kifejezés megnevezése az RDA/ONIX keretrendszernek (részlet) - video

RDA Carrier Type (Hordozótípus)	ROF Intermediation Tool (Közvetítő eszköz)	ROF Housing Format (Tárolóelem-formátum)	ROF Storage Medium Format (Tároló médium)
video kartridzs	audiovizuális-lejátszó	kartridzs	tekercs
videokazetta	audiovizuális-lejátszó	kazetta	tekercs
videolemez	audiovizuális-lejátszó	nem alkalmazható	lemez
videoszalag-orsó	audiovizuális-lejátszó	orsó	tekercs

7. ábra: Példa az RDA hordozótípust jelölő kifejezésre megnevezése az RDA/ONIX keretrendszernek¹⁷

A keretrendszer külön kezeli a forrás szellemi vagy művészi tartalmára vonatkozó kategóriákat a tartalom hordozásának eszközeitől és módszereitől. Az időszakosság kategóriáit az előbbiek között tárgyalja. A keretrendszer 15, a forrás szellemi vagy művészi tartalmával kapcsolatos ismervéből az időbeliségre 3 vonatkozik, amelyek a következők:

Folytatás módja – „az a mód, ahogyan a forrás tartalmát bővíteni szándékoznak az első megjelenést követően”:

- egymást követő részegységek: bővülés egymást követő részegységekben valósul meg (szegmensek, részek, számok, kötetek, mellékletek stb.),
- integráció: a bővülés a hozzáadott tartalom integrációjával valósul meg,
- nem alkalmazható: a tartalom várhatóan nem fog bővülni az első megjelenést követően.

Folytatás befejezettsége – „a forrás tartalmának első megjelenést követő bővülésének várható időtartama”:

- meghatározott: a tartalom bővülésének időtartamának van előre megállapított vége,

¹⁴ A WEM-zár elnevezés a mű (work), a kifejezési forma (expression), és a megjelenési forma (manifestation) angol elnevezések kezdőbetűiből alkotott betűszó.

¹⁵ RDA = Resource Description and Access (Forrásleírás és -hozzáférés), ONIX = Online Information Exchange (Online információcsere)

¹⁶ Könyvkiadásban és -terjesztésben érdekelt cégeket tömörítő nemzetközi csoport. Többek között az ONIX adatcsere szabvány-család kidolgozója és fenntartója.

¹⁷ Ábra forrása: Ilácsa (2020)

"Az időszakosságra vonatkozó adatelemek között érdekességnek számít ... hogy magának a kategóriának is van explicit adateleme és nem csak más adatelemek jelenléte közli implicit módon a kategóriát."

- nem meghatározott: a tartalom bővülésének időtartamának nincs előre megállapított vége,
- nem alkalmazható: a tartalom várhatóan nem fog bővülni.

Folytatás szükségessége – „a forrás tartalmának első megjelenést követő bővülésének szükségessége az integritása szempontjából”:

- szükséges: a tartalom első megjelenést követő bővülése szükséges az integritásához,
- nem szükséges: a tartalom első megjelenést követő bővülése nem szükséges az integritásához,
- nem alkalmazható: a tartalom várhatóan nem fog bővülni (Ilácsa 2020).

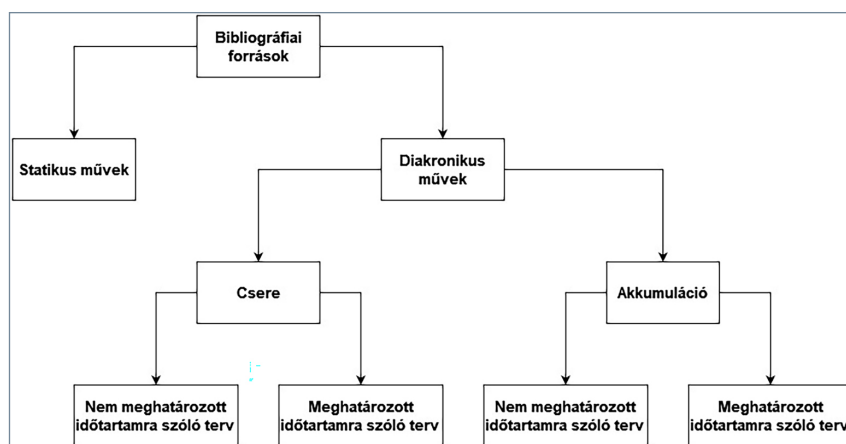
4.3. RDA

Az RDA egy bibliográfiai keretrendszer, ami az LRM implementációja. Ez azt jelenti, hogy az LRM-ben lefektetett alapokra épül, de sokkal részletesebb annál, és tartalmaz adatrögzítési szabályopciókat is, amelyeket felhasználva kidolgozhatjuk a saját RDA-implementációkat. Az RDA 3 fő alkotóelemből áll:

- elemkészlet: meghatározza, hogy mire vonatkozik az adat,
- értékszótárak: leírják, hogy egy adatelem tartalmaként milyen előre definiált érték rögzíthető, valamint
- szabályok.

Ez utóbbi egy elég vegyes kategória, amelybe beletartoznak azon adatértékek rögzítési szabályai, amelyek túl változatosak ahhoz, hogy értékszótárba rendezhetők legyenek, de ide tartoznak a szabályzat alapját adó általános irányelvek, kategorizációk stb. Az időszakosság kezelése mindhárom alkotóelem esetében megjelenik.

A felső szintű kategorizációt tekintve az RDA visszatér a Crystal Graham-tanulmány adatközpontú csoportosításához (8. ábra). A két fő kategória a statikus és a diakronikus művekké. A statikus művek nincsenek további alkategóriái, a diakronikusnak azonban van még két rétege.

8. ábra: Az RDA tipológiája¹⁸

A tartalom változásra való hajlamossága után következő rendező ismerveket azonban felcseréli az előző tipológiákhoz képest. Ennek oka, hogy az RDA ezt a kategorizációt a szabályok rendezésére ugyanúgy használja. A leírási szabályaink pedig jóval több hasonlóságot mutatnak az azonos folytatás módja (egymást

¹⁸ Az ábrát a szerző az RDA szövege alapján készítette (RDA Toolkit 2024).

követő részegységek vagy integráció), mint az azonos folytatás befejezettsége (meghatározott vagy nem meghatározott) esetében. A folytatás módja ismérvet és a hozzá tartozó értékek megfogalmazását megváltoztatták, a tartalmát azonban nem, így egyértelműen megfeleltethetők egymásnak.

Az időszakosság kérdése fontos katalogizálás előtti döntés, de egyben adatelemek szintjén is megjelenő tulajdonság. Az időszakosságra vonatkozó adatelemek között érdekességnek számít a magyar MSZ-szabványokhoz szokott szakembernek, hogy magának a kategóriának is van explicit adateleme és nem csak más adatelemek jelenléte közli implicit módon a kategóriát. Ez az adatelem a közzétételi terv (Extension plan), ami egy *mű*-szintű elem. Fontos kiemelni, hogy a közzétételi terv csak az „időszakkiadvány-mű” esetében diakronikus, a lapszámot *aggregáló mű* statikus! Az RDA közzétételi terv adatelemhez értékszótárat is definiált (9. ábra).

	Folytatás befejezettsége			Folytatás módja		
	meghatározott	nem meghatározott	nem alkalmazható	egymást követő részegységek	integráció	nem alkalmazható
statikus terv			x			x
meghatározott időtartamra szóló integráló terv	x				x	
meghatározatlan időtartamra szóló integráló terv		x			x	
meghatározott időtartamra szóló folyamatos terv	x			x		
meghatározatlan időtartamra szóló folyamatos terv		x		x		

9. ábra: - Az RDA közzétételi terv értékszótára

Ahogy a 3.2. pontban már említésre került, az RDA értékszótárak az RDA-ONIX keretrendszerre épülnek. A közzétételi terv értékszótárának megalkotásához az eredeti elképzelés szerint mindhárom RDA-ONIX időszakosságra vonatkozó ismérvet felhasználták volna. Végül csak a „folytatás szükségessége” ismérvet hagyták ki, mivel elég nehézkes megállapítani, hogy mikor sérül az integritás, illetve nélküle is megkapjuk a megfelelő kategóriákat (10. ábra). Magukban a kategóriákban sem hoz újdonst, hiszen ugyanazokat nevesíti, mint a korábbi modellek.

RDA-ONIX keretrendszer	RDA Eszköz készlet
Folytatás módja (Az a mód, ahogyan a forrás tartalmát bővíteni szándékoznak az első megjelenést követően.)	Diakronikus művek típusai (A diakronikus művek két típusa a tartalom kiterjesztésének tervezett módja alapján jellemezhető.) (RDA Toolkit 2024)
egymást követő részegységek	kiterjesztés akkumulációval
Integráció	kiterjesztés cserével

10. ábra: Az RDA-ONIX keretrendszer és az RDA Eszköz készlet által használt fogalmak

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az RDA már nem úgy gondolkodik az adatrögzítésről, hogy a rögzített adatnak meg kellene egyeznie a megjelenített adattal. Jelen kategóriák elnevezései inkább belső használatra alkalmasak, nem

"Az időszakossággal rendelkező kiadványok esetén nem csak a tartalom változására kell felkészülnünk, hanem a metaadatokéra is."

pedig a felhasználó felé történő megjelenítésre. Azt, hogy az időszakosság jellegét milyen formában közvetítjük a felhasználóinknak, mi magunk dönthetjük el.

Az időszakossággal rendelkező kiadványok esetén nem csak a tartalom változására kell felkészülnünk, hanem a metaadatokéra is. Az RDA erre is kidolgozott egy megoldást. A metaadat-proveniencia fogalmába beletartozik minden az adattal kapcsolatos információ, tehát az adat időbeli érvényessége is.

4.4. ISBD

Folyamatban van az ISBD összehangolása is az LRM-mel. Először csak a megjelenési forma entitás leírására készül el (ISBDM címen), és ezt egy következő lépésben egészítik ki a többi entitással (ISBD-LRM). Az ISBDM munkaanyag jelenleg szakértői véleményezés alatt áll, de már hozzáférhető megtekintésre bárki számára (IFLA 2024).

Az ISBDM a tervek szerint önállóan is használható szabvány lesz, és mivel egy hagyományos leírásban vegyesen fordulnak elő adatelemek több entitásból (bár a megjelenési forma szintű adatelemek vannak többségben), így a feltétlen szükséges adatelemeket beledolgozták a többi entitásból is. Ezért előfordulhat, hogy kitér olyan *mű* szintű kérdésre is, mint az időszakosság, bár a teljes kidolgozást majd csak az ISBD-LRM-ben láthatjuk.

Az ISBD-M vállaltan kompatibilis kíván lenni az RDA-val, ezért több értékszótárát, adatelemét is újra felhasználja. Időszakosság terén – eddig legalábbis – nem látható, hogy bármiben is eltérnének az RDA-tól. A kompatibilitás vállalása miatt biztosra vehető, hogy érdemi kérdésben (modellezés, definíciók tartalma) nem, de szóhasználatban adódhatnak eltérések (ahogy az RDA és az RDA-ONIX keretrendszer között is).

5. Összegzés

Érdekes utat járt be az időszakosság kérdése a könyvtári feldolgozó munkában. Kezdetben minden könyvnek (monográfiának) számított, ami nem felelt meg az időszaki kiadvány (folyóirat) definíciójának. Innen eljutottunk napjainkra oda, hogy tulajdonképpen mindent diakronikus *mű*nek tekintünk, ami nem felel meg a statikusság definíciójának.

Bár már az első reformtörekvés is adatközpontú volt, ezt rövidtávon elsöpörte egy munkamegosztás-alapú megközelítés. Történeti távlatból ez csupán egy időszakos eltévelyedésnek bizonyult, ahogy a technikai fejlődés újra előtérbe helyezte az adatot és az adatok közötti kapcsolatokat.

Felhasznált források

5JSC/Chair/10 (2006) *RDA/ONIX Framework for Resource Categorization* [online], Elérhető: <https://www.loc.gov/marc/marbi/2007/5chair10.pdf> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Gazdag, T. (2002) *Az időszaki kiadványok számbavétele és feltárása - nemzetközi tendenciák és hazai környezet*, Könyvtári figyelő, 48(4), p. 653-660, Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00100/00143/00043/gazdag.html> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Hirons, J., Graham, C. (1998) *Issues Related to Seriality*, [online] In: Weihs, J. (szerk.) (1998) Canadian Library Association, The principles and future of AACR: proceedings of the International Conference on the Principles and Future Development of AACR, Toronto, Ontario, Kanada, 1997, p. 180-213. ISBN 9780888022875, Elérhető: https://epe.lac-bac.gc.ca/100/200/300/jsc_aacr/issues/r-serial.pdf (Utolsó elérés: 2024.04.22.)

Hirons, J., Reynolds, R., Kuhangen, J. (1999) *Revising AACR2 to Accomodate Seriality: Report to the Joint Steering Committee on the Revision of AACR*, Elérhető: <https://www.rdatoolkit.org/archivedsite/docs/ser-rep.pdf> (Utolsó elérés: 2024.04.25.)

IFLA (2024) *ISBD for Manifestation*, Elérhető: <https://www.iflstandards.info/ISBDM/> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Ilácsa, Sz. (2020) *RDA tartalom-, médium- és hordozótípusra vonatkozó ajánlások v.1*, Elérhető: https://pim.hu/sites/default/files/page/attachments/rda_magyarorszag_i_bevezetesenek_elokeszítése_ii_tart_media_hordozok.pdf (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Magyar Szabványügyi Hivatal (1978) *MSZ 3424/1-78 Bibliográfiai leírás: Könyvek*, Budapest

Magyar Szabványügyi Hivatal (1982) *MSZ 3424/2-82 Bibliográfiai leírás: Időszaki kiadványok*, Budapest

RDA Toolkit (2024) Elérhető: https://access.rdatoolkit.org/en-US_ala-443c463e-b075-3e6a-9377-eb230c6b8281/p_nyx_hhg_1rb (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Riva, P., Le Boeuf, P., Žumer, M. (2018) *IFLA könyvtári referencia modell A bibliográfiai információk elméleti modellje*, OSZK, Budapest, p. 8, Elérhető: https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712-hu.pdf (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Szilvássy, Z. (2006) *Az időszaki kiadványok – és egyéb folytatódó források – könyvtári kezelése*, OSZK KI, Budapest ISBN 9789632016269

Internationalisation of cataloguing in cultural institutions with RDA using the example of the German-speaking region

Renate Behrens
rscchair@rdatoolkit.org
Chair of the RDA Steering Committee

Received: 2024.04.11.
Accepted: 2024.04.28.
Published: 2024.06.05.

Many modern models and standards for cataloguing collections in cultural institutions have an international approach and aim to be applicable across different cultural sectors. This is a goal that at first glance seems unlikely and has not yet been fully realized, but what are the chances of such a concept being realised? How can the balancing act between internationalisation and local requirements be achieved? What do new technologies offer us and what experiences are currently being made in practice? This article aims to answer these questions and describe them using the example of the implementation of the new Official RDA Toolkit in German-speaking libraries.

Resource Description and Access, RDA Toolkit, application profile, implementation of RDA in German-speaking libraries

Cataloguing at a turning point

One of the most controversial topics currently being discussed in libraries, museums and archives is the cataloguing of collections. How can it be continued in an efficient, cost-effective and high-quality manner and are these requirements still appropriate?

Ten years ago, the consensus was that the answer to these questions could only be found through increased international cooperation. For a while, international standards were seen as a panacea and magic bullet for the desired increase in efficiency. Reality quickly brought many advocates back down to earth. The original approach that the application of an international standard, developed independently of the user community, would make any local standardisation work superfluous and thus save enormous costs, quickly had to be revised.

Standardisation across language and national borders is not a new invention. Over a hundred years ago, librarians were already trying to find uniform rules for standards that could be applied in the same language area like the Preussische Instruktionen (Wikipedia 2024a) or the Anglo-American Cataloguing Rules (Wikipedia 2024b). However, until the end of the 20th century, standardisation across linguistic and cultural boundaries seemed impossible and unenforceable.

In the course of general globalisation and growing economic pressure, also in the library sector, the idea of international standards was discussed more and more frequently. This process ultimately led to international endeavours and a paradigm shift in practice. In addition, individual user communities, such as music libraries or audiovisual media collections, had long been involved in such endeavours and had more international networks at their disposal as the Music Library Association (MLA) (2024) or the Online Audiovisual Catalogers (OLAC) may show (OLAC Catalogers Network 2024).

Cite as: Behrens, R. (2024) Internationalisation of cataloguing in cultural institutions with RDA using the example of the German-speaking region, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 34–43.
<https://doi.org/10.3311/celistr.37098>

The International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA 2024) has always focused on internationality in its work and various IFLA standards have been used in practice for years in a wide variety of user communities.

Is it really so easy to work with international standards at local level and are these standards really international? These questions will be considered in the following sections.

RDA on the way to more internationalisation

Let's take a look at an example of a standard that claims a high degree of internationality. The standard Resource Description and Access (RDA Toolkit 2024) has been pursuing this claim for more than twenty years and has since been adopted by many user communities in the library sector.

RDA goes back to the Anglo-American Cataloguing Rules (AACR2 2024). These were developed by librarians from the US, Great Britain, Canada and Australia, first published in 1967 and regularly updated. The second edition (AACR2), which was published in 1978, became one of the most widely used sets of rules for formal cataloguing and was also used outside the Anglo-American community. The changed publication conditions and the requirements of the increasingly digital environments made a clearer internationalisation fundamentally necessary. The possibilities of online databases instead of the previous catalogue cards and monolithic records opened the way to more information through groupings of bibliographic data records and the relationships between works and their intellectual creators. This process had already been initiated at the international level by new IFLA models, such as the family of Functional requirements (Riva, Le Boëuf, Žumer 2016). In addition, concepts and standards outside the library community, such as Dublin Core (DCMI 2024)¹ and ONIX², were also used and awareness of collections from other cultural heritage institutions and their cataloguing in an international environment was raised.

The resulting first draft of RDA was presented in 2008 and promised to be internationally applicable. However, it was precisely this point that was criticised during the initial commenting phase. In many places, the RDA fell short of what was required of an international standard. Too many traditions from the Anglo-American context had been adopted from the AACR2, which made it difficult or, in some cases, impossible for other communities to adopt them in their area of application. This was particularly true for the rules and regulations for religious texts, information on times, places and measurements, but also in the area of specialised materials. The criticism was taken seriously by the responsible committees and led to an extensive amendment process for the standard (known within the RDA community as the 3R project (3R Project Final Report 2024)). This has been formally completed, but is only the beginning of a comprehensive change management process for the standard itself and for its users.

Thanks to the experience of previous years, it became clear that the claim of complete internationality of a standard cannot be achieved. None of the RDA user communities worldwide, not even the Anglo-American ones, have managed without additional regulations (often referred to within the RDA cataloguing community as Policy Statements). These are often due to technical circumstances or are necessary for institutional work processes.

"...the claim of complete internationality of a standard cannot be achieved."

¹ DCMI 2024 Toronto, Canada, Available at: <https://www.dublincore.org/>

² BIC 'ONIX advanced plus' training course, Available at: <https://www.editeur.org/3/Events/Event-Details/674>

"It will not always be possible to find very specific instructions for practical use."

In the area of specialised materials, it is self-explanatory that a standard as general and model-like as RDA must be supplemented by specific regulations. What is noteworthy here is that these communities are in turn strongly internationally orientated and are much more likely to reach joint decisions. There are great expectations that these rules for specialised areas such as music, audiovisual resources, manuscripts and many others will be given a suitable area in the planned Community Resources Zones within the RDA Toolkit (RDA Community Resources Plan 2024) and can be used and further developed jointly from there.

RDA as a framework standard

With the revision of the RDA Toolkit as part of the 3r project, RDA has been fundamentally changed and made much more international. But what does this mean? According to the conventional understanding, it is no longer a set of rules in the true sense of the word, but must be understood as a framework standard. On the one hand, this is due to its international nature, but also to the realisation that there can no longer be universally valid regulations at this level. This necessitates a major rethink on the part of the user communities. The new RDA (referred to as Official RDA) consistently follows the fundamental principles, such as the International Cataloguing Principles (ICP 2009) and the IFLA Library Reference Model (Riva, Le Bœuf, Žumer 2017). It takes full account of all the resulting requirements, but remains at a more general level. It will not always be possible to find very specific instructions for practical use.

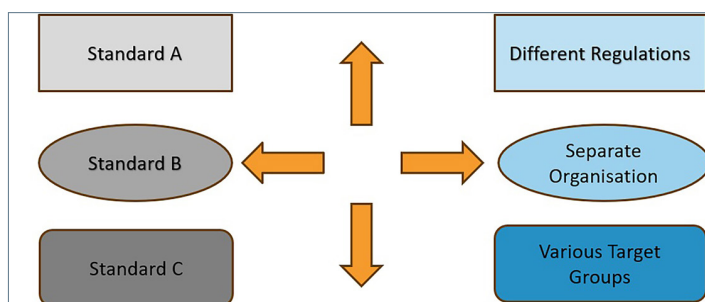

Fig. 1: How does it all fit together?

When we speak of RDA as a framework standard, we should put this in context. We said in the previous section that RDA follows the IFLA principles and models in their entirety. They therefore represent an adaptation of these principles and models for cataloguing, albeit at a highly theoretical level. It is logical that practical application standards are now required that are based on these guidelines. If we visualise this, a hierarchical sequence of principles, models, framework standards and application standards emerges.

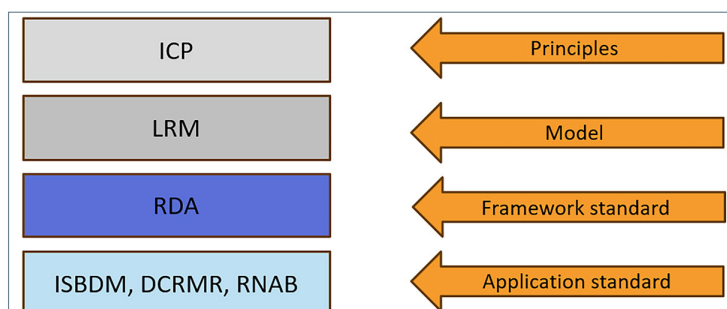

Fig. 2: Principles, Models, Standards – a Hierarchy

In the context of cataloguing, we find the International Cataloguing Principles at the highest level, then the Library Reference Model, followed by RDA as a framework standard and finally the application standard here with the examples of the International Standard for Bibliographic Description for Manifestation (ISBDM 2024) the Descriptive Cataloguing of Rare Materials (RDA Edition), (DCRMR 2022) and the (RNAB 2024), an application standard for literature archives in German-speaking countries.

"...different application profiles are needed for such different requirements."

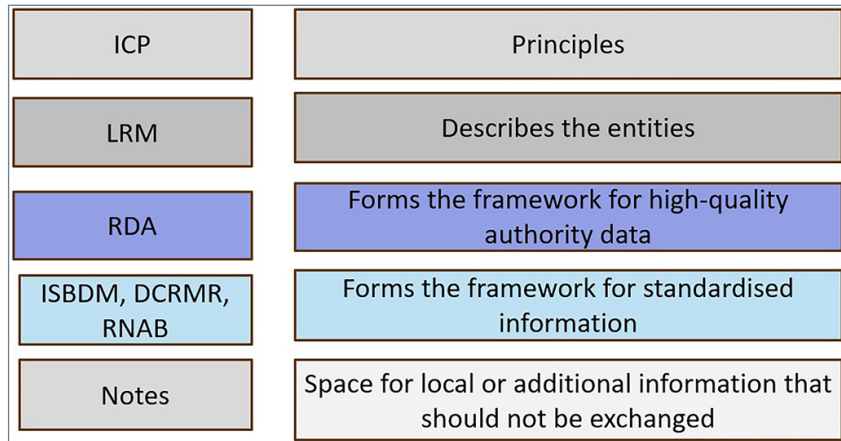

Fig. 3: Principles, models, standards – a hierarchy for metadata

Application profiles

In the traditional understanding of cataloguing, there is a set of rules for the relevant sector, like monographs or serials, that is used in practical work and followed by all users. This consistent application has made a comprehensive exchange of data possible and successful.

However, the internationalisation of cataloguing and the increasing collaboration between cultural institutions has led to a significant change in understanding and frequently we are faced with completely different requirements and challenges. The number of resources available and to be catalogued has multiplied, primarily through digital forms of publication. This change in publication options and the associated multitude of technical challenges must also be taken into account at this point.

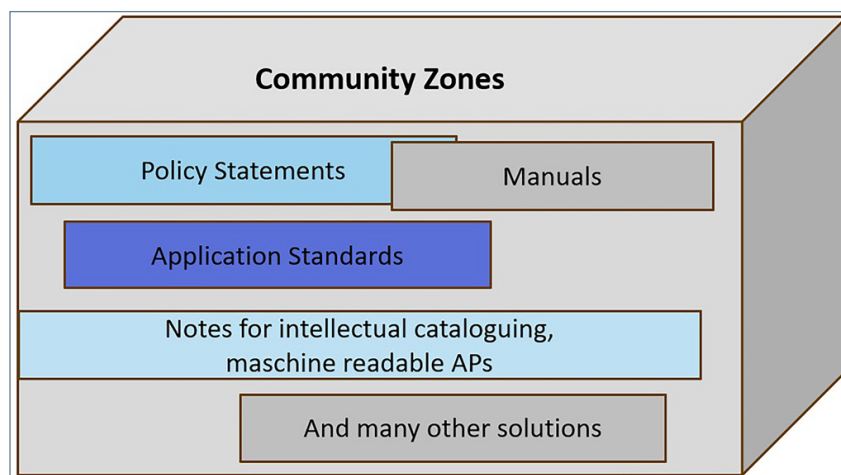

Fig. 4: Application Profiles in the Toolkit

"In Europe, numerous application profiles have been developed that regulate local conditions."

It is therefore only logical that different application profiles are needed for such different requirements. In the Original RDA Toolkit, it was still sufficient to supplement the standard with so-called policy statements to cover local requirements. In the new Official Toolkit, the web tool of the new RDA framework standard, this is no longer so simple or is not expedient for some communities. In the years following the publication of the new Official Toolkit, various types of application profiles have therefore evolved, which have been developed by local communities themselves, adopted by others, combined with each other and supplemented.

Application profiles in practice

In the time since the first publication of the new Official Toolkit, various user communities have tackled this topic and developed application profiles that are suitable for their purposes and local circumstances. The approaches could not be more different, but they are all based on the RDA as a framework standard and the data created with it is compatible.

The British Library followed its previous approach and revised the policy statements already contained in the Original Toolkit. However, this seemingly simple process was also time-consuming, as all the options contained in the new Official Toolkit had to be looked at and provided with a usage note.

The National Library of New Zealand has adopted a similar approach and the National Library of Australia is also planning to do so.

The Library of Congress has chosen a hybrid form. Here, too, the existing policy statements have been and are being revised, while at the same time further information and regulations are described in the Metadata Guidance Documentation (MGDs 2024), which are held externally, i.e. outside the Toolkit.

In Europe, numerous application profiles have been developed that regulate local conditions. For most of them, this is the starting point for the implementation of RDA as a whole.

What all these application profiles actually have in common is that they focus very strongly on local circumstances and needs and, for example, initially leave out the new RDA concepts (such as diachronic works or aggregates) and only want to incorporate them at a later stage. We would like to illustrate this approach with an example. It is due to the author's origin that this example comes from a German-speaking country.

The RDA-DACH manual

In the German-speaking countries (also known as the DACH region), the RDA was first introduced for authority data in 2014 and from 2016 also for bibliographic data. The three countries involved, Austria, Germany and the German-speaking part of Switzerland, have an organisational structure that has been tried and tested for many years. At its head is the Committee on Standards, which is made up of members from the various major cultural institutions and is responsible for all strategic decisions. Traditionally, this body is made up purely of librarians. In recent years, however, it has become more open and representatives from other cultural institutions, such as archives and museums, have been added. The work is carried out in subordinate working groups with equal representation.

The tasks of this committee also include deciding on the standards to be used in German-speaking countries. It should be mentioned here that the standardisation committee can only make recommendations, as all three countries involved have a federal structure and decisions on cultural matters lie with the federal states or cantons. However, as all relevant organisations have members on the Committee on Standards, its decisions are generally binding and accepted in practice.

With the changes in RDA during the 3R project (2015–2020), decisions had to be made in the Committee on Standards on how to proceed. With the new Official Toolkit (since December 2020), RDA was given a new technical platform, a completely different documentation structure and changed content concepts. This had far-reaching effects on the use of the Toolkit and the specifications in German-speaking countries. As RDA should continue to be the basis for cataloguing in the future, extensive adaptation work was necessary. Since the initial implementation of RDA in 2014, the role models of the British Library and the Library of Congress had been followed and local requirements had been incorporated directly into the RDA Toolkit by means of policy statements. Due to the complexity of the new Toolkit, this seemed difficult and no longer expedient for practical work. It was therefore decided to create a joint cataloguing manual for the libraries in the DACH region and thus take a new approach with a significantly more complex application profile than the previous policy statements. A separate project was set up for the implementation.

The „3R for DACH libraries” project was carried out between March 2020 and December 2022 by the working groups of the Committee on Standards under the leadership of the German National Library. Numerous experts from the three participating countries worked together with the aim of developing a common cataloguing manual that can be used in practice by all institutions. The focus here was on practical implementation in cataloguing with as few changes as possible. For this reason, the project must also be seen as a first step. All new concepts of the new RDA were not implemented initially. They will be examined as part of the regular work of the Expert group for Cataloguing over the next few years and, if necessary, implemented into the DACH manual. The only exception made is the use of „Representative Expression” for music resources like key or instrumentation, which already corresponds to current practice.

"As RDA should continue to be the basis for cataloguing in the future, extensive adaptation work was necessary."

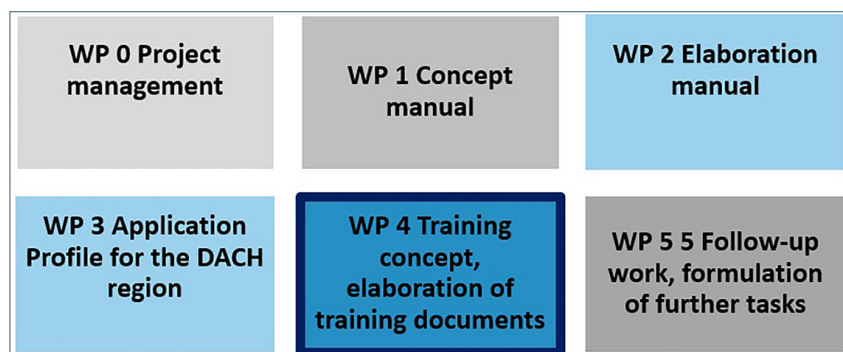

Fig. 5: Work packages

In a first work package, a concept for the cataloguing manual was developed by mid-September 2020, which was to contain three parts. Two of these parts provide an introduction to cataloguing, firstly by describing the elements

"All new concepts of the new RDA were not implemented initially."

(e.g. publisher and place of publication) and secondly by describing specific resource types (e.g. university publication, serial collection). These parts are supplemented by a general part that deals with fundamental issues. By the end of 2021, almost all elements for formal cataloguing and some of the general texts had already been completed. The element descriptions for the authority data and the resource descriptions followed in the first half of 2022.

Parallel to the element and resource descriptions, a tabular application profile was created for German-speaking countries, which is based on an existing standard element set and defines binding elements with their core properties (RDA DACH 2023). Information on special materials, in particular the areas of music and old prints, could have been included. In principle, all special materials should be represented in the DACH cataloguing manual in the near future.

The documentation platform of the Committee on Standards

In addition to creating the RDA manual for cataloguing in German-speaking countries, another goal was to redesign the documentation of all regulations. The aim here was to make the previously scattered documentation for cataloguing freely accessible to all interested parties at a central location. This project was organised and carried out by the German National Library (Deutsche Nationalbibliothek, DNB) (RDA DACH 2024).

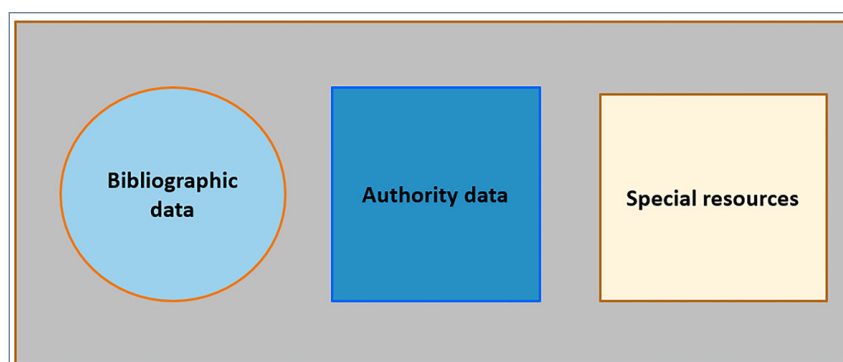

Fig. 6: Documentation platform

Fig. 7: Documentation platform <https://sta.dnb.de/doc>

In the current project phase of the 3R for DACH libraries project, all work results were initially documented in a DNB wiki. At the same time, a separate project dealt with the documentation of all regulations on the basis of Wikibase, as the previous distributed documentation was to be replaced by complete storage in a central location. The documentation was to be aimed at experts as well as beginners and users from non-library areas. At the same time, it should provide a sufficient basis for training and be able to be expanded modularly by working groups to include their own rule additions and refinements.

Thanks to the very successful and proven cooperation, the project could be implemented as planned and the first adaptation training courses based on a jointly developed training concept could already be carried out last year.

"As many common regulations as possible, as few local or specific regulations as necessary."

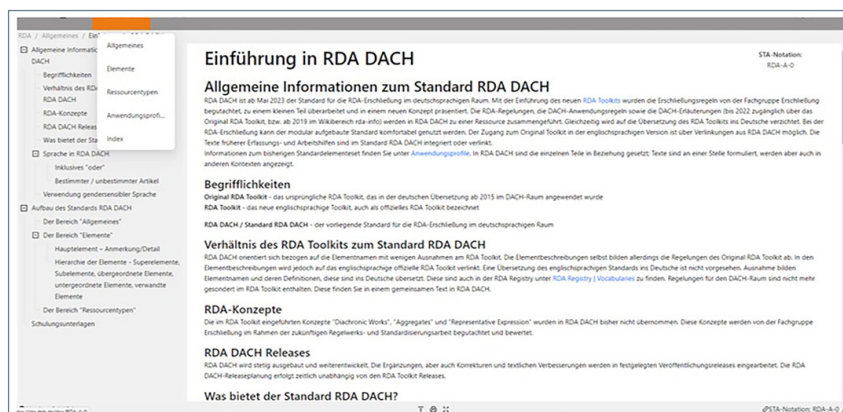

Fig. 8: RDA DACH

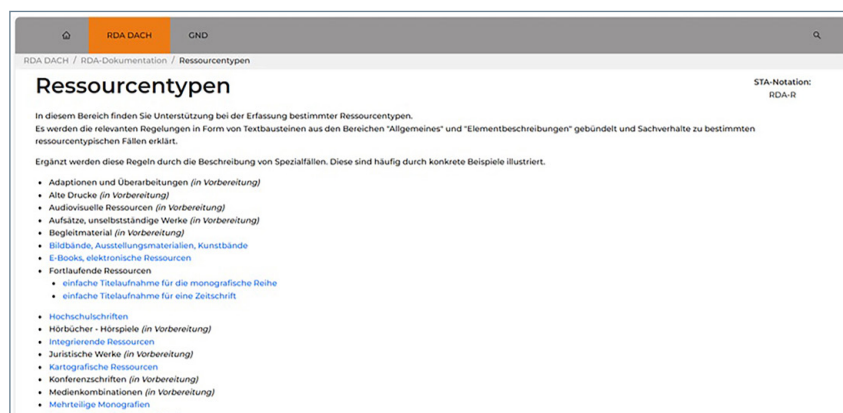

Fig. 9: Resource types

Conclusion

Following these two very successful projects, the cataloguing process in German-speaking countries was reorganised and adapted to the new Official Toolkit. This was done with the background that the effort for practical work should remain as low as possible. For this reason, only the regulations already required in practice were revised and incorporated into the new documentation. All new RDA concepts were not initially taken into account and will only be reviewed and, if necessary, finalised at a later date as part of the ongoing work on standards.

All work was carried out in close co-operation with those responsible for the RDA Toolkit and the bodies responsible for the RDA. ALA Digital Reference (2024),

"Internationalisation is therefore not a myth, but is already being put into practice by various communities..."

"Machine or machine-assisted processes will complement traditional cataloguing in cultural institutions."

which is responsible for the RDA Toolkit, deserves special mention here and is available for all questions relating to copyright for original texts from RDA.

In addition, the German-speaking user community continues to participate in the further development of the RDA standard and thus contributes to the desired internationalisation of the standard. The new Community Zones in the RDA Toolkit announced by the RSC, which are expected to be released this year, will also be an important building block for the DACH community. In conclusion, it can be said that the RDA DACH manual represents a first step towards local implementation within the framework of an international standard. Previous experience with international standards has shown that there cannot be a one-fits-all and that it should therefore not even be attempted. Instead, the focus must be on compatibility. As many common regulations as possible, as few local or specific regulations as necessary.

Internationalisation is therefore not a myth, but is already being put into practice by various communities, bodies and institutions in the cultural heritage sector. However, it has also become very clear in recent years that international standards can certainly be applied, but that this requires a great deal of mutual understanding and patience. Simple and quick solutions are not to be expected. In Europe in particular, however, there is a great deal of understanding for this approach. The experience gained due to the diversity of languages and cultures helps. At the same time, the standardisation bodies, which were initially very Anglo-American in character, have opened up and are ready for real cooperation on an equal footing.

The committees responsible for RDA, the RDA Steering Committee, RSC (2023) and the RDA Board (2023), have decided to go down this path in recent years and have taken the first steps by setting up international working groups. It has already been shown that many regulations from local applications ultimately lead back to common regulations if the user communities are provided with a suitable platform for exchange as planned with the Community Zones in the RDA Toolkit.

Artificial intelligence will be an important topic for the future in this context. Machine or machine-assisted processes will complement traditional cataloguing in cultural institutions. With appropriate regulations and standards, preferably international ones, this will be an enrichment.

Sources

3R Project Final Report (2024), Available at: <https://www.rda-rsc.org/sites/all/files/3RProjectFinalReport.pdf> (Accessed: 2024.04.10.)

ALA Digital Reference (2024), Available at: https://www.ala.org/aboutala/offices/publishing/ala_online_resources/online-resources (Accessed: 2024.04.10.)

Anglo-American Cataloguing Rules (AACR2) (2024), Available at: <http://www.aacr2.org/> (Accessed: 2024.04.10.)

DCRMR: Descriptive Cataloging of Rare Materials (RDA Edition) (2022), Available at: <https://bsc.rbms.info/> (Accessed: 2024.04.10.)

Dokumentationsplattform des Standardisierungsausschusses (2024), (in German), Available at: <https://sta.dnb.de/doc> (Accessed: 2024.05.01.)

Dokumentationsplattform des Standardisierungsausschusses (2023) *RDA DACH: Anwendungsprofile*, (in German), Available at: <https://sta.dnb.de/doc/RDA-AP> (Accessed: 2024.05.01.)

IFLA, Available at: <https://www.ifla.org/> (Accessed: 2024.04.10.)

International cataloguing principles (ICP) (2009), Available at: <https://www.ifla.org/references/best-practice-for-national-bibliographic-agencies-in-a-digital-age/resource-description-and-standards/bibliographic-control/international-cataloguing-principles-icp/> (Accessed: 2024.04.10.)

ISBD for Manifestation (ISBDM) (2024), Available at: <https://www.ifla.org/g/isbd-rg/isbd-for-manifestation-isbdm/> (Accessed: 2024.04.10.)

Metadata Guidance Documentation (MGDs) (2024) *Introduction*, Available at: <https://www.loc.gov/aba/rda/mgd/mg-introduction.pdf> (Accessed: 2024.04.10.)

Music Library Association (2024), Available at: <https://www.musiclibraryassoc.org/> (Accessed: 2024.05.01.)

OLAC Catalogers Network (2024), Available at: <https://www.olacinc.org/> (Accessed: 2024.05.01.)

RDA Board (2023), Available at: <http://www.rda-rsc.org/rdaboard> (Accessed: 2024.04.10.)

RDA Community Resources Plan (2024), Available at: <https://www.rdatoolkit.org/news/rda/community-resources-plan> (Accessed: 2024.04.10.)

RDA Steering Committee (RSC) (2024), Available at: <https://www.rdatoolkit.org/rsc> (Accessed: 2024.04.10.)

RDA Toolkit (2024), Available at: <https://www.rdatoolkit.org/> (Accessed: 2024.04.10.)

Ressourcenerschließung mit Normdaten in Archiven und Bibliotheken (RNAB) (in German), Available at: https://www.dnb.de/DE/Professionell/Standardisierung/Standards/_content/rnab.html (Accessed: 2024.04.10.)

Riva, P., Le Boeuf, P., Žumer, M. (2017) *IFLA Library Reference Model: A Conceptual Model for Bibliographic Information*, IFLA, Available at: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712.pdf (Accessed: 2024.04.10.)

Riva, P., Le Boeuf, P., Žumer, M. (2016) *FRBR-Library Reference Model*, IFLA, Available at: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/frbr-lrm_20160225.pdf (Accessed: 2024.04.10.)

Wikipedia (2024a) *Preußische Instruktionen*, Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Preu%C3%9Fische_Instruktionen (Accessed: 2024.05.01.)

Wikipedia (2024b) *Anglo-American Cataloguing Rules*, Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Anglo-American_Cataloguing_Rules (Accessed: 2024.05.01.)

The out-of-commerce works system: a promise to unlock our heritage digitally

Ariadna Matas
ariadna.matas@europeana.eu
Policy Advisor
Europeana Foundation

Received: 2024.02.29.
Accepted: 2024.03.14.
Published: 2024.04.16.

A system that simplifies rights clearance now makes it possible for cultural heritage institutions in the European Union to digitise materials in their collections and legally make them available online, as long as they are not in commercial circulation. The so-called out-of-commerce works provisions, brought forward by the 2019 Copyright in the Digital Single Market Directive, build upon previous attempts to close the "twentieth century blackhole" and offer a promising solution.

copyright, out-of-commerce works, digital cultural heritage

A cultural heritage institution has a collection of posters of the annual town's festivities (Fig. 1). They display colourful designs and retro typographies in that year's fashion, a programme full of traditional activities, and catchy commercial messages from the local businesses sponsoring the event.

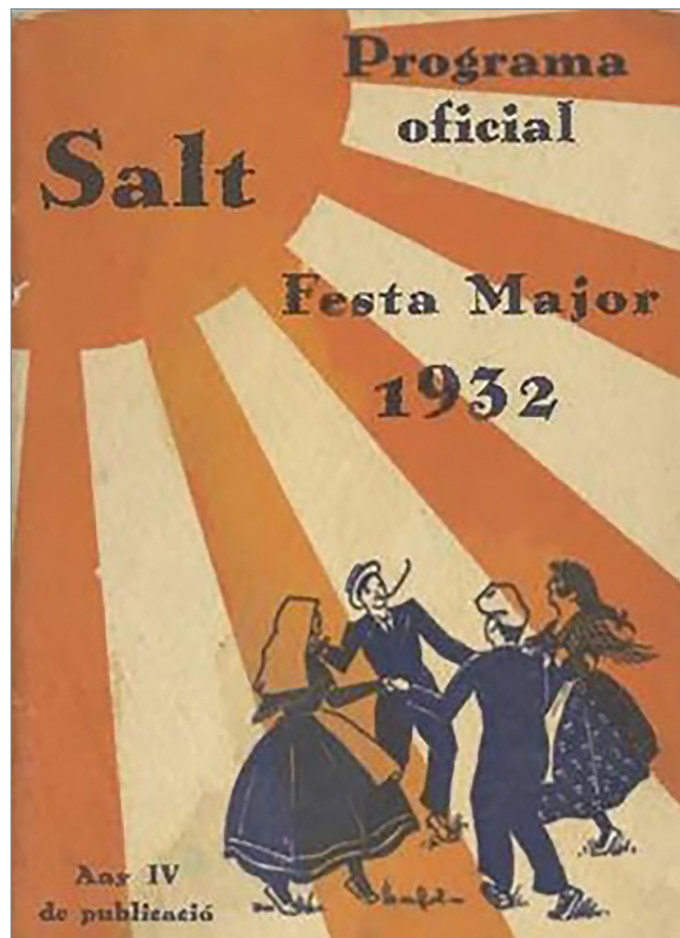

Figure 1: Salt Festa Major 1932 : Programa oficial. - 1932 - Regira. Cooperative Repository of Diputació de Girona, Spain - Public Domain¹

Cite as: Matas, A. (2024) The out-of-commerce works system: a promise to unlock our heritage digitally, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 44–53.
<https://doi.org/10.3311/celistr.37131>

The institution has obtained a bit of funding that will enable the digitisation of some of its collections, and the posters seem like a great choice – they will give visibility to the institution as an actor contributing to preserve and disseminate local culture. The posters have raised interest from researchers, who would benefit from accessing the materials remotely, and from schools, who have also been asking to bring historical sources into the classroom. By the time everyone is excited about the project, someone asks whether they have sufficient copyright permission to share these materials online. No information about who holds the rights seems to be available at a first glance. But it is such a well-intentioned project that it cannot harm anyone's interests. Is that sufficient? Are they willing to take the risk?

Unfortunately, the story of how copyright discourages societally relevant digitisation projects is common across cultural heritage institutions, and across borders. In 2015, a study (Europeana 2015) (Fig. 2) based on the materials digitised and made available on Europeana showed how "from the 1950s onwards, the amount of material that is made available online falls dramatically". While nothing proved that it is due to copyright legislation, many institutions had indicated facing challenges in this regard. According to the study, "in order to promote the online availability of cultural heritage from the 20th century, it is necessary to reduce the burden of rights clearance for these institutions".

"...the story of how copyright discourages societally relevant digitisation projects is common across cultural heritage institutions, and across borders."

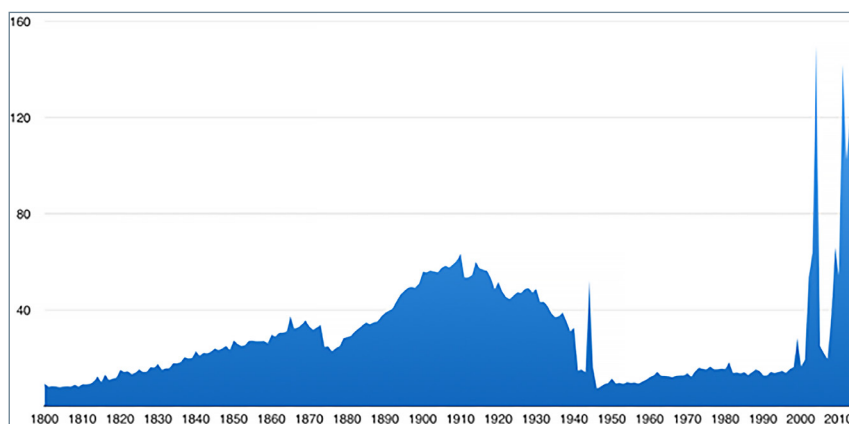

Figure 2: Chronological distribution of dcterms: issued values in Europeana dataset (1800-today). The missing decades: the 20th century black hole in Europeana²

At some point, cultural heritage professionals decided that their institution's public interest activities could not be put on hold because of copyright. They started learning more and more about copyright, and made their best to reconcile its restrictions and conditions with their institution's mission. It worked for some of their activities, but failed to support many others. This experience enabled creating a clear, constructive policy proposal for changes to copyright law that cultural heritage professionals took to policy makers, seeking fairer copyright systems.

Over the past years, policy makers have recognised this tension, and have designed various legislative and non-legislative solutions, both in specific countries, and at the European Union. This article will refer to some of them, but will mostly focus on the latest, most promising solution: the out-of-commerce works system, established through Directive 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 (hereafter referred to as the CDSM Directive). In short, this system enables making certain uses

¹ https://www.europeana.eu/hu/item/849/https___catalonica_bnc_cat_catalonicahub_lod_oai_pandora_bibgirona_cat_pandora_0000641815_ent0

² <https://pro.europeana.eu/post/the-missing-decades-the-20th-century-black-hole-in-europeana>

"Extended collective licensing seemed to offer a good-enough solution, if not in principle ... at least in practice."

of materials that are protected by copyright, without the obligation to ask every rights holder for permission. Materials that were never in commerce, or that were in commerce but no longer are, and that are in the collections of the cultural heritage institution, can be digitised and made available online. By removing the obligation to ask copyright holders for permission, it facilitates online sharing of cultural heritage enormously. But before we go into more detail, it is worth diving into the successful and failed attempts that preceded this system, which have shaped its characteristics.

Before the European Union out-of-commerce works solution

In 2011, a Memorandum of Understanding on Key Principles on the Digitisation and Making Available of Out-of-Commerce Works (European Commission 2011) was signed by European libraries, publishers, authors, and collecting societies. It established various principles for the dissemination of out-of-commerce works, and defended a system based on "extended collective licences" or a "presumption of representation". Such a system would make it possible for collective management organisations (entities in charge of collecting revenues on behalf of authors that have authorised them), to give licenses on behalf of authors whose works they represented, but also authors whose works they did not represent. By extending their representation, the transaction is simplified for the cultural heritage institution, who can approach the organisation with a large collection and obtain permission without having to evaluate item by item whether the author, and the work, is represented by that particular collecting society.

The Memorandum of Understanding was not legally binding, but encouraged this option going forward, while acknowledging that cultural heritage institutions needed a legal solution that went beyond the national borders, and applied across the European Union. At the national level, various countries explored such solutions, such as Germany or France, mostly for books. Extended collective licensing seemed to offer a good-enough solution, if not in principle (why should collecting societies receive money for materials they don't have in their repertoire, and that no one seems to be interested in exploiting commercially), at least in practice. That was until the French "unavailable books" system (BnF ReLIRE 2012) was challenged in court, going all the way up to the European Court of Justice (EUR-Lex 2016a). (Fig. 3) What was disputed was precisely that under such a system, authors or rights holders were not giving prior consent for the use of their works. The Court ruled that "a mere lack of opposition on their part cannot be regarded as the expression of their implicit consent to that use", and considered that the system went against European Union and International law. This, together with the need for a solution that applied across-borders, reinforced the idea that the European Union should bring forward a solution. A few years would pass before the CDSM Directive would establish the out-of-commerce work solution, based on that same approach to licensing.

Complementary to the Memorandum of Understanding, a legislative solution was being designed for the dissemination of works that are "orphans". The orphan works are materials whose rights holders are difficult to identify or to locate. The Orphan Works Directive (EUR-Lex 2012) was adopted in 2012 and it obliged all European Union member states to put in place an exception to copyright (a provision that "overrides" the default rule by which permission is needed to make use of a copyright-protected material) that enables the making

available online of orphan works by cultural heritage institutions. However, the legislator seemed to strongly fear harming the interests of rights holders and introduced cumbersome requirements: anyone wishing to rely on the exception has to conduct a "diligent search" and keep track of the results; the exception only applies to works published in the form of books, journals, newspapers, magazines or other writings, cinematographic or audiovisual works and phonograms; and compensation can be claimed by rights holders whose works have been used.

"...the articles in the CDSM Directive on out of commerce works establish a system for cultural heritage institutions to share materials that are out-of-commerce, without the need to ask every rightsholder for permission."

Figure 3: Screenshot of the French unavailable books system landing page, with an indication of the court decision³

A few years after the adoption of the Orphan Works Directive, a review (Kluwer Copyright Blog 2023) confirmed that the system remains mostly unused because of the many requirements it establishes and its limited scope.

In view of a review of the European Union copyright system, the European Commission conducted an impact assessment (EUR-Lex 2016b) that looked at the legislative solutions needed to achieve the objective of facilitating digital uses of protected content for education, research, and preservation in the single market, among other things. It acknowledged that cultural heritage institutions continued to face "important difficulties when clearing rights for digitising out-of-commerce (OOC) works of their collections and disseminating them to the public" and established that the preferred option was a "specific legal mechanisms for the conclusion of collective licensing agreements for the use of OOC works by cultural heritage institutions (CHIs) and on the introduction of a cross-border effect for such agreements".

In September 2016, the European Commission released the proposal (EUR-Lex 2016c) for a Directive on Copyright in the Digital Single Market, whose objectives were to ensure wider access to content and adapt copyright exceptions to the digital and cross-border environment, among other things. It was adopted in 2019, and contained various articles on "out-of-commerce works", describing a system for making out-of-commerce available online. The Directive mandated all European Union member states to change their national laws by June 2021 (the so-called "transposition" process) to bring them in line with its provisions.

³ <https://relire.bnf.fr/accueil>

The out-of-commerce works provisions in the CDSM Directive

As described above, the articles in the CDSM Directive on out of commerce works establish a system for cultural heritage institutions to share materials that are out-of-commerce, without the need to ask every rightsholder for permission. (Fig. 4) It is designed for materials that are in copyright, given that those that are in the public domain can be shared without limitations, and that are not in commercial circulation. It is based on extended collective licensing or a presumption of representation, the system described in the previous sections, and when this does not apply, on an exception to copyright. In order to use the system, a few steps need to be followed, and a few conditions need to be met.

By out-of-commerce, the articles refer to materials that are commercially unavailable, such as films that were once distributed and no longer available, or archival material that was never available in commerce. 'The out-of-commerce status' might be simple to determine for some materials, but a bit trickier for some others. For example, what about a musical recording that is not available in most shops, nor through the main streaming platforms, but available on YouTube because of a user's upload? What if it is not available in commerce in the country where the cultural heritage institution is based, but it is commercially available abroad? The Directive suggests that only a reasonable effort should be conducted to make such a determination, learning from the unattainable "diligent search" in the Orphan Works Directive. It also clarifies that if the material is available only to a very limited extent, for example in second-hand shops, it can be considered to be out-of-commerce. The system does not result in the possibility to use the out-of-commerce works without limitations. It specifically enables the cultural heritage institution that holds the materials in its collection to make reproductions of the materials, for example, digitisation copies (even though these are probably already legal on the basis of specific exceptions for preservation purposes) and to share these online, mostly through non-commercial websites. It might be that at the national level, member states recognise more uses. Unfortunately, it does not open the possibility for the cultural heritage institution to authorise any further uses, for example by library users, although some might be possible under exceptions to copyright.

The out-of-commerce works articles establish the need to obtain a licence from a collective management organisation. All European Union member states have collective management organisations specialised by types of materials, such as written works or visual arts, and by type of rights, such as the neighbouring rights of interpreters or producers. The cultural heritage organisation should seek a licence from a collective management organisation that is "sufficiently representative" of the type of materials and rights at stake, and in the country in which it is based. It is possible that for certain types of materials, in certain countries, no collective management organisation exists. In those cases, the cultural heritage institution can use the materials on the basis of an exception to copyright, that is, without the need to ask for permission or conclude a licence.

This is one of the key questions in the out-of-commerce works system. At the beginning, the proposal brought forward by the European Commission contemplated only the possibility to make use of the system if a licence was obtained, in line with the 2011 Memorandum of Understanding. It was only when cultural heritage institutions, engaged closely in the legislative

process, highlighted that most countries do not have collective management organisations for all types of materials, that the exception was introduced as a "fall-back" option. An exception is great news, because it acts as a "general permission" granted by law to conduct the activity. At the same time, it brings more attention to the notion of "sufficiently representative" collective management organisation, which is the pivotal concept that decides whether the exception can be used.

Another important aspect in the out-of-commerce works system is the need to declare the "materials" through an out-of-commerce works portal (EUIPO 2024) built and managed by the European Union Intellectual Property Office (EUIPO). Its role is to inform rights holders of the materials that will be shared online, and to give them a chance to "opt-out", that is, to request that they are not (or cease to be) shared. The declaration of out-of-commerce works through the EUIPO portal has to be done six months prior to using the materials. It should be noted that rights holders can "opt-out" any time, including once the materials have been shared, but they cannot claim a remuneration for the use made in line with the out-of-commerce works system prior to the opt-out.

"It is possible that for certain types of materials, in certain countries, no collective management organisation exists."

Who is using the out-of-commerce works system?

The EUIPO out-of-commerce works portal gives a useful indication of the materials that will be made available using the out-of-commerce works system (Fig. 5). So far, over 1,725,000 cultural heritage items have been declared through the EUIPO out-of-commerce works portal. Literary works are the type of material that has been declared the most (1,659,768 records in the portal), followed by works of visual arts (36,423 records in the portal), audiovisual or cinematographic works (28,866 records in the portal) and phonographic works (32 records in the portal).

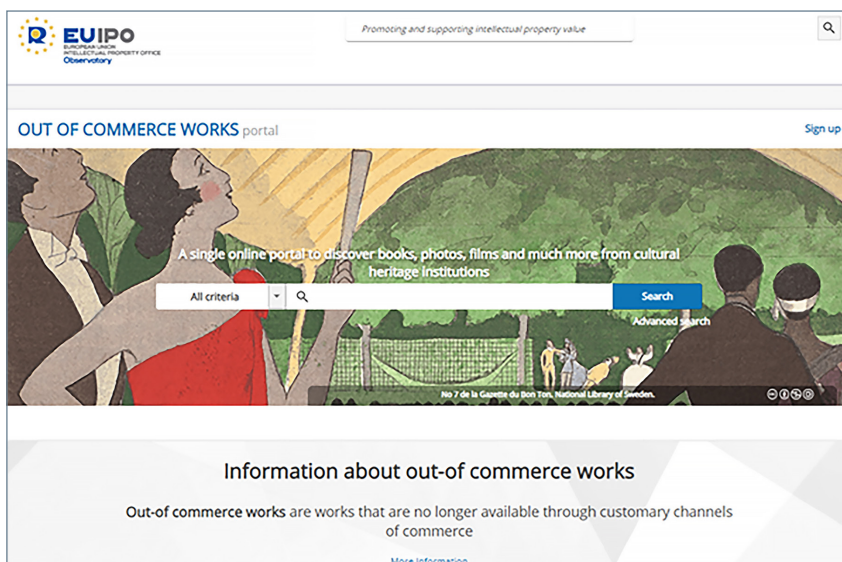

Figure 4: Screenshot of the EUIPO out-of-commerce works portal landing page⁴

These materials are in the collections of cultural heritage institutions from various countries. Slovakia, and in particular the Slovak National Library, has declared a total of 1,060,217 records, the highest number so far. It is followed by Czech Republic (600,208 records from the National Library), Germany (38,451 records from 11

⁴ <https://euiipo.europa.eu/out-of-commerce>

different institutions, one of which is a collective management organisation, in this case responsible for submitting the data to the portal), Estonia (11,063 records from the National Library and the University of Tartu Library), Hungary (13,877 records from seven institutions), Austria (737 records from three institutions), The Netherlands (347 records from six institutions), Finland (137 records from the National Library) and Croatia (2 records from the University of Zagreb). Some of these institutions have only submitted two, three, four records. They are probably testing the system, the infrastructure, developing their internal workflows, before relying on this system more systematically.

More than two years have passed since the deadline for the transposition of the CDSM Directive (June 2021), the date in which this solution was supposed to be functional in all European Union Member States. However, only thirty-three institutions in nine countries have started relying on (or testing) the system. One national library alone has declared more than half of the items, making the remaining number almost insignificant compared to the millions and millions of out-of-commerce works that sit in the collections of cultural heritage institutions. Given the size of the problem, and the solution available, what explains the "limited" number of materials declared?

The delay in the transposition for many of the countries is probably one of the reasons behind this. Indeed, few member states complied with the transposition deadline of June 2021. Institutions in most countries have only recently been given the reassurance that they can use the system, and have started exploring it. Some institutions have also experienced challenges with the EUIPO out-of-commerce works portal. The functionalities could be improved, for example when it comes to the upload of data.

In addition to that, there is a lack of precision that some cultural heritage institutions would like to see corrected. Most countries have not organised the "stakeholder dialogues", a mandatory set of conversations that governments in every member state are obliged to put in place, and that should help bring clarity to various grey areas. In some countries, such as Belgium and France, a Decree developing the details of the system is pending. As long as legal uncertainty remains, using this system will not be an option for most cultural heritage institutions.

Last, the need to negotiate licences with collective management organisations is new for many cultural heritage institutions, which removes agility in the use of the system, at least at the beginning. At this stage, we have seen few licences for out-of-commerce works concluded. In the Czech Republic, the National Library has concluded licences with the collecting society DILIA for the use of text-based materials, and with OOA-S for the works of visual arts embedded or included in the literary works. The licences extend to the libraries of the System of Libraries Providing Public Library and Information Services, and enable online viewing via devices located in the premises of the library. Remote viewing by registered readers of the National Digital Library platform and the Czech Digital Library platform (national digital aggregator) is also possible, on the basis of authentication. Similarly, in Slovakia the Slovak National library has concluded a licence with LITA for reproducing and making available online written materials in the collections of the National Library.

Another Interesting example is that of The Netherlands, where, after lengthy negotiations, two Memorandums of Understanding have been signed. One is between BUMA/STEMRA and all publicly accessible cultural

"So far, over 1,725,000 cultural heritage items have been declared through the EUIPO out-of-commerce works portal."

heritage institutions. It authorises cultural heritage institutions to make available on cultural heritage websites (within the European Union) all independent musical works in their collections. The fee agreed has a scale starting with €125,00 per 140.000 streams per year. The other agreement has been concluded between StOPnl and all publicly accessible cultural heritage institutions, which are authorised by it to make available on cultural heritage websites audiovisual works whose rights are understood to be held by the producer, in The Netherlands. This agreement is particularly interesting as StOPnl has agreed not to charge any fee for these uses.

Using the solution

European Union legislators have recognised the tension created by our copyright systems and tried to develop a solution, one that the cultural heritage sector has strongly advocated for. While it might not be perfect, or simple, it is the best one we have at the moment. I therefore hope that readers do not feel discouraged or overwhelmed, but on the contrary, willing to test out this system. It might require putting in place new processes, negotiating new agreements, but once this is done, it can function very smoothly for everyone. The posters of the annual town's festivities now have a strong legal basis to be shared online without any fear (Fig. 6).

We now need to show that we were rightfully pointing at a problem, and rightfully asking for a change. By making use of the out-of-commerce works system, the cultural heritage sector will have a strong basis to advocate for an even better solution in a future legal reform.

"European Union legislators have recognised the tension created by our copyright systems and tried to develop a solution..."

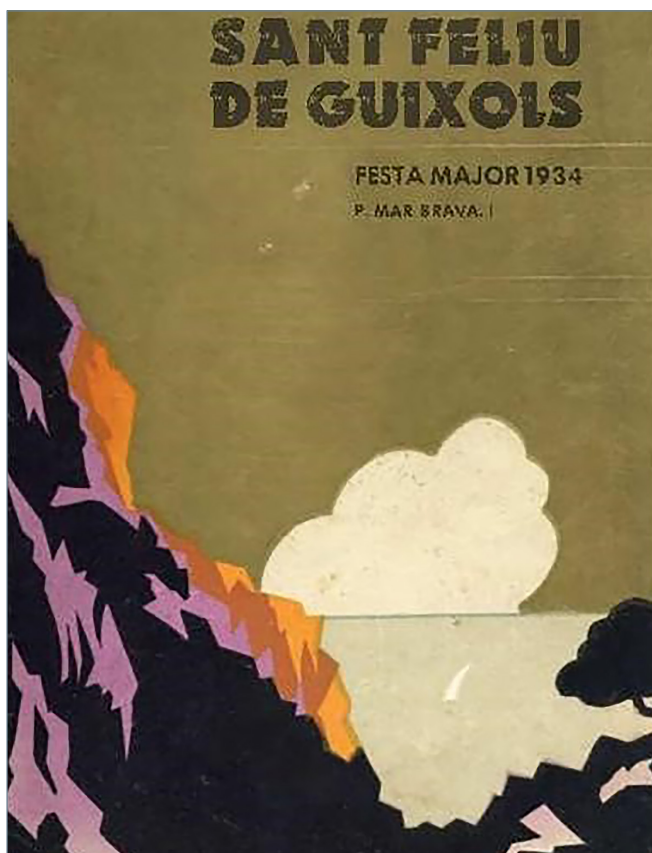

Figure 5: Sant Feliu de Guíxols : festa major 1934. - 1934 - Regira. Cooperative Repository of Diputació de Girona, Spain - CC BY-NC-ND⁵

⁵ https://www.europeana.eu/hu/item/849/https___catalonica_bnc_cat_catalonicahub_lod_oai_pandora_bibgirona_cat_pandora_0000806287_ent0

Sources

BnF ReLIRE (2012) *Le cadre legal*, Available at: <https://relire.bnf.fr/projet-relire-cadre-legal> (Accessed: 2024.03.20.)

EUIPO (2024) *Out-Of-Commerce Works Portal*, Available at: <https://euipo.europa.eu/ohimportal/en/web/observatory/outofcommerceworks> (Accessed: 2024.03.20.)

EUR-Lex (2012) *Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works*, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0028> (Accessed: 2024.03.20.)

EUR-Lex (2019) *Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC*, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj> (Accessed: 2024.03.20.)

EUR-Lex (2016a) *Judgment of the Court (Third Chamber), 16 November 2016*, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62015CJ0301> (Accessed: 2024.03.20.)

EUR-Lex (2016b) *Commission staff working document executive summary of the impact assessment on the modernisation of EU copyright rules Accompanying the document Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on copyright in the Digital Single Market and Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down rules on the exercise of copyright and related rights applicable to certain online transmissions of broadcasting organisations and retransmissions of television and radio programmes*, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016SC0302> (Accessed: 2024.03.20.)

EUR-Lex (2016c) *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on copyright in the Digital Single Market*, Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016PC0593> (Accessed: 2024.03.20.)

European Commission (2011) *Copyright: Commission brokers agreement to increase the number of out-of-commerce books being made available again*, Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_1055 (Accessed: 2024.03.20.)

Europeana (2015) *The missing decades: the 20th century black hole in Europeana*, Available at: <https://pro.europeana.eu/post/the-missing-decades-the-20th-century-black-hole-in-europeana> (Accessed: 2024.03.20.)

Kluwer Copyright Blog (2023) *The Orphan Works Directive is broken but the Commission won't fix it!*, Available at: <https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2023/03/21/the-orphan-works-directive-is-broken-but-the-commission-wont-fix-it/> (Accessed: 2024.03.20.)

Further readings

Axhamn, J., Guibault, L. (2011) *Solving Europeana's Mass-Digitization Issues Through Extended Collective Licensing?*, Nordic Intellectual Property Law Review, 2011(6), p. 509, Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2083254 (Accessed: 2024.04.09.)

Copyright and other legal matters advisory committee, International Federation of Library Associations and Institutions (2018) *Background paper on extended collective licensing*, Available at: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/clm/ecl_background_paper.pdf (Accessed: 2024.04.09.)

Guibault, L., Schroff, S. (2018) *Extended Collective Licensing for the Use of Out-of-Commerce Works in Europe: A Matter of Legitimacy Vis-à-Vis Rights Holders*. IIC 49, p. 916–939, <https://doi.org/10.1007/s40319-018-0748-5>

Keller, P., Matas, A. (2019) *DSM Directive Implementation Guidelines – Articles 8–11: Use of out-of-commerce works*, Communia, Available at: <https://communia.notion.site/Articles-8-11-Use-of-out-of-commerce-works-b0091ea89dac4cca96fe537293ed22e6> (Accessed: 2024.04.09.)

The European Copyright Society (2020) *Comment of the European Copyright Society on the Implementation of the Extended Collective Licensing Rules (Arts. 8 and 12) of the Directive (EU) 2019/790 on Copyright in the Digital Single Market*, JIPITEC–Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law, 11(2), p. 101–109, Available at: <https://www.jipitec.eu/archive/issues/jipitec-11-2-2020/5102> (Accessed: 2024.04.09.)w

Háromnyelvű online könyvtári szakszótár

Trilingual online dictionary of library terminology

Pethő Andrea

andrea.petho@post.sk

Szlovák Tudományos Akadémia Köz-
ponti Könyvtár, Pozsony, könyvtáros

Beérkezett: 2024.03.19.

Elfogadva: 2024.03.20.

Publikálva: 2024.06.05.

A Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének (SZMKE) háromnyelvű (magyar, szlovák, angol) online információ- és könyvtártudományi szakszótára a Kisebbségi Kulturális Alapnál 2022-ben beadott nyertes pályázata során valósult meg. Fő célja segíteni a szlovák-magyar közegben dolgozó könyvtárosok munkáját.

információ-és könyvtártudomány, szakkifejezések/terminológia, szakszótárak, többnyelvű szótárak

The multilingual (Hungarian – Slovak – English) online dictionary of library and information science terminology was developed within the framework of a tender run by the Minority Cultural Fund and won by the Association of Hungarian Librarians in Slovakia. The main purpose of the service is to help librarians working in a Slovak-Hungarian environment.

library and information science, terminology, terminological dictionary, multilingual dictionary

A nyelvi szakszótárak hasznosságát sülykségtelen hosszabban elemezni. Az egyes szakterületek fejlődése elválaszthatatlanul összefügg az egyre bővülő külföldi szakirodalom állandó megismerésének igényével, és ehhez elengedhetetlen segítség a szaknyelvi szótár. Felhasználható a külföldi tanulmányutak, továbbképzések, illetve kollégákkal való találkozásakor is, különös tekintettel a határokon átvélnemzetközi projektek, együttműködések esetében.

A Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének (SZMKE) háromnyelvű (magyar, szlovák, angol) online információ- és könyvtártudományi szakszótára a fentebb felsorolt területeken kíván segítséget nyújtani. Az összeállítók elsődleges célja egy nyelvi, illetve terminológiai szótár létrehozása volt. Mivel a szakkifejezéseknek sok esetben az egyes nyelveken más, ill. több jelentésük is lehet, ezért ennek függvényében igyekezetünk ellenére sem mindig sikerült a fogalom pontos meghatározása, amelynek jelentéstartalma így gyakran ingadozik. Ebből kifolyólag a szótár nem terminológiai szabvány, csupán alapul kíván szolgálni a mindennapi munkához.

Könyvtári szakszótárak Szlovákiában

Az első magyar-szlovák nyelvű könyvtártudományi szótárt 1958-ban Jozef Hajdušek állította össze, melynek második bővített kiadása tíz évvel később, 1968-ban jelent meg ugyancsak az ő tevékenységének eredményeként. 1989-ben kiadták a *Slovník maďarských skratiek a knihovníctva a informačnej vedy* c. kiadványt, amely a könyvtár- és információs tudomány magyar nyelvű rövidítéseit tartalmazza.

Cite as/Így hivatkozd: Pethő A. (2024) Háromnyelvű online könyvtári szakszótár / Trilingual online dictionary of library terminology, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 54–59.

Így hát elmondhatjuk, hogy Szlovákiában Jozef Hajdušek (1923–1996) a magyar-szlovák könyvtári terminológia úttörőjének számít, követője sajnos nem akadt.

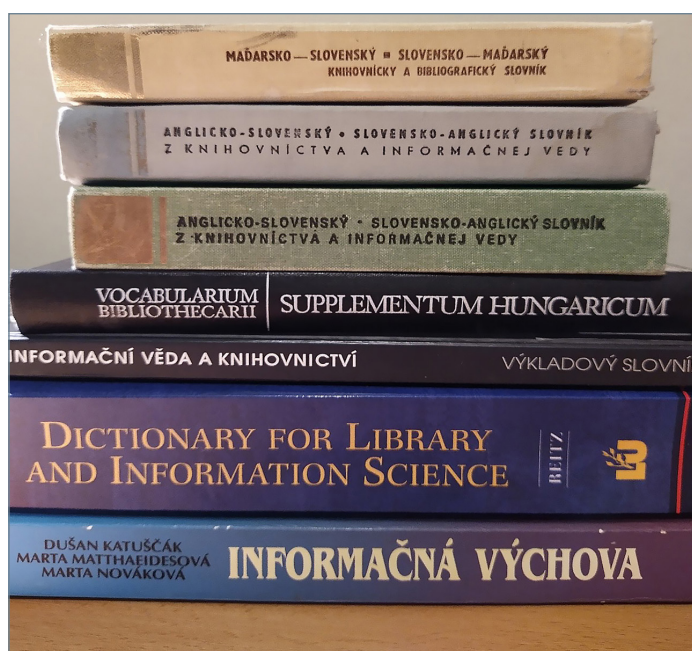
Az elmúlt 50 évben ezeket a kiadásokat nem követték újabb, frissített verziók. Bár, az alapszókincs nem változott, de mint minden más tudományág, így a könyvtártudomány is hatalmas változásokon ment keresztül. Új szakterületek jöttek létre, mint például az informatika, információtudomány, internet, elektronikus dokumentumok, hogy csak a legújabbakat említsük. Mindezek új kifejezéseket hoztak a könyvtárosok munkájába. Ezért is érezte az SZMKE fontosnak a szótár mielőbbi létrehozását.

Valamivel jobb a helyzet a szlovák-angol szakszótárak esetében, az utolsó kiadásuk 1999-ben volt. Itt mindenképpen szeretnénk megemlíteni, hogy Hajdušek nevéhez nem csak a magyar-szlovák szótár kiadása köthető, szintén hozzá fűződik a szlovák-angol szótár, amely ugyancsak több kiadásban jelent meg. Megjelentek még a szlovák-lengyel (Gronský 1966) valamint a szlovák-német (Šimová 1980) kétnyelvű szótárak is.

A fent említett kétnyelvű szótárakon kívül közzétettek néhány egynyelvű terminológiai szótárat is: 1968-ban Hanakovič, Š.: *Slovenská knihovnícka terminológia: výkladový slovník* (Szlovák könyvtári terminológia: értelmező szótár), 1998-ban Katuščák, Dušan: *Informačná výchova: terminologický a výkladový slovník, odbor knižničná a informačná veda* (Információs oktatás: terminológiai és értelmező szótár, könyvtár- és információtudomány). A legújabbat 2020-ban publikálták *Informačná veda: výkladový slovník* (Információtudomány: értelmező szótár), Jela Steinerová főszerkesztésében.

A könyvtárak polcain megtalálhatók még a Csehországban megjelent szakszótárak, melyek közül a Miroslav Ressler szerkesztésében 2003-ban megjelent *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví: výběr z hesel v databázi TDKIV* (Információtudomány és könyvtártudomány: a cseh terminológia értelmező szótára az információtudomány és a könyvtártudomány területén) címűt emelnénk ki, amely online is elérhető. Ezen kívül több, az angol nyelvterületen megjelent kiadvány is hozzáférhető (1. ábra).

"Az elmúlt 50 évben ezeket a kiadásokat nem követték újabb, frissített verziók."

1. ábra: A könyvtárosok rendelkezésére álló korábbi könyvtári szakszótárak

"Ahhoz, hogy egy szótár gyakorlati segítséget nyújtson a mindennapi munkában, illetve a szakirodalom olvasásakor, egyben egységes képet adhasson a könyvtári szakterminológiáról, a kifejezések választékának meglehetősen szélesnek kell lennie."

A feldolgozás menete

A tényleges munka az SZMKE-nek 2022-ben a Kisebbségi Kulturális Alapnál¹ beadott nyertes pályázatával kezdődött. Első körben megalakult a munkacsoport, melynek tagjai Dancs Szabolcs (az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet Könyvtári Szabványosítási Iroda vezetője, Budapest), Fülöp Éva (Márai Sándor Alapiskola és Gimnázium, iskolai könyvtáros, hitoktató, Kassa), Kecskés Ildikó (az SZMKE korábbi elnöke), Pethő Andrea (Szlovák Tudományos Akadémia Központi Könyvtára, könyvtáros, Pozsony), Roncz Melinda (Fórum Kisebbségkutató Intézet Bibliotheca Hungarica, könyvtárvezető, Somorja), Szeghy András (Kassai Állami Tudományos Könyvtár, könyvtáros), Tegdes Egyházi Dóra (SZMKE elnök, Rozsnyó).

Amikor elkezdtük a szótár kidolgozását, két lehetőség állt előttünk. Az első, egy részletes szótár készítése, amely tartalmazza a könyvtári terminológia lehetőség szerint minden kifejezését. Ez viszont nagy mennyiségű, sokszor elérhetetlen forrás feldolgozását jelentette volna. Arról nem is beszélve, hogy a projekt futamidejét jóval túlszárnyaló, sokkal hosszadalmasabb folyamat lett volna. Ezért a munkacsoport a másik utat választotta: egy praktikus szótár létrehozatala, az elérhető, fentiekben is említett források feldolgozásával. Tisztában vagyunk azzal, hogy ezáltal némely, nemcsak kevésbé használt kifejezés esetleg elkerülhetette a figyelmünket, és kimaradt a szótárból, de ezeket a jövőben lehetőségünk szerint igyekszünk pótolni. Az említett projekt keretében, az első körben egy többéves munkafolyamat alapjait tettük le.

A szótár felépítése és a fogalmak kiválasztása

Ahhoz, hogy egy szótár gyakorlati segítséget nyújtson a mindennapi munkában, illetve a szakirodalom olvasásakor, egyben egységes képet adhasson a könyvtári szakterminológiáról, a kifejezések választékának meglehetősen szélesnek kell lennie. Így a könyvtáros az adott nyelv alaptudásával sem kényszerül arra, hogy túlzottan általános nyelvi szótárakat használjon, valamint rászoruljon a rokon szakterületek speciális szótáira.

Ezért nem zártuk ki a szótár szókészletéből az olyan idegen kifejezéseket, amelyek megtalálhatók az általánosan elérhető szótárakban, vagy a ma már esetleg elavult kifejezéseket, és a nem minden követelménynek megfelelő, de a könyvtárban használatos szakmai terminológiát sem.

A kifejezések kiválasztásánál, feldolgozásánál a szlovák valamint a magyar könyvtáros szabványokon (STN ISO 2789, STN ISO 11620, STN ISO 2108, STN ISO 3297, STN ISO 5127, MSZ ISO 2108, MSZ ISO 2789, MSZ ISO 3297, MSZ ISO 11620) kívül a következő kiadványokat vettük alapul:

- Hajdušek, Jozef. Maďarsko-slovenský, slovensko-maďarský knihovnícky a bibliografický slovník. Martin: Matica slovenská, 1968.
- Hajdušek, Jozef. Anglicko-slovenský slovensko-anglický slovník knihovníctva. Martin: Matica slovenská, 1975.
- Hanakovič, Štefan. Slovenská knihovnícka terminológia: výkladový slovník. Martin: Matica slovenská, 1965.
- Katuščák, Dušan et al. Informačná výchova: terminologický a výkladový slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998.
- KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online databáze]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2003.

¹ Fond na podporu kultúry národnostných menšín

Az így elkészült szótár 24 szakterület kifejezéseit tartalmazza, melyek a következők:

1. Adatbázisrendszerek, adatbázisok tipológiája, szakértői rendszerek, automatizált könyvtári rendszerek
2. Állományvédelem
3. Bibliográfia
4. Bibliopedagógia
5. Elektronikus dokumentumok és memóriahordozók tipológiája
6. Határterületek
7. Információs oktatás
8. Információs szolgáltatások
9. Információtudomány és a könyvtártudomány elmélete
10. Informatika, információs technológia
11. Internet
12. Katalogizálás
13. Katalógusok és tárgymutatók tipológiája
14. Kéziratok és régi nyomatok
15. Kiadói tevékenység
16. Könyvnyomtatás
17. Könyvtár felépítése és tipológiája
18. Könyvtári és információs szakma
19. Könyvtári gyűjtemények gyarapítása és rendszerezése
20. Könyvtártudomány
21. Nyomtatott dokumentumok tipológiája
22. Szerkesztői tevékenység (munka a szöveggel)
23. Szerzői jog
24. Tényszerű dokumentumok feldolgozása, szemantikus dokumentumcsökentés, kiválasztási nyelvek.

"Az így
elkészült szótár
24 szakterület
kifejezéseit
tartalmazza..."

Az egyes területeken belül igyekeztünk a legrészletesebb feldolgozást elérni, és lehetőség szerint a kifejezéshez a definíciót is megadni, mind a három nyelven. A szakmai terület nyelvezeténél arra törekedtünk, hogy minél több, élő, ma is használt kifejezést feldolgozzunk.

Rokon vagy származtatott, ill. egymásnak ellentmondó kifejezésekre a „lásd”, „lásd még” használatával hivatkozunk. Ezeket csak elvétve használtuk annak érdekében, hogy gyorsabb legyen a keresés.

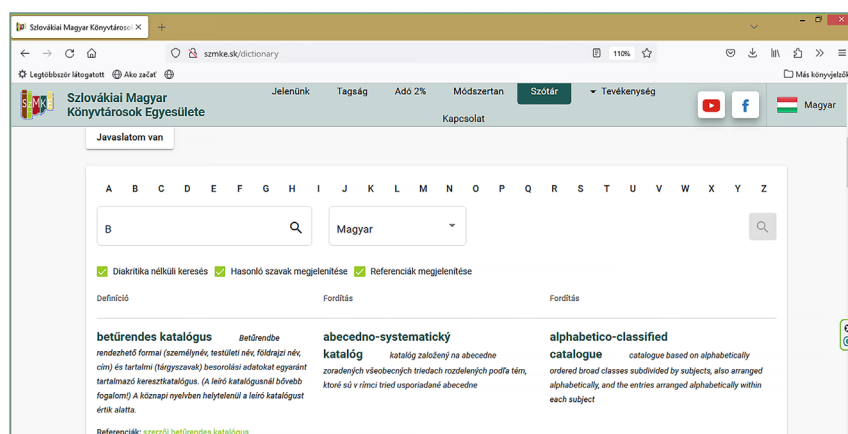
Keresni lehet a kifejezés pontos megadásával, ill. a terminusok elérhetőek ábécésorrendben is. A keresőfelületen az ábécé egyes betűire kattintva a rendszer ki-listázza a keresett kifejezéseket, s megadhatjuk, hogy melyik nyelv (magyar, szlovák, angol) legyen az alapértelmezett az ábécésorrend szempontjából (2. ábra).

A célcsoport

Elsődleges célcsoportunk a szlovák-magyar közegben dolgozó könyvtáros kollégák, akik munkájuk során a szlovák és a magyar kifejezéseket napi szinten használják. Találkoznak velük a különböző továbbképzéseken, szakmai tanulmányutakon. Ebben a szakmában is egyre nagyobb teret kap az angol nyelv használata a szakirodalom olvasásakor, valamint külföldi (nem magyar) kollégákkal való kommunikációban. Ezért is lett három nyelvű a korábban kétnyelvűre tervezett szótár.

"Elsődleges célcsoportunk a szlovák-magyar közegben dolgozó könyvtáros kollégák, akik munkájuk során a szlovák és a magyar kifejezéseket napi szinten használják."

Kecskés Ildikó, az SZMKE korábbi elnöke, könyvtáros szaktanácsadó így fogalmaz: „Kinek hasznos, mire használható az elkészült szótár? Évtizedek óta látjuk és érezzük ennek hiányát, lévén a szlovákiai magyar könyvtárosok számára soha nem készült magyar nyelvű szakmai kiadvány, kézikönyv. Az SZMKE ezirányú tevékenysége egy segítségnyújtás ezen hiány orvoslására. A szótár online formája lehetővé teszi, hogy minden magyar településen, könyvtártípustól függetlenül elérhető legyen ez az elektronikus forrás. A Szlovákiában tevékenykedő könyvtárosok természetesen kötelesek az államnyelvet szakmai szinten is bírni. Mindemellett meggyőződésünk, hogy alanyi joguk van a szükséges szakmai információkat anyanyelvükön is megkapni. A szakkifejezések megfelelő alkalmazásához ez elengedhetetlen. Köszönet illeti mindenki munkáját, aki a szótár-projektben részt vett.” (Tegdes Egyházi 2023)

2.ábra: Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének honlapja²

Zárszó

A szótár közel 7000 kifejezést foglal magában, s elmondhatjuk, hogy a jegyzék közel sem teljes, csupán a leggyakrabban használt kifejezéseket tartalmazza. Online szótárról lévén szó minden érdeklődő számára elérhető, bárhol is legyen a nap 24 órájában.

A szerzők tudatában vannak, hogy a kifejezések gyakorlati használata során hiányosságok jelennek meg, és hálásak lesznek a fellépő hibákra vonatkozó értesítésekért és jótanácsokért a kifejezések további javítása érdekében. Az erre vonatkozó aktív visszajelzést segítő gombok az online felületen is elérhetőek.

² <http://szmke.sk/dictionary>

Felhasznált források

Buda, A. (2000) *Könyvtári ismeretek kisszótára A – Zs*, Korona, Budapest, ISBN 963-9191-72-8

Hajdušek, J. (1968) *Maďarsko-slovenský, slovensko-maďarský knihovnícky a bibliografický slovník*, Matica slovenská, Martin

Hajdušek, J. (1958) *Maďarsko-slovenský knihovedný slovník = Magyar-szlovák könyvtudományi szótár*, Matica slovenská, Martin

Hajdušek, J. (1989) *Slovník maďarských skratiek a knihovníctva a informačnej vedy*, Slovenská akadémia vied ústredná knižnica, Bratislava

Hajdušek, J. (1975) *Anglicko-slovenský slovensko-anglický slovník knihovníctva*, Matica slovenská, Martin

Hanakovič, Š. (1965) *Slovenská knihovnícka terminológia: výkladový slovník*, Matica slovenská, Martin

Katuščák, D. et al. (1998) *Informačná výchova: terminologický a výkladový slovník*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, ISBN 80-08-02818-1

KTD (2003) *Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)*, [online adatbázis], Národní knihovna České republiky, Praha

Tegdes Egyházi Dóra (2023) *Szavak szárnyán, avagy az SZMKE hiánypótló tevékenysége*, Katedra, XXX(9), p. 31–32, Elérhető: <https://katedra.sk/folyoirat/cikkek/tegdes-egyhazi-dora-szavak-szarnyan-avagy-az-szmke-hianypotlo-tevekenysege/> (Utolsó elérés: 2024.03.01)

#mindentgyűjtünk – A Bibliotheca Hungarica és a Szlovákiai Magyar Adatbank

#mindentgyűjtünk – The Bibliotheca Hungarica and the Hungarian Databank of Slovakia

RONCZ MELINDA
roncz.foruminst@gmail.com
Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Bibliotheca Hungarica,
könyvtárigazgató

Beérkezett: 2024.01.08.

Elfogadva: 2024.01.19.

Publikálva: 2024.03.26.

Az előadás az Egy hajóban – a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének szakmai napján hangzott el 2023 szeptember 18-án, Kassán. A tizenöt perces prezentáció a Fórum Kisebbségkutató Intézet szakkönyvtárának, a Bibliotheca Hungaricának a bemutatásáról, illetve az intézet által működtetett Szlovákiai Magyar Adatbank tartalmairól, újdonságairól szólt, kiemelve a könyvtárosok munkáját. Az írásbeli forma lehetőséget ad az előadás egyes részeinek a kibővítésére, részletezésére.

gyűjtemény, könyvtárhasználat, adatbázisok, kutatástámogatás

The article is an expanded version of a presentation given on September 18, 2023 in Kassa at the conference titled "In the same boat - professional day of the Association of Hungarian Librarians in Slovakia". The study presents the special library of the Forum Minority Research Institute, the Bibliotheca Hungarica. The collection of the special library consists of fiction and non-fiction works published in Hungarian language from 1918 to the present day in the territory of Czechoslovakia and later Slovakia, as well as publications in Hungarian and other languages relating to the history, culture, social and political life of the Hungarians and minorities in Slovakia. The article places great emphasis on the presentation of the work taking place in the special library, on the characterization of the contents accessible by remote access, and on the description of the ways of keeping contact with researchers and partners. The author emphasizes that the collection of the cultural heritage of the Hungarians in Slovakia is not only a matter for the library, but also a common matter for the Hungarian community in Slovakia.

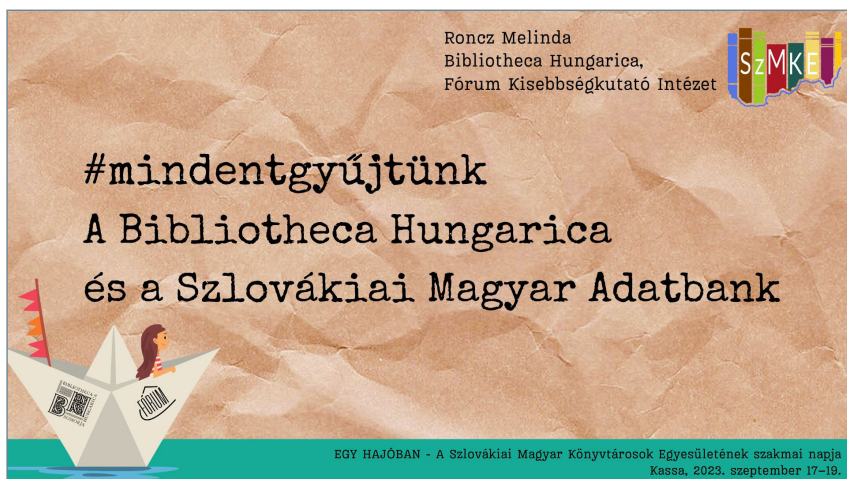
collection, library usage, databases, research support

1. #mindentgyűjtünk – a Bibliotheca Hungaricáról

„Úgy érzem, hogy a szlovákiai magyarságnak szüksége van egy olyan tudományos báziskönyvtárra, amely egy fedél alatt őrzi szülőföldünk minden egyes négyzetcentiméterének kultúrtörténeti emlékeit...”

Zalabai Zsigmond fenti gondolata szolgált a 2023 szeptember 18-án, Kassán elhangzott előadás mottójául az Egy hajóban – a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének szakmai napján (1. ábra).

Cite as/ Így hivatkozd: Roncz, M. (2024) #mindentgyűjtünk – A Bibliotheca Hungarica és a Szlovákiai Magyar Adatbank / #mindentgyűjtünk – the Bibliotheca Hungarica and the Hungarian Databank of Slovakia, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 60–77.

1. ábra: A prezentáció első diája

Az 1989-es rendszerváltozás után civil kezdeményezésből jött létre az első önálló, központi szlovákiai magyar könyvtár. Ennek a Somorján létrehozott gyűjteménynek az ötletgazdája volt Zalabai Zsigmond egyetemi oktató. 1990 novemberében a helyi Városi Honismereti Ház akkori vezetőjével, Presinszky Lajossal egy felhívással fordultak a sajtóban a csehszlovákiai magyar közvéleményhez, hogy könyvadományaikkal támogassák a központi könyvgyűjtemény alapjainak lerakását. A gyűjtés eredményes volt, magánszemélyek és különféle szervezetek ajánlották fel könyveiket, folyóirataikat. A közadakozásból megalapozott gyűjteményt 1992-ben Bibliotheca Hungarica Alapítvány néven jegyezték be. A könyvtár 1997-ben az alapítványi formát feladva, Végh László vezetésével a Fórum Társadalomtudományi Intézet részévé, annak szakkönyvtárává vált (2. ábra). A kiadványok mellett az évek folyamán hatalmas mennyiségű levéltári anyag is összegyűlt, s ezek együttes gondozása már nem volt célravezető, ezért 2008-tól a Fórum Intézeten belül a levéltár és a könyvtár elkülönült, s azóta a Bibliotheca Hungarica és a Szlovákiai Magyar Levéltár két külön részleget alkot (Sebő Bugár, Roncz 2016).

2. ábra: A Fórum Kisebbségkutató Intézet székháza (FKI archívum)

„Úgy érzem, hogy a szlovákiai magyarságnak szüksége van egy olyan tudományos báziskönyvtárra, amely egy fedél alatt őrzi szülőföldünk minden egyes négyzetcentiméterének kultúrtörténeti emlékeit...”

A Bibliotheca Hungarica hivatalosan nem könyvtár, a szlovákiai könyvtárak jegyzékében (Slovenská národná knižnica 2023) nem szerepel, voltaképpen a Fórum Kisebbségkutató Intézet (továbbiakban Fórum Intézet) magángyűjteménye. A könyvtár kettős feladatot lát el, egyrészt szakkönyvtárként igyekszik a betérő kutatókat kiszolgálni, másrészt mint báziskönyvtár a Fórum Intézet belső munkatársainak kutatási területei szerint bővíti állományát. A könyvtárosok ezen felül mindennapi munkájuk mellett tevékenyen részt vesznek a Fórum Intézet különböző projektjeiben, sőt, évente önálló projekteket valósítanak meg, valamint az intézet más részlegeinek munkáját segítik.

2. #mindentis – a könyvtár állományának jellemzése

A könyvtár gyűjteményét tekintve speciális szakkönyvtár, a gyűjtőkörébe tartozó kiadványokat a teljességre törekvően gyűjti és archiválja. A levéltár és könyvtár elkülönülése óta a Bibliotheca Hungarica állománya két nagy egységre osztható: a könyvgyűjteményre és a folyóiratgyűjteményre. A prezentációban az egyéb dokumentumtípusokról az idő rövidsége miatt nem esett szó. Ezek itt említés szintjén: szakdolgozatok gyűjteménye, CD-, DVD- és videokazetta gyűjtemény.

2.1. A könyvállomány jellemzése

A Bibliotheca Hungarica fő gyűjtőkörét az 1918-tól napjainkig Csehszlovákia, illetve a későbbi Szlovákia területén magyar nyelven kiadott publikációk alkotják. Ezt a gyűjteményi egységet a könyvtáron belül törzsállománynak nevezik, s ide a kiadványokból két-két példányt gyűjtenek. Az első példány szabadpolcos elhelyezésben a könyvtári térben található, szerző vagy cím szerinti besorolásban Cutter-szám alapján, a másodpéldány pedig a raktárban a mobilpolcrendszeren, szintén szerző vagy cím szerinti besorolásban van (3. ábra).

3. ábra: Törzsállomány a könyvtári térben (FKI archívum)

A törzsállományban tehát a polcokon egymás mellett kaptak helyet a szépirodalmi kiadványok és a szakkönyvek. Ezen fő állomány részét alkotják, de külön polcon, tantárgyak szerint csoportosítva helyezték el azokat a tankönyveket, amelyeket Csehszlovákiában és Szlovákiában adtak ki a magyar tantervű iskolák számára, valamint az évkönyveket és naptárakat, illetve tematikusan, irattartó papucskokba sorolva a kisebb kiadványokat (például kiállítások katalógusai, politikai pártok választási programfüzetei stb.) (4. ábra). Számokban kifejezve, 2023-ban ennek az állománynak a nagysága közel 20 ezer kötet, ebből két és félezer csak a tankönyv.

„A közadakozásból létesített gyűjteményt 1992-ben Bibliotheca Hungarica Alapítvány néven jegyezték be.”

4. ábra: Tankönyvek tantárgyak szerint csoportosítva (FKI archívum)

A törzsállományt egészíti ki a kézikönyvtárnak nevezett állományrész, amelyben az enciklopédiák, lexikonok és szótárak mellett megtalálhatók a társadalomtudományokkal foglalkozó kézikönyvek, hungarológiai szakkönyvek, illetve azon magyar vagy idegen nyelvű kiadványok, amelyek elengedhetetlenek a szlovákiai magyarság életével foglalkozó kutatók számára. Itt található a hasonló témában, Szlovákiában kiadott, szlovák, angol vagy cseh nyelven írt, kisebbségekkel foglalkozó munkák, valamint a partnerintézményektől beérkezett ajándék- és cserekiadványok. A kézikönyvtár köteteinek többsége tematikusan, ETO főcsoportokba sorolva kapott helyet a könyvtári tér szabadpolcain (5. ábra). A nagyjából 10 ezer kötetet számláló gyűjteményrész ötven téma csoportosítva könnyíti meg a kutatók munkáját. Helyszűke miatt a kézikönyvtár egyes tematikus egységeinek (például régészet, földrajz stb.) kötetei a raktárból kérhetők ki az online katalógus segítségével. A harmadik nagy gyűjteményrész a „különgyűjtemények” megnevezés alá esik, és szlovákiai magyar jeles személyiségek könyvgyűjteményei és/vagy hagyatékaik, illetve szervezetekhez/intézményekhez kötődő könyvtári egységek alkotják. A teljesség igénye nélkül az utóbbi években az alábbi különgyűjteményekkel bővült a könyvtár állománya: Gramma Könyvtár, Tóth-Ozsvald gyűjtemény, Koncsol László gyűjtemény, Dobos László könyvhagyatéka, Tózsér Árpád gyűjtemény.

„A levéltár és könyvtár elkülönülése óta a Bibliotheca Hungarica állománya két nagy egységre osztható: a könyvgyűjteményre és a folyóiratgyűjteményre.”

5. ábra: Kézikönyvtár ETO főcsoportok szerint rendezve a könyvtárban (FKI archívuma)

A Gramma Nyelvi Iroda könyvtárán kívül felsorolt különgyűjtemények két kategóriába oszthatók: hagyatékként nevezik el a gyűjteményt, ha az az eredeti tulajdonos halála után kerül a könyvtár tulajdonába, XY gyűjteményként pedig, ha a jeles személyiség még életében adományozza magánkönyvtárának egy részét a könyvtárnak. Ezért is fontos tudatosítani, hogy sok esetben nem teljes írói hagyatékokról és magánkönyvtárakról van szó. Sőt, a helyhiány miatt a beérkezett adományok az elmúlt két-három évben válogatás után kerültek a könyvtár állományába. A könyvtárhoz sokadik példányként érkezett kötetek, illetve a gyűjtő körbe egyáltalán nem illő publikációk már nem kerülnek a katalógusba, azokat a Bibliotheca Hungarica főlöspéldánylisták útján más könyvtáraknak ajánlja fel. Minden esetben egyéni elbírálás alá esnek az eredeti tulajdonosnak dedikált kötetek, az ex libriszel vagy tulajdonbélyegzővel rendelkező kiadványok, illetve a volt tulajdonos jegyzetelt könyvei.

Jellegéből adódóan a különgyűjteményi állomány a legdinamikusabban fejlődő rész, amely ezidáig a raktár polcain mechanikus besorolásban kapott helyet, megközelítőleg tizenkét és félezer kötet alkotja. A korábbi tulajdonos nevét a fizikai példányban és a számítógépes feldolgozáskor a katalógusban is feltüntetik, így van mód az egyes különgyűjtemények online katalógusból való listázására is, valamint a leltári számot is a korábbi tulajdonos monogramja segítségével generálják (6. ábra).

6. ábra: Képernyőkép az online katalógusról, a gyűjtemények legördülő menü segítségével listázhatók

A könyvtár könyvállománya 2023-ban több mint 40 ezer feldolgozott példánnyal rendelkezik. Ezek többsége ajándékként, kvázi kötelezpéldányként, cserepéldányként és hagyatékként érkezett a könyvtárba. Az állomány gyarapítására évente csupán minimális összeget tudnak fordítani. A korábbiakban említett szlovákiai könyvtárak jegyzékében nem szerepel, ezért a könyvtáraknak kiírt pályázatokon

„Jellegéből
adódóan a külön-
gyűjteményi
állomány
a legdina-
mikusabban
fejlődő rész...”

nem vehet részt, viszont a Szlovákiában működő Kisebbségi Kulturális Alaphoz a Fórum Intézet részlegeként évente adnak be kutatási pályázatot. Ezen pályázatok egy része a különgyűjtemények speciális feldolgozását segíti.

2.2. A folyóiratállomány jellemzése

A Bibliotheca Hungaricában a folyóiratgyűjtemény is a megjelenés helye alapján különül el. A folyóirattárba azok az időszak kiadványok kerülnek, amelyek 1918-tól a mai Szlovákia területén jelentek és jelennek meg. A gyűjteményt mintegy hatszáz különféle sajtótermék alkotja az országos napilapoktól kezdve, országos és regionális heti-, illetve havilapokon keresztül az ifjúsági és/vagy iskolai, valamint egyházi lapokig. Ideális esetben ebbe a gyűjteménybe is két-két példányt archiválnának lapszámonként, ám a valóságban nagyon változó, hogy egy-egy folyóirattól hány lapszám van meg összesen. Az állomány nagy része a kilencvenes évek országos gyűjtésének köszönhetően került a Bibliotheca Hungaricához, de a módszeres gyarapítás azóta se lankadt, a könyvtárosok fokozott figyelemmel követik az új sajtótermékek megjelenését, veszik fel a kiadókkal, önkormányzatokkal a kapcsolatot, sőt, visszamenőlegesen is beszerzik a régebbi számokat. A sajtótermékekről készült adatbázis, amelyben a lapokról szóló információkon kívül a Bibliothecában fellelhető lapszámok is szerepelnek, a Szlovákiai Magyar Adatbank oldalán érhető el.

Az utóbbi tíz évben az Arcanum Adatbázis Kft.-vel együttműködésben a folyóirattár részét képező, több fontos országos napi- és havilapot, irodalmi folyóiratot, ifjúsági és politikai lapot sikerült digitalizálni, online elérhetővé, kereshetővé és letölthetővé tenni. Erről még a későbbiekben lesz szó.

Ezt a folyóirattárnak nevezett gyűjteményrészt egészíti ki a szakfolyóiratok állománya, amelyben a szlovákiai nem magyar nyelvű folyóiratok és a külföldi szaklapok kaptak helyet. Jelenleg is zajlik ennek az állományrésznek a revíziója. Helytakarékosági okokból és a lehetséges kutatási témák szempontjából az utóbbi években a könyvtárosok azon dolgoznak, hogy a meglévő lapszámok közül azokat válogatják ki, amelyekben a szlovákiai magyarság történetével, irodalmával, művelődésével stb. kapcsolatos cikkek találhatók. Rendszerezés után tehát ezeket a lapszámokat őrzi meg a könyvtár, és utána a kiválogatott cikkek a könyvtári katalógusban tárgyszavakkal együtt kereshetők lesznek. Így például a (cseh)szlovákiai magyar költők külföldi irodalmi lapokban megjelentetett versei is visszakereshetővé válnak az OPAC segítségével.

A hagyatékokból és valamilyen személyhez köthető adományból beérkező sajtótermékek az előbbi két gyűjteményrészbe sorolódnak be, azzal a különbséggel, hogy az adott lapszámon egy bélyegző segítségével feltüntetik az eredeti tulajdonost.

Fizikailag a folyóiratok a könyvtár olvasótermében, a raktárban és jelenleg még a levéltár egyes polcain találhatóak (7. ábra). Kutatásuk mindenképp a könyvtáros segítségével történik, aki előkészíti a kutatók számára a kért évfolyamokat, illetve használat után a helyére teszi őket.

3. #amiigazánlényeges,azaszemnekláthatatlan – a könyvtári munka és az olvasók

A Bibliotheca Hungarica mottója, hogy első az olvasó (továbbiakban a kutató). Emiatt minden munkafolyamat a potenciális kutatók munkáját igyekszik megkönnyíteni.

„...minden
munkafolyamat
a potenciális
kutatók munkáját
igyekszik
megkönnyíteni”

7. ábra: A könyvtár olvasóterme (FKI archívuma)

A könyvtár 2012 óta a Huntéka könyvtári integrált rendszer segítségével dolgozza fel a könyvállományát, és mintegy öt éve aktívan dolgozik azon, hogy a folyóirattárában található sajtótermékek adatai is visszakereshetők legyenek a rendszerben. A kutatók számára otthonról is elérhető OPAC felület miatt a könyvtárosok már a katalogizálás folyamán a lehető legaprólékosabban írják le a könyveket, így például a tanulmánykötetek, konferenciakiadványok, évkönyvek esetében analitikus mélységű a feltárás. Sőt, az utóbbi években megkezdődött az antológiákban található szépirodalmi művek analitikus feldolgozása is. A kutatók számára is rendkívül hasznosak lehetnek ezek a többletinformációk, amelyek az online katalógus találati listáit gazdagítják. Tekintettel arra, hogy a könyvállomány több különálló gyűjteményrészbe van sorolva, a katalógusban a példányadatok is több mindent elárulnak egy-egy kötetről. A lelőhelyen kívül fontos az adott gyűjteményrész (értsd: törzsállomány, kézikönyvtár vagy konkrét különgyűjtemény) megjelölése. Elengedhetetlen ugyanis, hogy az egyes különgyűjtemények az OPAC felületen is listázhatóak legyenek.

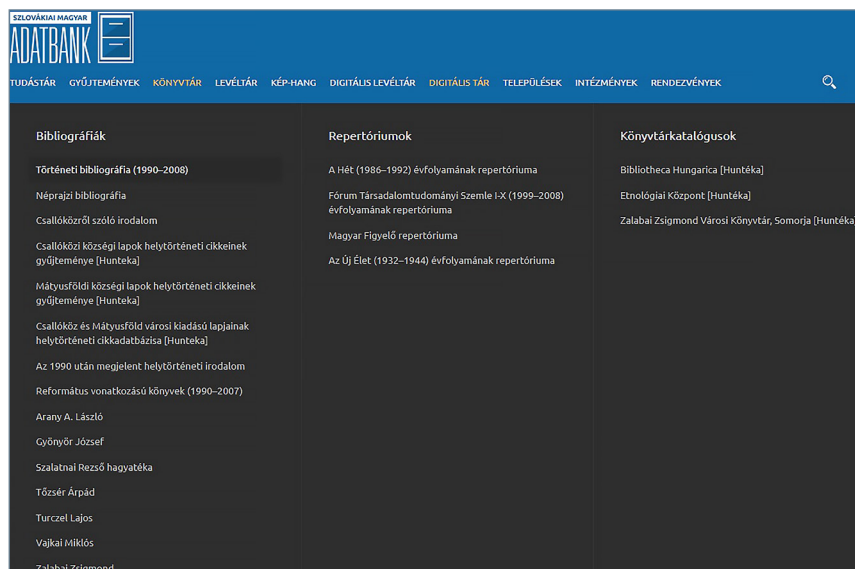
A könyvtárosok ezen felül már a 2000-es évek elejétől bibliográfiákat és repertóriumokat állítottak össze, amelyek kezdetben nyomtatott formában jelentek meg. A világháló egyre nagyobb térhódításának köszönhetően az utóbbi 10–15 évben ezek a forrásjegyzékek már a Szlovákiai Magyar Adatbank oldalain készülnek, ahol lehetőség van ezen adatbázisok évenkénti frissítésére és bővítésére (8. ábra). Fontos megjegyezni, hogy a felhasználói visszajelzések alapján a könyvtár a közelmúltban úgy döntött, hogy bár a meglévő bibliográfiáit és repertóriumait továbbra is frissíti, a továbbiakban a könyvtári katalógus adta lehetőséget kihasználva fog például helytörténeti cikkadatbázist építeni. Ez a stratégiaváltás annak köszönhető, hogy a kutatók így egy felületen több információhoz jutnak (például egy adott település esetében a könyvek és tanulmányok mellett a helységről szóló cikkek adatai is hozzáférhetőek), amelyet aztán szűrők segítségével személyre szabhatnak.

Ambivalens módon a könyvtár a legtöbb felhasználóját a digitalizálás útján szerzi, vagy, más nézőpontból tekintve: veszíti el. A Szlovákiai Magyar Adatbankról is elérhető Digitális tárban nagyrészt a Bibliotheca Hungarica állományából szkennelt és OCR-ezett dokumentumok vannak. A Fórum Intézeten belül a

„...a könyvtár
a legtöbb
felhasználóját
a digitalizálás
útján szerzi...”

digitalizálás nem csak a könyvtárosok feladata. Az évente, projektpénzből megvalósított digitalizálások a Digitalizáló és Internetes Adatbázisok Központja nevű részleggel szoros együttműködésben és/vagy az Arcanum Adatbázis Kft. útján történnek. A digitalizált anyag legnagyobb része az utóbb említett Arcanum által működtetett Hungaricana – Közgyűjteményi portálon keresztül is elérhető, illetve a Szlovákiai Magyar Adatbankon keresztül belinkelve is böngészhető. A könyvtárosok a kiadványok és a folyóiratok évfolyamainak előkészítésében és a mutatók készítésében vesznek részt, minden más munkafolyamat az informatikusok feladata.

„A Fórum Intézet honlapja az egyik legfontosabb forrás, ahol az érdeklődők egy helyen megtalálhatnak minden lényeges információt a könyvtárról.”

8. ábra: Képernyőkép az online elérhető bibliográfiák és repertóriumok listáiról

A fenti könyvtári munkák, ha azt a könyvtárosok megfelelően végezték el, elősegítik azt, hogy a felhasználók önállóan, könyvtáros közvetlen segítsége nélkül kutathatnak és tájékozódhatnak az információk között. A könyvtárosok rátermettségüket leginkább a tájékoztatáskor mutathatják meg, emailben, telefonon, vagy a könyvtár személyes felkeresésekor. A gyűjtemény speciális jellegéből adódóan és egyéni elrendezése miatt a helyben használathoz szinte mindig szükséges a segítségnyújtás, a hosszú évek óta itt dolgozó könyvtárosok mégiscsak a könyvtár kincseinek legjobb ismerői.

4. #otthonróliselérem – katalógusok, adatbázisok, elektronikus tartalmak a világhálón

A Bibliotheca Hungarica kutatóinak több „út” áll rendelkezésükre, ha otthonuk kényelméből szeretnének megismerkedni a könyvtár gyűjteményeivel. A Fórum Intézet honlapja (Fórum Kisebbségkutató Intézet 2023) az egyik legfontosabb forrás, ahol az érdeklődők egy helyen megtalálhatnak minden lényeges információt a könyvtárról. Sőt, már a főoldalról a Bibliotheca Hungarica neve alatt egy kattintással elérhetőek a lényegesebb adatbázisok és digitalizált tárházak (9. ábra).

A kutatók a Könyvtárkatalógus (Huntéka) sorra kattintva a Fórum Kisebbségkutató Intézet szakkönyvtárainak katalógusát érik el, amely a Bibliotheca Hungaricán kívül az intézet komáromi székhelyű néprajzi részlegének, az Etnológiai Központnak a néprajzi szakkönyvtárát is tartalmazza. A katalógus a <https://forum.opac3.monguz.hu/> címről is elérhető, valamint a Szlovákiai Magyar Adatbank oldaláról is megközelíthető.

9. ábra: A prezentáció adott diája a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapjának főoldaláról

A legtöbb forrással a kutatóknak ez utóbbi weboldal, tehát az adatbank.sk szolgált (10. ábra). Itt találhatóak a Fórum Intézet saját épített adatbázisai és a digitalizálás útján létrehozott elektronikus tartalmak. A korábbiakban már említett digitalizációs folyamatokon kívül a könyvtár munkatársai több meglévő adatbázis tartalmának frissítésébe és bővítésébe is belefolytak. Így meglepő módon a kassai előadás nem a főmenü Könyvtár menüpontjának tartalmait emelte ki, hanem a többi menüpont tartalmaiból szemezgetett. A Könyvtár menüpont egyébként a Fórum Intézet munkatársai által összeállított bibliográfiákat, cikkadatbázisokat és repertóriumokat, valamint a könyvtárkatalógusokat tartalmazza.

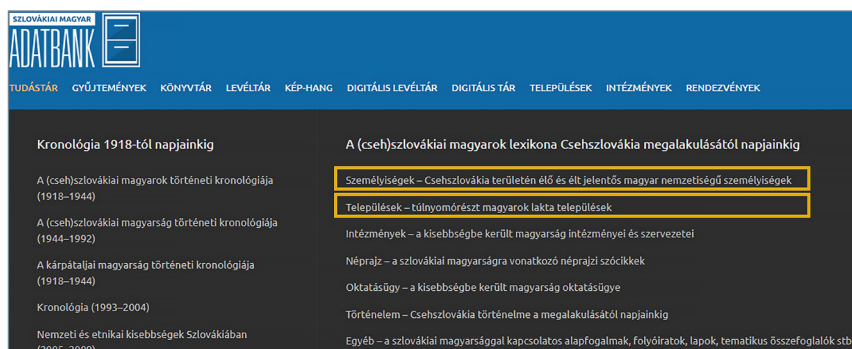
„...a legnépszerűbb tartalmak között szerepel a Tudástár menüpont alatt található A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig elnevezésű adatbázis...”

10. ábra: Képernyőkép a Szlovákiai Magyar Adatbank nyitó oldaláról

Az internetes felhasználók által legtöbbet látogatott, tehát a legnépszerűbb tartalmak között szerepel a Tudástár menüpont alatt található A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig elnevezésű adatbázis (Szlovákiai Magyar Adatbank 2023a), amely több mint 4500 szócikket tartalmaz.

Az előadás megtartása előtti héten a Google Analytics szerint a lexikon két leglátogatottabb része a személyiségek és a települések című alfejezet volt (11. ábra). A könyvtárosok a sajtófigyelés során fokozottan ügyelnek rá, hogy ne sikkadjanak el olyan adatok (például díjak, halálozási adatok), amelyekkel ezek a Szlovákia jeles személyiségeiről szóló szócikkek kiegészülhetnek. Ennek köszönhetően évente több száz szócikk kerül frissítésre.

11. ábra: A prezentáció adott diája A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona alfejezeteivel

A második, Gyűjtemények című menüpont alatt a könyvtár különgyűjteményei közé került a korábbiakban már említett Folyóirattár (Szlovákiai Magyar Adatbank 2023b), amely 2023-ban 614 különféle sajtótermék leírását és a Bibliotheca Hungaricában őrzött lapszámainak felsorolását tartalmazza. A kutatók a rekordleírásban megtalálják a folyóirathoz kapcsolódó lexikon-szócikket/szócikkeket is, vagy lehetőségük van a településre kattintva listázni a folyóirattárban az adott településhez kapcsolódó folyóiratokat. Ez az adatbázis is a tíz legkeresettebb aloldal között szerepelt szeptember elején (12. ábra).

Carissími Részletek Esély fogyatékos és egészségkárosodott embereknek. I. évf. 2010 Carissími füzetek 1.sz., + bemutatkozó szám, 1-3 sz. 20-24 o. II. évf. 2011 1-6 sz. 20-24 o. III. évf. 2012 1-6 sz. 22-26 o. IV. évf. 2013 1-6 sz. 26 o. V. évf. 2014 1-6 sz. 26 o. VI. évf. 2015 1-6 sz. 26 o. VII. évf. 2016 1-6 sz. 26 o. VIII. évf. 2017 1-6 sz. 28 o. IX. évf. 2018 1-6 sz. 28 o. X. évf. 2019 1-6 sz. 28 o. XI. évf. 2020 1-4 sz. 34 o. XII. évf. 2021 1-4 sz. 34 o. XIII. évf. 2022 1-4 sz. 34 o.	
Kategória	Gyűjtemények / Folyóirattár
Címke	2011 / 2014 / 2015 / 2010 / 2013 / 2012 / 2016 / 2017 / 2018 / 2019 / 2020 / 2021 / 2022
Település	Dunaszerdahely [Dunajská Streda]
Szerző/szerkesztő	Felelős szerkesztő: Tóth Erika
Kiadó	Szlovák Humanitárius Tanács és a Carissími nonprofit alap
Nyomda	Valeur Kft., Dunaszerdahely
Kapcsolódó lexikon szócikk	Carissími
Megjegyzés	Megjelenik kéthavonta, www.carissimi.sk

12. ábra: Képernyőkép a Folyóirattárban található Carissími c. folyóirat adatlapjáról

„...a szemfüles kutatók a kisnyomtatványok között például olyan plakátokra vagy műsorfüzetekre bukkanhatnak, amelyek komoly kultúrtörténeti, művelődéstörténeti adatokkal szolgálnak.”

A Gyűjtemények további almenüiben az érdeklődők a könyvtár különgyűjteményeinek az online katalógusban fellelhető listáihoz (a megnevezés után zárójelben feltüntetve) és a Szlovákiai Magyar Levéltárban található egyéni hagyatékok fondjegyzékeihez juthatnak hozzá. Mivel előbbiek az online katalógus adott gyűjteményeire vezetnek át, így az ezekre való kattintásokat és látogatottságukat a Google Analytics nem méri.

Az idő rövidsége miatt az előadáson csak ezeknek, a statisztikai adatok alapján leglátogatottabb adatbázisoknak a bemutatására került sor.

5. #amiörökségünk – kulturális örökségünk digitalizálása, újdonságok a Szlovákiai Magyar Adatbankon

A Szlovákiai Magyar Adatbankon elérhető tartalmak közül a legtöbbet megtekintett gyűjtemény a Digitális levéltár menüpont alatt található A lakosságcsere keretében magyarországi áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok névjegyzékei (1946) (Szlovákiai Magyar Adatbank 2023c). Az eredetiben a Magyar Országos Levéltárban fellelhető névsor elektronikus változata 2022-től egyéni regisztráció után, 14 napon keresztül érhető el a kutatók számára.

Ha a fenti gyűjteményhez nem is, de a továbbiakban felsorolt digitalizált tartalmakhoz annál több köze van a Bibliotheca Hungarica könyvtárosaival. A Digitális tár menüpont alatt kevés kivétellel azok az elektronikusan hozzáférhető anyagok kaptak helyet, amelyeket a Fórum Intézetben, illetve Fórum Intézet által digitalizáltak (13. ábra). Ezek többségében korábban nyomtatásban megjelent kiadványok. Az előadás ugyancsak az újdonságokra fókuszált, de itt írásban hadd egészüljön ki a felsorolás.

Digitalizált folyóiratok	Digitalizált könyvek	Digitalizált tartalom	Digitális tartalom
Új Szó (1948–2022)	Fórum Kisebbségkutató Intézet saját kiadványai	Kisnyomtatványok	Regionális lapok
A Hét (1956–1996)	Szlovákiai magyar szépirodalom	Szokrális Kisebbség Archivum	
Életünk (1996–1998)	Szlovákiai magyar irodalomtörténet	Fábry Zoltán levelezése	
Fáklya (1951–1956)	Néprajzi és történelmi munkák	Digitalizált évkönyvek	
Irodalmi Szemle (1958–2021)	Új mindenes gyűjtemény (1980–1993)		
Képes Hét (1928–1936)	BiblioNet – Digitális Könyvtár (kulturális örökségünk Csallóközre vonatkozó anyagai)		
Komáromi Lapok (1918–1943)			
Magyar Írás (1932–1937)			
Prágai Magyar Hírlap (1922–1938)			
Szabad Földműves (1950–1988)			
Szabad Kapacitás (1989–1997)			
Szabad Újság (1991–1993)			
Szocialista Nevelés (1956–1989)			
Új Ifjúság (1952–1989)			

13. ábra: Képernyőkép a Digitális tár menüpont alatti tartalmakról

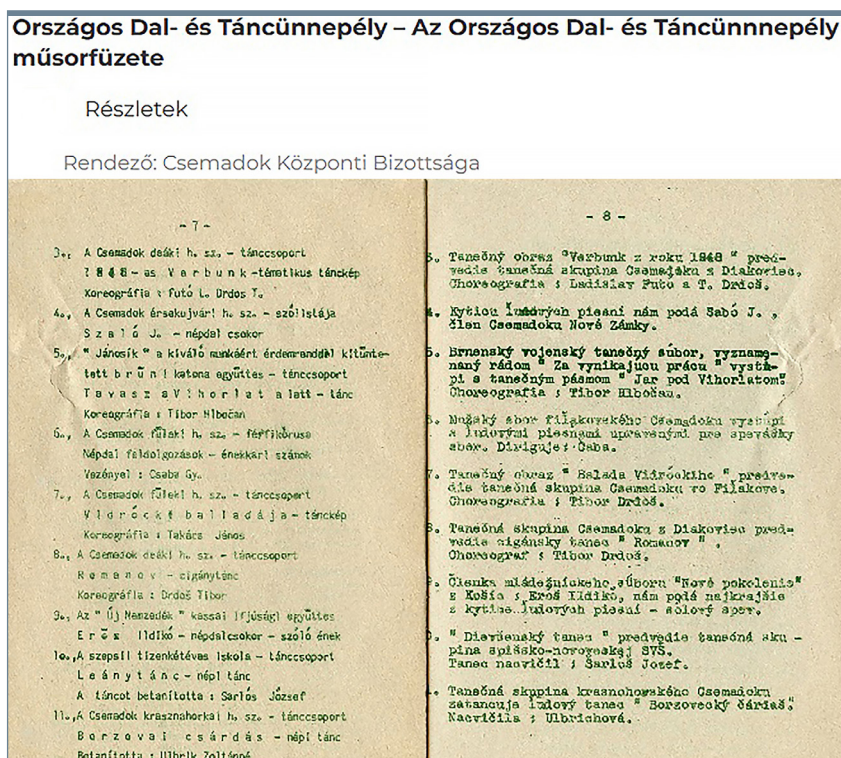
A menüpont első alfejezetében a digitalizált folyóiratok kaptak helyet, amelyek közül nem meglepő módon (Cseh)szlovákia egyetlen magyar nyelvű napilapja, az Új Szó a legnépszerűbb. Az újság utolsó öt évfolyamának (2018–2022) és Könyvjelző című mellékletének (2002–2006) digitalizációja idén valósult meg az Arcanum segítségével. 2023-ban ez a folyóiratlista az Irodalmi Szemle 2014 és 2021 között kiadott lapszámaival, a Szabad Újság 1991 és 1993 megjelent számaival és a Komáromi Lapok 1918–1943 közötti évfolyamaival bővült. Ez utóbbit a Duna Menti Múzeum gyűjteményéből digitalizálták. A digitalizált folyóiratok teljes szöveges kereséssel kereshetők és letölthetők.

A Digitalizált könyvek alfejezetben a BiblioNet – Digitális Könyvtár című gyűjteményen kívül szintén a hungaricana.hu-n is elérhető, az Arcanum keresőmotorjaival böngészhető tartalmak találhatók. Az előbbiben a Csallóközre vonatkozó kiadványok

„...érdeemes még a kutatónak a könyvtár falai közé is betévedni?”

nézhetők, lapozhatók és tölthetők le a JaDoX rendszerből. Az utóbbi újdonsága 2023-ban pedig a Csallóközi Múzeum kiadványa, a Múzeumi Híradó, amelynek 1977 és 2021 közötti évfolyamai a prezentáció elkészültekor ugyan még nem, de novemberől már elérhetőek az oldalon (Szlovákiai Magyar Adatbank 2023d).

A harmadik alfejezet két gyűjteményének elkészültéhez van köze a könyvtár munkatársainak, mégpedig a Kisnyomtatványok és a Digitalizált évkönyvek adatbázisához. A kutatók mindkét helyen megnézhetik, illetve átlapozhatják a feltöltött tartalmakat, azonban a metaadatokkal ellátott rekordok letöltésére nincs mód, ahogy a teljes szöveges keresés sem megoldott. Ennek ellenére a szemfüles kutatók a kisnyomtatványok között például olyan plakátokra vagy műsorfüzetekre bukkanhatnak, amelyek komoly kultúrtörténeti, művelődéstörténeti adatokkal szolgálnak. A honlapra 2017-ben felkerült gyűjtemény húsz országos jelentőségű kulturális rendezvényhez köthető aprónyomtatványt tartalmaz, így nagy segítségre lehet többek között az egyes néptáncscsoportok fellépéseinek, történetének felderítésében is (14. ábra). A Fórum Intézet a tulajdonában lévő kisnyomtatványok kiadványokban, tanulmányokban való megjelentetéséhez szinte minden esetben hozzájárul, a nagyobb felbontású dokumentumot kérésre küldi. Az előzőektől eltérően a negyedik alfejezetben a digitálisan megjelent, más weboldalakról letöltött időszaki sajtótermékek lapszámai találhatóak metaadatokkal ellátva, lapozható formátumban. A gyűjteményt a Digitalizáló és Internetes Adatbázisok Központja gondozza, a könyvtár folyóirattárával nem azonos.

14. ábra: Képernyőkép az elektronikusan megtekinthető kisnyomtatványok egy rekordjáról

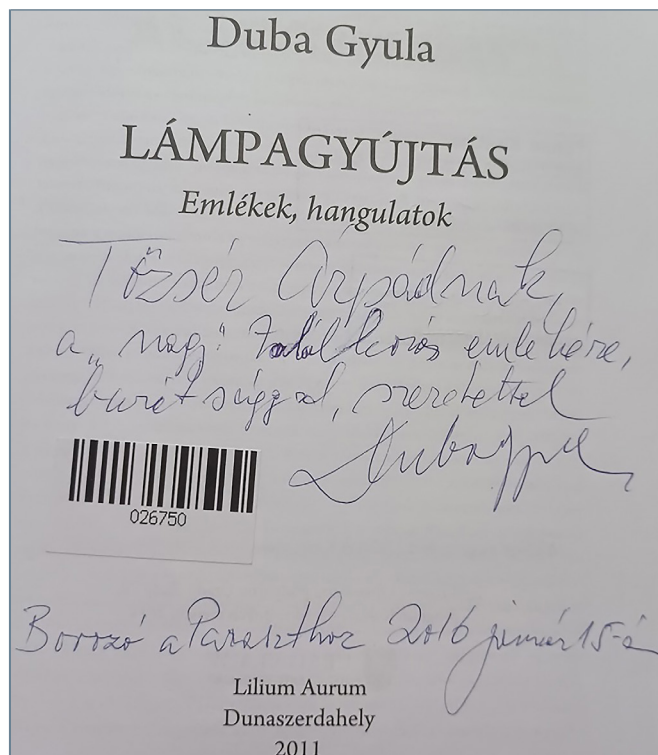
6. #érdemesbejőnni – a csak helyben kutatható tartalmakról

Vajon, ha ennyi minden megtalálható a világhálón, érdemes még a kutatónak a könyvtár falai közé is betévedni? A könyvtárosok véleménye egyértelmű: IGEN!

A szakkönyvtár fizikai könyv- és folyóiratállományát tekintve szlovákiai magyar viszonylatban egyedülálló gyűjtemény, amely kezdeti célkitűzéseiből nem adott alább. Speciális gyűjteményként állományából nem kölcsönöz, a könyvek

„...a könyvtár katalógusában épített, helytörténeti cikkadatbázis is jelentősen hozzájárul a távoli cikk-kérések számának növeléséhez.”

és folyóiratok használatára csak helyben van lehetőség. Törzsállományában számos könyvritkaság, kis példányszámban megjelent kiadvány, magánkiadás is megtalálható. A kézikönyvtára komplex módon egészíti ki a szlovákiai magyarok történelmére, irodalmára, néprajzára, művelődésére stb. vonatkozó szakirodalmat. Különgyűjteményei hemzsegek a különleges dedikációkkal, ex libris-ekkel és tulajdonbélyegzőkkel ellátott kötetektől, az egykori tulajdonos jegyzetelt példányaitól (15. ábra). Folyóíratárában pedig fellelhetők olyan folyóiratok is, amelyek Szlovákiában csak itt találhatók meg, vagy itt van belőlük a legtöbb lapszám.

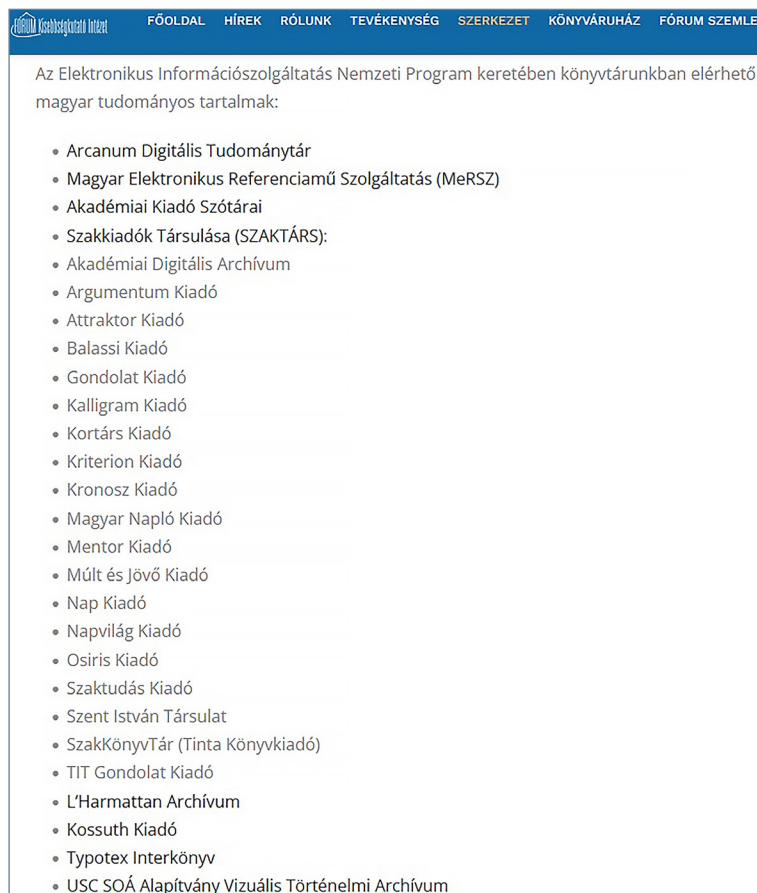
15. ábra: Dedikált kötet Tözsér Árpád gyűjteményében (FKI archívuma)

A másik vonzó szempontot alkotják a könyvtár termeiben ingyenesen hozzáférhető, a Fórum Intézet által előfizetett online adatbázisok (16. ábra). Az EISZ Nemzeti Program keretében elérhető adatbázisok listája megtalálható a Fórum Intézet weboldalán – a Bibliotheca Hungarica adatlapján, vagy a Compass keresőfelületen (Compass 2023). Ezeknek az adatbázisoknak hála a könyvtár virtuális állománya több ezer kötettel bővült. Sőt, Szlovákiában egyedüli szolgáltató intézményként, csak a Fórum Intézetben érhető el az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívuma, több száz Csehszlovákiához kötődő holokausztúlélő interjújával. Szintén a könyvtári IP-tartományból történő bejelentkezéssel böngészhetők és tölthetők le az Arcanum Digitális Tudománytár digitalizált anyagai is.

7. #szívesensegítünk – szakkönyvtári szolgáltatások változásai

A Bibliotheca Hungaricának jelenleg három könyvtáros munkatársa van, a könyvtár heti harmincöt órában tart nyitva a betérő kutatók számára, illetve tájékoztatja online az érdeklődőket. Az utóbbi tíz évben látványosan csökkent a szakkönyvtár látogatók száma, változott a használat módja és az általuk igénybe vett szolgáltatások. Egy évtizeddel ezelőtt évente ötven-hatvan jelenléti kutatója volt a könyvtárnak, akik többségükben a szakdolgozatírók közül kerültek ki. A 2010-es évek előrehaladtával azonban ezt a létszámot már csak a nem jelenléti kutatások/távoli

megkeresések kimutatásával tudták tartani. A Covid-időszak pedig a jelenléti kutatások és a távoli megkeresések arányának megfordulását hozta el. A felhasználói igények ezen változása a szolgáltatások kibővítését is magával hozta.

16. ábra: Képernyőkép a Bibliotheca Hungaricában elérhető adatbázisok listájáról a Fórum Intézet honlapján

A korábbiakban népszerű, a könyvtárosok által végzett irodalomkutatás az utóbbi években saját gyűjteményben történő kutatáson kívül más közgyűjtemények katalógusaiban és digitális könyvtáraiban található állományok átfésülését is jelenti. Ezt nagyjából úgy kell elképzelni, hogy a korábbiakban egy témára összeállított 5–6 oldalas forrásjegyzékeket felváltotta az online katalógusból generált keresési linkek, digitalizált állományban talált közvetlen URL-címek listázása és adott esetben elektronikus elküldése a kutató számára. Ez a korábbiakban említett digitalizált gyűjtemények gyarapodásának természetes velejárója.

Hasonlóan megváltozott a nyomtatott sajtóban való kutatás módja is. A Bibliotheca Hungarica olvasóterme roskadozik a szlovákiai magyar sajtótermékek korábbi évfolyamainak bekötött lapszámaintól. Tíz évvel ezelőtt a kutatók több napot, hetet szántak például az Új Szó adott évfolyamainak átlapozására, hogy egy-egy őket érdeklő információhoz hozzájussanak, majd fénymásoltathassák az adott cikket/cikkeket. Ez a kutatási mód a digitalizálással létjogosultságát veszítette, a kutatók már az interneten hozzájutnak a konkrét cikkekhez. Van azonban még olyan újságok, amelyeket nem digitalizáltak. Jobb esetben, ezek egyes cikkeinek címléírása hozzáférhető különféle bibliográfiákban vagy repertóriumokban, esetleg a digitalizált könyvek hivatkozásjegyzékeiben. Ezen felül a korábbiakban már érintőlegesen említett, a könyvtár katalógusában épített, helytörténeti cikkadatbázis is jelentősen hozzájárul a távoli cikk-ké-

„...a Fórum Intézet védőszárnyai alól kilépve indult el a Bibliotheca Hungarica önálló Facebook-oldala.”

rések számának növeléséhez. Az elmúlt öt évben félszáz városi vagy községi lap válogatott helytörténeti cikkeinek adatai kerültek be a Huntéka rendszerbe (17. ábra). A Bibliotheca Hungarica könyvtárosait évente többször keresik meg a kutatók, jellemzően emailben vagy telefonon, hogy az állományában lévő lapszámok cikkeket szkennelt formában juttassák el hozzájuk.

17. ábra: Képernyőkép az online katalógusban szereplő szlovákiai magyar folyóiratok listájáról

Nem minden esetben itt találják meg az áhított információt az emailben érdeklődő vagy személyesen megjelenő kutatók. A könyvtárosok igyekeznek ilyenkor a kutatókat más, a munkájuk számára hasznosabb közgyűjtemény felé irányítani. Emiatt is fontos, hogy Szlovákia magyarlakta településeinek könyvtáraival élő és gyümölcsöző kapcsolatokat ápoljanak. A közös segítségnyújtás egyik példája a Bibliotheca Hungaricának az évek során felajánlott, de állományba nem vett kötetek fölőspéldánylistáinak összeállítása. A korábbi években egyes könyvtáraknak ad hoc módon történt felajánlások helyett a tavalyi évtől kezdődően a szakkönyvtár országosan hirdette meg fölőspéldánylistáját (18. ábra). Az első listán szereplő mintegy ezer könyvből 300 példány, a második lista 1 500 kötetéből kb. 250 darab kiadvány talált új gazdára. A listákon maradt könyveket a továbbiakban akár magyarországi közgyűjteményeknek is felajánlanák, ha erre lenne igény.

8. #nyitottkönyvvagyunk – könyvtári jelenlét a szociális hálón

A könyvtár évek óta hezitált, hogy a mindennapokra egyre nagyobb befolyással bíró közösségi-média-felületeken szükséges-e (önállóan) megjelennie. Mostanáig elégségesnek bizonyult a kutatókkal, kiadókkal, partnerkönyvtárakkal és -intézetekkel való kapcsolattartás telefonon és emailben. Azonban a könyvtár állományának és tartalmainak népszerűsítésének hatékonyságával kapcsolatban a könyvtárosoknak évek óta volt némi hiányérzete.

A 2023. év elejéig a Bibliotheca Hungarica az újdonságairól a Fórum Intézet honlapján, a Szlovákiai Magyar Adatbank felületén, a Fórum Intézet Facebook oldalán¹ és a sajtón

¹A Fórum Kisebbségkutató Intézet Facebook-oldalát az előadás megtartását követően feltörték, új oldalát november közepén hozta létre a Fórum Intézet.

keresztül értesítette a nagynylvánosságot. Mivel egyre több könyvtár, közintézmény, települési önkormányzat, könyvkiadó, polgári társulás stb. hozott létre nyilvános Facebook-oldalt, vagy indított zárt körű csoportot, a velük való kapcsolattartás megkönynyítése céljából a szakkönyvtár munkatársainak döntenie kellett.

18. ábra: A fölőspéldánylistáról igényelt könyvek kiválogatása (FKI archívum)

2023 áprilisában a Fórum Intézet védőszárnyai alól kilépve indult el a Bibliotheca Hungarica önálló Facebook-oldala. Fél év múltán, szeptemberben, összehasonlítva a Fórum Intézet oldalával, a szakkönyvtár 88 követőjével jóval alább maradt anyaintézetének oldalával szemben. Ám az egyes posztok, amelyeket a könyvtárosok osztottak meg mindkét oldalon, biztatónak mutatkoznak a célközönség elérésében. Közel hasonló kattintásszámot eredményezett a megosztásoknak köszönhetően a csongrádi Kárpát-medencei könyvtárosok konferenciáján való részvételt bemutató bejegyzés mind az egyik, mind a másik Facebook oldalon. Míg az Új Szó utolsó öt évfolyamának és Könyvjelző mellékletének digitalizálását bejelentő bejegyzés egyértelműen a Bibliotheca Hungarica oldalán tett szert sokkal nagyobb népszerűsége, onnan többször osztották meg és nagyobb volt a bejegyzésselérések száma (19. ábra). A Fórum Intézet és a Bibliotheca Hungarica követőtáborá/ismerősgárdája érdeklődési köre közti különbségek is kiválóan ebből. Ezen felül ez a hivatalos oldal a más Facebook-csoportokkal és a magánszemélyekkel történő kapcsolattartást is elősegíti, így a könyvtárosok nem a saját Facebook-profiljukat használják egy-egy kapcsolatfelvételtkor.

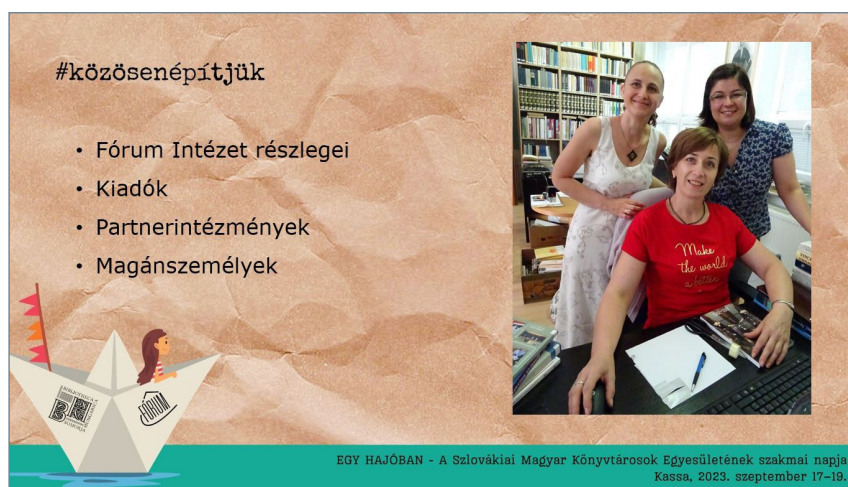
19. ábra: A két Facebook oldalon megjelent bejegyzés összehasonlítása a prezentáció adott diaképen

„Az állománygyarapítás egyik fő mozgatórugója a kezdetektől épített kapcsolatrendszer.”

Az intézeti és a könyvtári posztok népszerűségének összehasonlításából jól látszik, van létjogosultsága a saját Facebook-oldalnak. Bár marketingtapasztalat és idő hiányában az oldal nem fejlődik hatalmas lépésekben, a konferencián való előadás után kicsit megugrott a követőinek száma. Amennyiben cikkünk olvasói is szeretnének értesülni a Bibliotheca Hungarica újdonságairól, kérem, kövessék azt a www.facebook.com/bibliothecahungarica oldalon keresztül.

9. #közösenépítjük – kapcsolatrendszer nélkül nincs esély...

A Bibliotheca Hungarica alapküldetésének megfelelni – tehát, hogy egy helyre gyűjtse a kisebbséggé válásunk óta megjelent irodalmat – egymaga nem képes (20. ábra). A Fórum Intézet részlegeként szorosan együttműködik az intézet többi részlegével, például a korábbiakban említett kulturális örökség digitalizálásában. Ezen felül a könyvtár mindig támaszkodhatott külső „segítségére” is.

20. ábra: Az előadás idevágó diaképe a könyvtár munkatársaival

Az 1990-es gyűjtés óta sok víz lefolyt a Dunán. A létrehozott alapgyűjtemény öt-hat szorosára duzzadt. Az évek során a könyvtár nemcsak a legújabb kiadványokkal bővült, hanem fokozatosan szerezték és szerzik be a hiányzó kiadványokat. Az állománygyarapítás egyik fő mozgatórugója a kezdetektől épített kapcsolatrendszer. Már az alapítók szóbeli megállapodásokat kötöttek a szlovákiai magyar kiadókkal, hogy a könyvtárnak friss kiadványaiból két-két példányt juttassanak el, mintegy kötelezpéldányként. Hiszen a kiadók érdekét is szolgálja, hogy a szlovák közgyűjteményeken kívül, itt is megtalálhatóak legyenek a kiadói portfólióik. A magánkiadások számának gyarapodásával a könyvtár próbál hasonló megállapodásokat kötni például polgári társulásokkal és önkormányzatokkal is.

A szlovákiai és magyarországi partnerintézményekkel való kapcsolatok szintén hozzájárulnak a könyvtár állományának gyarapításához, évente több adománykönyv, illetve cserepéldány érkezik a különféle partnerektől. Ezek eljuttatása leggyakrabban a Fórum Intézet tudományos munkatársain keresztül történik.

A kiadókon és szervezeteken kívül nem egy szlovákiai magyar író, költő kezdte el önként küldeni köteteit, valamint a könyvtár évente két-három nagyobb könyvadományt is kap magánszemélyektől.

Már a fentiekből is jól látható, hogy mennyire fontos a könyvtár számára az állománygyarapítás szempontjából egy jól működő kapcsolati háló fenntartása. Fontos tudatosítani azonban, hogy ezekből nem csupán a könyvtár profitál. A nyitógondolatra

visszautalva, kulturális örökségünk összegyűjtése, archiválása mindannyiunk közös érdeke. A Bibliotheca Hungarica a gyűjtemény szakszerű feldolgozásával, online katalógusba rendezésével, adatbázisok építésével és digitális tartalmak létrehozásával mindent megtesz azért, hogy a szlovákiai magyarság írott anyagai kutathatóvá váljanak. Zárógondolatként pedig álljanak itt Tóth Károly, a Fórum Intézet alapítóigazgatójának gondolatai: „...**akár könyvekről, információkról, folyóiratról van szó, az elsődleges szempontunk az, hogy azok minél szélesebb körbe jussanak el, hiszen így tudnak hatékonyan hasznosulni. Egyébként csak önmagunkért lennénk.**”

Felhasznált források

Compass, *A Magyarországon elérhető elektronikus tudományos tartalmak keresőfelülete*, Fórum Kisebbségkutató Intézet adatlapja, Elérhető: https://compass.mtak.hu/kereses/intezmeny?search=F%C3%B3rum+Kisebbs%C3%A9gkutat%C3%B3+Int%C3%A9zet&search_id=48 (Utolsó elérés: 2023.11.26.)

Fórum Kisebbségkutató Intézet, *A Bibliotheca Hungarica – kutatókönyvtár adatlapja*, Elérhető: <https://foruminst.sk/szerkezet/bibliotheca-hungarica/> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Sebő Bugár, B., Roncz, M. (2016) *Egy kutatókönyvtár mindennapjai, Bibliotheca Hungarica, a Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtára*, Fórum Társadalomtudományi Szemle, XVIII (1), p. 85–92.

Slovenská národná knižnica (Szlovák Nemzeti Könyvtár), *Könyvtárak jegyzéke*, Elérhető: <https://www.snk.sk/sk/informacie-pre/kniznice-a-knihovnikov/adresar-kniznic.html> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Szlovákiai Magyar Adatbank (2023a) *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig*, Elérhető: <https://adatbank.sk/tudastar/a-csehszlovakiai-magyarok-lexikona-csehszlovakia-megalakulasatol-napjainkig/> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Szlovákiai Magyar Adatbank (2023b) *Folyóirattár*, Elérhető: <https://adatbank.sk/gyujtemeny-kategoriak/folyoirattar/> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Szlovákiai Magyar Adatbank (2023c) *A lakosságcsere keretében magyarországi áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok névjegyzékei (1946)*, Elérhető: <https://adatbank.sk/dokumentum-kategoriak/a-lakossagcsere-kereteben-magyarorszag-i-attelepitesre-kijelolt-szlovakiai-magyarok-nevjegyzekei-1946/> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Szlovákiai Magyar Adatbank (2023d) *Múzeumi Híradó–Spravodaj Múzea*, Elérhető: <https://adatbank.sk/digitalis-tar/digitalizalt-konyvek/arcanum/muzeumi-hirado-spravodaj-muzea-1977-2021/> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Tudomány: válaszok a globális kihívásokra – a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság VI. konferencia előadásai

Science: responding to global challenges – presentations from the Real library – library reality VI conference

Tószegi Zsuzsanna PhD
toszegi.zsuzsanna@btk.elte.hu
ELTE BTK KITI
c. egyetemi docens

Beérkezett: 2024.01.08.

Elfogadva: 2024.01.18.

Publikálva: 2024.03.26.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának (ELTE BTK) Könyvtár- és Információtudományi Intézete (KITI), valamint Könyvtártudományi doktori programja hatodik alkalommal szervezte meg a Magyar Tudományos Akadémia által indított Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat részeként a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság című kétnapos konferenciáját 2023. november 28-án és 29-én.

A Magyar Tudomány Ünnepe 2023 mottója a „Tudomány: válaszok a globális kihívásokra”, a konferencia kiemelt témája a könyvtár és piacgazdaság volt.
konferencia, könyvtártudomány, globális kihívás, piacgazdaság

The Institute of Library and Information Science (KITI) and the Doctoral Programme in Library Science of the Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University (ELTE BTK) organised for the sixth time the two-day conference entitled Real Library – Library Reality on 28 and 29 November 2023 as part of the Hungarian Science Festival series of events launched by the Hungarian Academy of Sciences.

The motto of the Hungarian Science Day 2023 is "Science: responding to global challenges", and the conference's main theme was "Library and market economy".

conference, library science, global challenge, market economy

1. Köszöntők

Horváth Krisztina, az ELTE BTK oktatási és tanulmányi ügyekért felelős dékán-helyettese, a Magyar Rektori Konferencia Bölcsészettudományi Bizottságának elnöke köszöntőjében kiemelte a Magyar Tudomány Ünnepeének ez évi fő mondanivalóját, miszerint a tudomány válasz a globális kihívásokra. A konferencia előkészítéskor már zajlott az orosz–ukrán háború, amelynek sajnálatos módon még nem látszik a vége, és időközben kitört a gázai konfliktus. Mindkettő sok ártatlan civil áldozatot követel, és rányomja bélyegét mindennapjainkra, akár csak a klímaváltozás, amellyel eddig nem sikerült az emberiségnek megbirkóznia. A mesterséges intelligencia globális hatásai ma még nehezen felmérhetők: sokak szerint legalább annyira átformálja majd a tudományos és a hétköznapi életet, mint az internet.

Az ország vezető kutatóegyetemén a Bölcsészettudományi Kar egyik intézete által szervezett konferenciát örömmel üdvözli az egyetem vezetősége.

Cite as / Így hivatkozd: Tószegi, Z. (2024) Tudomány: Válaszok a globális kihívásokra – a Valóságos könyvtár – könyvtári valóság VI. konferencia előadásai / Science: responding to global challenges – presentations from the Real library – library reality VI conference, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 78–99.

Ez a tudományos rendezvény immár évtizedes múltra tekinthet vissza, és erre büszke lehet a szervező Könyvtár- és Információtudományi Intézet, amelyre a folyamatos fejlődés, a megújulás és az alkalmazkodóképesség jellemző. A VKKV rendezvénysorozata rangját jelzi, hogy kiemelkedő tudású szakemberek fogadják el az előadásra szóló felkérést. A konferencia második napján az intézet oktatói, majd PhD-hallgatói számolnak be legújabb kutatásaikról. Miután az országban csak itt van könyvtártudományi doktori program, ezért a doktoranduszok csak ezen a képző helyen mutathatják be, milyen témákkal foglalkoznak PhD-tanulmányaik során. Horváth Krisztina végezetül kiemelte, hogy a konferencián már másodszor rendezik meg a nemzetközi szekciót, amelyben a magyarok mellett norvég és thaiföldi szakemberek tartanak előadásokat.

Vincze Máté, a Kulturális és Innovációs Minisztérium közgyűjteményekért és kulturális fejlesztésekért felelős helyettes államtitkára azzal a kérdéssel indította köszöntőjét: milyen kihívásokkal kell szembenéznie a könyvtáros szakmának? Saját tapasztalatai szerint a könyvtárosok különleges anyagból vannak gyúrva és rendkívül maximalisták. Innovatív gondolkodásukkal más szakterületek előtt járnak a jövő tudástárának alakításában. Magától értetődően ismerték föl, hogy küzdeniük kell a globális szinten erősen visszaszorulóban lévő olvasási kultúra megőrzéséért. A minisztériumban jóleső érzéssel értesültek arról, hogy vannak olyan könyvtárak, ahol a látogatók száma meghaladja a Covid előtti szintet.

A mesterséges intelligencia széles körben elérhető platformjain a hozzáértő könyvtáros helyett algoritmusok kínálnak szövegeket, de ebbe nem szabad bele-nyugodni. Át kell venni az irányítást: nekünk kell megmondanunk, mit kell és mit érdemes olvasni, mit kell tudni saját nemzeti történelmünkről, kultúránkról.

A digitalizálás következő lépéseként minőségi, értékalapú, a magyar és a világ kultúráját bemutató digitális rendszereket kell létrehozni. Ezekben az innovációkban a kormányzat számít a könyvtárosokra, illetve a gazdasági szereplőkre, utóbbiak támogatása nélkül azonban nem lehet ezt a fontos célt megvalósítani.

„...a tudomány
válasz a globális
kihívásokra...”

1. ábra: Vincze Máté helyettes államtitkár és Kiszl Péter intézetigazgató

Kiszl Péter, az ELTE BTK KITI intézetigazgatója, tanszékvezetője és a doktori program vezetője az éppen tíz éve útjára indított konferenciasorozat kezdeteiről

elmondta, hogy annak idején merésznek látszó döntést hoztak a doktoranduszok számára lehetőséget adó konferencia megszervezésével. A VKKV azóta viszont felnőtt, mára a könyvtárügy terén valódi branddé, a szakma megkerülhetetlen, élenjáró programjává vált. A VKKV márka sikeréhez nagyban hozzájárul a lektorált konferenciakötetek nyomtatott formában való kiadása, amelyért köszönet illeti az egyetemet és a többi támogatót. A VKKV-kötetek az egész szakterület számára hiánypótlók, emellett azonban az ott publikáló oktatók, szakemberek és a doktoranduszok számára lehetőséget adnak tudományos teljesítményük napvilágra hozására.

Az intézet az ez évi konferencia programját a jól bevált forgatókönyv szerint szervezte meg. A közönség először az ELTE két tudós professzorának személyes vallomását hallhatja az életüket meghatározó könyvtárakról. A délután folyamán a felkért szakemberek és a KITI egyetemi tanárai a könyvtár és piacgazdaság témakörében tartják meg előadásait. A második nap délelőttjén a KITI oktatóinak, délután pedig doktoranduszainak előadásaira kerül sor. A doktoranduszokéval párhuzamosan zajlik az angol nyelvű szekció, melyben a KITI oktatói és doktoranduszai mellett külföldi előadók tartanak előadást.

Kiszl Péter köszöntője zárásaként kiemelte, hogy alapvetően változik a könyvtár társadalmi szerepe: már nemcsak a dokumentum- és információszolgáltatás színhelye, hanem egyre inkább közösségi térré, szociális szerepet is felvállaló innovációtámogató intézménnyé válik.

„A mesterséges intelligencia globális hatásai ma még nehezen felmérhetők...”

2. ábra: Feldné Knapp Ilona előadás közben

2. Tudósok a könyvtárakról

Feldné Knapp Ilona, az ELTE BTK Germanisztikai Intézet Német Nyelvoktató és Szakdidaktikai Tanszék egyetemi tanára *A tanári könyvtár* című előadása elején elmondta, hogy ő középiskolai tanárból lett egyetemi oktató, így egész szakmai életének meghatározó tényezője a tanítás. Számára a megismerés öröme nagyon

fontos, és ehhez a könyvtár inspiráló környezetet nyújt. Az ELTE-n német–orosz szakra járt, emellett Eötvös-kollégista volt, a kollégium könyvtárát pedig a diákok bármikor használhatták. Nagyon szeretett az ELTE BTK régi épületének könyvtárában és a Molnár utcai – akkor még Gorkij névre hallgató – könyvtárban tanulni. Jóval később nyílt lehetősége külföldi könyvtárakban kutatni, akkor már főleg a germanisztika, később pedig az idegen nyelvi szakdidaktika, a nyelvtanulás és nyelvtanítás módszertana iránt érdeklődött.

Berlinben különösen szerette a Freie Universität könyvtárát. Nagyon nagyra tartja ezt az egyetemet, amelynek már a neve is a szabad gondolkodásra utal. A kutatásaiban egyfajta mérföldkő a lipcsei Herder Institut könyvtára. Technikai ellátottsága és az állománya a német mint idegen nyelv terén kiemelkedő. A professzor asszony úgy véli, szakmai pályafutása során valamennyi külföldi intézmény közül az Universität Wien a legfontosabb, ahol már nemcsak olvasóként, de az egyetem oktatójaként is van lehetősége kutatni. A bécsi könyvtárosok segítőkészsége nagyban megkönnyíti a munkáját, mert a keresett dokumentumokat előkészítik számára. A digitalizálás ugyan sokban megkönnyíti a szakirodalom kutatását, mégis nosztalgiával gondol a nyugodt, meghitt hangulatot árasztó könyvtárakra.

„Át kell venni az irányítást: nekünk kell megmondanunk, mit kell és mit érdemes olvasni, mit kell tudni saját nemzeti történelmünkről, kultúránkról.”

3. ábra: Mohay Tamás előadás közben

Mohay Tamás, az ELTE BTK Néphajó Intézet Tárgyi Néphajó Tanszék egyetemi tanára, doktori programvezetője *Élet a könyvtárban, könyvtár az életben* című előadását vallomásos mondatokkal kezdte. Az ő szemében a könyvtár maga a szellem megtestesülése. Számára a tudomány könyvtárai szentélyek, amelyeknek szakrális jellegük van. Számára a könyv testének, lelkének közelsége létszükséglet. Gyermekkor óta könyvek veszik körül, a családjában a könyvek voltak a legbecsebb ajándékok. Nagyon szereti az antikváriumokat, amelyekre szintén egyfajta könyvtárként tekint, még a hallgatóit is elvitte az egyik jeles antikváriumba.

Szülei már gyerekként beírták a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba. Alig várta, hogy elérje a 14 éves kort és járhasson a felnőtt részlegbe. Tanulmányi versenyen való részvétele miatt már 16 évesen beiratkozhatott az Országos Széchényi Könyvtárba (OSZK), amely akkor naponta 9-től 21 óráig volt nyitva! Egyetemistaként a parlamenti könyvtár elegáns olvasótermében nagyon jó dolga volt, saját zárható

szekrényt kapott, a jegyzeteit nem kellett magával cipelnie. Néprajzi anyagot a tan-
széken, illetve a múzeum könyvtárában talált. Óriási dolog volt, amikor megkapták
Ortutay Gyula 14 ezer kötetes hagyatékát is, benne mintegy 1000 dedikált kötet-
tel – talán érdekes lenne a dedikációk alapján feltárni Ortutay kapcsolatrendszerét?

Később több külföldi könyvtárban volt módja hosszabb ideig kutatni, de bár-
hol járt, mindig szeret éjtette, hogy rövid időre betérjen a helyi könyvtárba, hogy
megízlelje annak hangulatát. Mohay professzor számára a könyvtár a rejtelmek
helye. Számára roppant érdekes fölfedezni, hogyan katalogizálnak. Ő nem tart
attól, hogy a könyvtárak megszűnnek. Mint egy jóféle lombos erdő a sokféle
fajjal – ilyen a könyvtári rendszer is. Ha egy-egy tagja netán megsemmisül, a
rendszer megmarad. Ahogy a fényképezés nem szüntette meg a festészetet, a
könyvtár sem fog megszűnni az online világ miatt. Bár csak egy szellemi kiseb-
b-ség számára, de a méltósággal teli, szent helyként tisztelt könyvtár továbbra is
létezni fog, amelyből aki akar, tudást, életet meríthet.

3. Könyvtár és piacgazdaság

Tóth Ákos, a Neumann János Egyetem GAMF Műszaki és Informatikai Kar (Kecs-
kemét) oktatási dékánhelyettese, egyetemi docense *Megváltozott állami szerep-
vállalás a kultúrafinanszírozásban* címmel tartott előadásának elején kiemelte:
a szabadidő hasznos eltöltésének egyik fő területe a kultúra, a piaci szereplők
versenyeznek a fogyasztók szabadidejéért. A kulturális javak jelentős része köz-,
illetve meritokratikus jószág. A terület népszerűsége miatt nagyon fontos a szel-
lemitulajdon-védelem.

Az angolszász országokból kiindulva az utóbbi hat évtizedben kialakult egy új
interdiszciplináris tudományterület, a kultúra-gazdaságtan. Az 1960-as évektől
kezdődött meg a kultúra értelmezésének átalakulása, amelynek egyik meg-
határozó eleme az állami szerepvállalás újraértelmezése. Az 1970-es évektől
szupranacionális szinten is megjelent a közösségi kultúrpolitika iránti igény. A
megváltozott intézményi környezet mellett az egyes országokban eltérő állami
stratégiák alakultak ki.

Mi az állam szerepe a kultúrpolitikában? Hogyan tudják előmozdítani a kormá-
nyok a kultúra érték mivoltát, átörökítését, fenntarthatóságát? A kultúrafinanszí-
rozási formák az alábbiak:

- Közvetlen állami támogatás – előnye a kiszámíthatóság, hátránya
a potyautas-jelenség;
 - közvetlen pénzügyi támogatások,
 - művészeti díjak, ösztöndíjak,
 - lottónyeremények adójának felhasználása.
- Közvetett támogatás – az állam számára kevésbé ellenőrizhető;
 - adókedvezmény (pl. a jegyárakban),
 - adókedvezmények (pl. az adományozók számára).
- Piaci finanszírozás – az államnak nincs beleszólása;
 - versenyszellem,
 - piaci igények kielégítése,
 - a művész egyben vállalkozó.
- Tercier szektor;
 - önkéntesség,
 - a támogatás lehet anyagi vagy időbeli ráfordítás.

Az állam azonban nem vonulhat és nem is vonul ki teljesen a kultúra finanszí-
rozásából.

„...alapvetően
változik a könyvtár
társadalmi
szerepe...”

4. ábra Havadi Gergő előadás közben

Havadi Gergő, az OSZK Könyvtári Intézet Kutatási és Elemző Osztály osztályvezetője *Könyvtárak valósága. Pénzügyi tendenciák a könyvtárakban 2022-ben* című előadását rövid történeti bevezetéssel kezdte. Magyarországon az Országos Statisztikai Adatfelvételi Program (OSAP 1442) könyvtári statisztika alapján 1960-tól rendelkezünk a könyvtárak, illetve könyvtári szolgáltatási pontok idősoros statisztikai adataival. A könyvtári statisztika 1999-től vált teljes körű adatgyűjtéssé, 2015-től kezdve az adatok vizualizálva is elérhetők.

Mint ismeretes, a Könyvtári Intézet törvényi felhatalmazás alapján gyűjti az adatokat. Jelenleg közel 3900 könyvtár küldi be az adatait, amelyeket 2020-tól az új statisztikai rendszerben dolgoznak föl.

Az országos könyvtárstatisztikai adatgyűjtés legfontosabb fogalmait és alapadatait tizenkét témára bontva mutatja be az online elérhető *Könyvtári trendjelentések* című kiadvány. A riport a következő témakörökben ismerteti a magyarországi könyvtárak pénzügyeire vonatkozó trendeket:

1. az adatgyűjtés módszertani sajátosságai,
2. a könyvtárak összkiadásainak és összbevételeinek alakulása,
3. a bevételeik forrásai és kiadásai céljai, típusai,
4. az állománygyarapításra fordított kiadások,
5. a személyi juttatásokra fordított kiadások.

A prezentációban bemutatott, nagy érdeklődésre számot tartó adat a könyvtárak bevételeinek és kiadásainak alakulását mutatja be a 2015 és 2022 közötti időszakban, melyek közül az első és az utolsó év adatait idézzük: a könyvtárak összes bevétele 2015-ben 29,3 Mrd, 2022-ben 53,7 Mrd forintot tett ki. A kiadások összege a 2015. évi 28,2 Mrd forintról 2022-ben 52 Mrd forintra emelkedett. Az összes bevétel mintegy felét, 26,7 Mrd forintot az ún. közkönyvtárak kapták. Az előadás a legfrissebb statisztikai adatok felhasználásával készült, és arra világít rá, hogyan változtak e téren a könyvtári pénzügyi trendek 2022-ben. A statisztikai adatsorok kirajzolják ugyan a főbb tendenciákat, de a változások okaira magukból az adatokból csak korlátozottan lehet következtetni.

Szóllás Péter, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Kultúráért Felelős Államtitkárságán a Könyvtári és Levéltári Főosztály főosztályvezetője és **Rostás Norbert**,

„...a megismerés
öröme nagyon
fontos, és ehhez a
könyvtár inspiráló
környezetet nyújt.”

„Mint egy jóféle lombos erdő a sokféle fajjal – ilyen a könyvtári rendszer is.”

a Kulturális és Innovációs Minisztérium Kultúráért Felelős Államtitkárság Könyvtári és Levéltári Főosztályának vezető-kormányfőtanácsosa *A könyvtári rendszer finanszírozása: az állam és önkormányzat szerepvállalása* című közös előadását Rostás Norbert egy érdekes definícióval kezdte. Azt a kérdést, hogy „mi a kultúra?“, a következőképpen határozta meg: ami az ágazati miniszter portfóliójához tartozik, az kultúra, ami nincs a portfólióban, az nem.

Az Európai Unió 2019–2022 közötti kulturális munkatervéből egy mondat: „A jobb kormányzáshoz tisztázni kell az összes érintett szereplő felelősségét és szerepvállalását.”

Egyes intézményeknél az államnak kizárólagos fenntartói felelőssége van – a finanszírozási forma lehet például a normatív támogatás. A nem állami közszereplők normatív szubvencióval vagy feladatalapú támogatással járulhatnak hozzá az intézmények finanszírozásához, a magánszféra pedig a pályázati rendszer keretében adhat támogatást.

A normatív szubvenció – tényleges és várható – alakulása 2013 és 2024 között: a 2013. évi 7,55 Mrd forintról 2021-re 16,76 Mrd forintra nőtt, ettől kezdve évente 0,01–0,02%-os csökkenést irányoztak elő.

A támogatás eloszlási aránya a közművelődés javára jól látható növekedést mutat: 2018-ban a könyvtárak mintegy 40%-ot, 2022-ben már csak 35,5%-ot kaptak a teljes ágazatra jutó összegből, és a támogatásukra jutó összeg abszolút értékben (0,41 Mrd forinttal) is csökkent 2021-hez képest.

A téma jelentősége miatt teljes egészében idézzük Szóllás Péter és Rostás Norbert előadás-kivonatának első mondatait.

„A kulturális közszolgáltatásokhoz való hozzáférés épp annyira fontos az állampolgárok számára, mint az egészségügyi ellátáshoz vagy a vallásszabadsághoz való alkotmányos alapjog. A hazai könyvtári rendszer – a kulturális közszolgáltatások részeként – biztosítja a szellemi javakhoz, a kulturális örökségünkhöz való hozzáférést. Ezért a könyvtárakra vonatkozó törvényi szabályozásban a legnagyobb hangsúlyt az ellátási rendszer működtetése, illetve ennek állami és önkormányzati, azaz fenntartói felelőssége kell, hogy kapja. A törvényi szabályozásnak rögzítenie kell – számos más szempont mellett – a nyilvános könyvtárak alapvető működési kritériumait és annak forrásait, a fenntartói jogokat és kötelezettségeket, a szabad és egyenlő hozzáférés elvét, az ágazati irányítás felelősségi körét.”

5. ábra: A konferencia résztvevői

Miszler Tamás, a pécsi Csorba Győző Könyvtár igazgatója előadásának címe: *Közkönyvtári pénzügyek: a Csorba Győző Könyvtár gazdasági helyzetének (át)alakulása 2019–2023 között* volt. A Pécs és Baranya vármegyében működő Csorba Győző Könyvtár vármegyei hatókörű városi könyvtár központi telephelye a 2010-ben átadott Tudásközpont épülete, ahol a Pécsi Tudományegyetem könyvtárával ún. szolgáltatásintegrációban látja el feladatait. A könyvtárnak 286 baranyai kistélepüléssel van szerződése a könyvtárellátási szolgáltató rendszer (KSZR) működtetésére. A KSZR szolgáltatás ellátását két könyvtárbusz is segíti. Az előadó elemezte a Tudásközpontba való költözés, Pécs jelentős eladósodása, a Covid-világjárvány, a közalkalmazotti jogviszonyváltás, majd a 2022-ben kialakuló energiaválság hatásait a Csorba Győző Könyvtár gazdálkodási viszonyaira, napi működésére. Néhány konkrét adat jól jellemzi a helyzetet: amíg 2019-ben a könyvtár átlagbérei 45 ezer forinttal, mintegy 22%-kal voltak a garantált bérminimumnál magasabbak, addig 2022-ben a különbség már csak 17 ezer forint, mintegy 6,5% – mindez a 2022. évi 14,5%-os infláció mellett. A KSZR-ellátásra kapott támogatás 2019 és 2023 között egyetlen fillérrel sem emelkedett. A könyvtár összes kiadása a 2019. évi 825 millió forintról 706 millió forintra esett vissza. A takarékoskodás miatt a Tudásközpont villamosenergia-fogyasztása ugyan jelentősen csökkent, de az energiaárak miatt mégis jelentősen többet kell érte fizetni.

Betegség miatt elmaradt **Kiss Gábor**, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár igazgatójának *Modellváltás után: a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtárainak gazdálkodási folyamatai* című előadása.

Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója, a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtárak és Levéltárak Kollégiumának kollégiumvezetője *Közgyűjteményi forrásszerzés: szinergiák és az NKA kultúratámogatási tevékenysége* című előadásában először saját intézményének, az 1901-ben alapított Budapest Főváros Levéltárának (BFL) pénzügyeiről szólt. A 2004-ben épült, 23 000 négyzetméteres alapterületű székházban 125 fős szakembergárda dolgozik. Itt őrzik a 37 000 polcfolyóméternyi iratanyagot, a szakkönyvtár mintegy 60 000 kötetét, ezen kívül itt kapott helyet a digitalizáló laboratórium és a restaurátorműhely. A kutatóteremben évente 4000-nél több kutatót fogadnak személyesen.

A restaurálás és könyvkötészet mellett folyamatosan végzik a savtalanítást, amellyel hosszabb életűvé válhatnak a pótolhatatlan iratok. A tömeges digitalizációt 1998 óta végzik saját eszközökkel, eddig 16 millió digitális felvételt készítettek, amelyek 2,5 millió adatbázisrekordhoz vannak kapcsolva. Sok éve online elérhető adatbázisokban teszik közzé a levéltári iratok metaadatait és a nyilvánosságra hozható iratok egy részét. Az adatbázisok az **Elektronikus Levéltári Portálon**, illetve a **Hungaricánán** szabadon hozzáférhetők. Az elektronikus archiválást OAIS-alapon végzik.

Fontos tevékenységük a konferenciák és más rendezvények, mint például a levéltár-pedagógiai programok vagy a Levéltári Piknik szervezése. A várostörténeti műhely és más tudományos projektek keretében végzett kutatások java része nyomtatott könyvekben is megjelenik.

A digitalizált, georeferált és vektorizált történeti térképrendszerekből készült „Budapest időkép” alkalmazás lett a levéltár legsikeresebb brandje.

A főigazgató számos diagramon mutatta be a BFL legjellegzőbb pénzügyi adatait 2017 és 2023 között. Az összes kiadás évről évre nőtt, a 2017-es mintegy

„A hazai könyvtári rendszer – a kulturális közszolgáltatások részeként – biztosítja a szellemi javakhoz, a kulturális örökségünkhöz való hozzáférést.”

900 millió forint 2023-ban kicsivel meghaladja a 2 milliárd forintot. A bérek tekintetében sikerült lépést tartani a növekvő inflációval; a személyi juttatásokra 2023-ban 1 milliárd forintnál többet fordítanak. A kulturális alapfeladatok finanszírozása 18 millió 150 ezer forintot tesz ki a BFL 2023. évi költségvetésében, ugyanebben az évben a Nemzeti Kulturális Alaptól (NKA) kapott bevételük 33.6 millió forint.

Áttérve az NKA keretein belül két éve megalakult Könyvtárak és Levéltárak Kollégiumának (KLK) tevékenységére, a főigazgató elmondta: „A KLK kiemelt feladatának tekinti a könyvtári és levéltári szakterületek olvasó-, kutató- és látogatóbarát kulturális szolgáltatásainak fejlesztését, a két szakterületet egyaránt érintő közös projektek létrehozását.” „A KLK törekszik rá, hogy pályázatai révén a magyar könyvtári és levéltári rendszerek egésze kiegyensúlyozott támogatásban részesüljön.”

Az NKA KLK támogatásaival hozzájárul az egyetemes magyar kultúra gyarapításához, a kultúrkincsek megismertetéséhez. A Hungaricana portálon szabadon hozzáférhető a pályázati támogatások eredményeként digitalizált sok millió oldalt kitevő levéltári állomány. A könyvtári területen kiemelésre méltó a könyvtárhasználati kultúra, az információkeresési és digitális kompetenciák fejlesztése, a hátrányos helyzetűek könyvtári ellátásának javítása, valamint a határon túli magyar könyvtárak, gyűjtemények és használók támogatása.

Az előadó számtalan értékes adatot osztott meg a hallgatósággal az NKA-támogatásokra vonatkozóan, amelyekből itt csak egy konklúziót emelünk ki: miközben az NKA meghatározó bevétele az ötös lottó szerencsejáték játékdókjából származik, az NKA – és ezen belül a KLK – rendelkezésére álló összegek jelentősen csökkentek.

Katya Rogatchevskaia, a British Library Slavonic and East European Collections (London) vezető kurátora; a British Library European, Americas and Oceania Collections (London) megbízott vezetője *Financing library services in the UK: foreign collections at the British Library* című, angol nyelvű előadását online követhette a konferencia hallgatósága.

Az előadó röviden bemutatta az Egyesült Királyság könyvtári rendszerét. A jogszabály által előírt köteleespéldány-szolgáltatásban hat könyvtár részesül: a British Library, a National Library of Scotland, a National Library of Wales, a Bodleian Library at Oxford University, a Cambridge University Library és a Trinity College Dublin Library. A British Library gyűjteményében 2022-ben már több mint 2,6 millió olyan dokumentum volt, amelyet köteleespéldányként szolgáltatnak be. A közkönyvtárak igen népszerűek az ország lakossága körében. Egy felmérés szerint az emberek 72%-a gondolja úgy, hogy a könyvtárak alapvető vagy nagyon fontos szolgáltatást nyújtanak a közösség számára, további 22%-uk pedig meglehetősen fontosnak tartja ezeket az intézményeket.

A 2019/20-as adatok alapján az Egyesült Királyságban 3667 nyilvános könyvtár működik (beleértve a mozgókönyvtárakat is). A 7,3 millió aktív kölcsönző 165 millió dokumentumot kölcsönzött egy év alatt. A felmérés évében a nyilvános könyvtárak 214 millió személyes és további 131 millió online látogatást regisztráltak. A 14 925 alkalmazott mellett 50 128 önkéntes dolgozott ezekben a könyvtárakban.

A rendszeres könyvtárhasználat 1,4%-kal növeli annak valószínűségét, hogy a könyvtárhasználó jó általános egészségi állapotról számoljon be, ez pedig a könyvtárhasználatához kapcsolódó egészségügyi költségmegtakarításként 1,32 font/fő/év értékű megtakarítást jelent. Az Egyesült Királyságban a könyvtárhasználó

„A könyvtári területen kiemelésre méltó a könyvtárhasználati kultúra...”

lakosság körében az NHS (National Health Service – Nemzeti Egészségügyi Szolgálat) összesített költségmegtakarítás eléri az évi 27,5 millió fontot.

Az előadó említést tett egy másik könyvtártípusról, a nem államilag finanszírozott intézményekről. Két példát emelt ki, az 1841-ben, még abban az időben alapított London Libraryt, amikor Londonban nem volt kölcsönzést végző könyvtár. A London Library gyűjteménye mára elérte az egymillió könyvtári egységet. A példaként felhozott másik könyvtár a Wiener Holocaust Library, amelyet alapítója, dr. Alfred Wiener 1938-ban menekített át Amszterdamból, ahová öt évvel korábban Németországból emigrált. Ma a Wiener Holocaust Library a világ egyik vezető és legnagyobb archívuma, amely a náci korszakkal és a népiirtással kapcsolatos publikált és kiadatlan műveket, sajtókivágásokat, fényképeket és szemtanúk vallomásait őrzi. Ezeket és a többi hasonló könyvtárat adományokból és tagsági díjakból tartják fenn.

Ezt követően Katya Rogatchevskaia a világ egyik legnagyobb és legértékesebb gyűjteményével rendelkező British Libraryről osztott meg érdekes adatokat. A könyvtár éves beszámoló jelentései (a legújabb a **British Library annual report 2022/23**) az interneten szabadon hozzáférhetők. A British Library ez évi bevételei 12,9 millió fontra nőttek. A nemzeti könyvtári funkciót is betöltő intézményt a Department for Culture, Media and Sport finanszírozza, de nem a minisztérium, hanem a parlament fennhatósága alá tartozik. Az éves beszámolójelentést szintén a parlamentnek küldik jóváhagyásra, a közzétételre a parlament alsóháza adja ki az engedélyt. A parlament által jóváhagyott költségvetés mellett intenzíven törekednek arra, hogy minél több magánszemély és intézmény támogassa a könyvtár tevékenységét. Ahogy a neve is mutatja, a European, Americas and Oceania Collections a jelzett régiókból gyűjti a kortárs nyomtatott és digitális formában létező műveket, monográfiákat, ritka és régi könyveket. A részleg költségvetése korlátozott, ezért nagyon számítanak az adományokra és a hagyatékokra, illetve a könyvtár baráti körének (Friends of the British Library and the collection Trust) és másoknak az anyagi támogatására. A könyvtár Aleph rendszerében nyomon tudják követni a beszerzésekkel kapcsolatos bevételeket és kiadásokat, amelyek alakulásáról negyedévente pontos kimutatásokat kapnak.

„Az FMEA módszer segítségével pontosan meghatározhatók a munkafolyamatokban előforduló hibák típusai, a következmények jellege és gyakorisága.”

6. ábra: A konferencia a szakmai párbeszéd helyszíne

Barátné Hajdu Ágnes, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék egyetemi tanára, a Stichting IFLA Global Libraries (SIGL) igazgatósági tagja, az IFLA Regional Division Committee Member (Europe) tagja *A falakon túl: a könyvtár társadalmi hasznossága. Az IFLA javaslata az előttünk álló kihívásokra* című előadásában két fontos új kezdeményezésről szolt.

Az IFLA fontosnak tartja a könyvtárak társadalmi hasznosságáról szóló üzenetek közvetítését úgy a fenntartók, mint a használók számára – ehhez viszont mérhető eredmények kelljenek. Első körben az érdekelt felek célkitűzéseit és az intézkedéseket kell világosan megfogalmazni, majd meg kell határozni a célzott mérési módszereket.

A közösségközpontú logikai modell fő pillérei:

- feltételek/szükségletek,
- bemenetek/erőforrások,
- tevékenységek/végrehajtás,
- kimenetek/eredmények,
- hatás/változások.

A közösségközpontú szemlélet jelenti a kulcsot a könyvtárak értékének és hatásának bemutatására. Ehhez szükség van a közösségi igények azonosítására és felmérésére, az akciók megtervezésére és megvalósítására, majd mindezek után a hatások mérésére és értékelésére. A projektek eredményének kimutatására egy programot is kifejlesztettek, amelynek célja, hogy mérni tudják a szolgáltatásai és programjai hatását. (A program neve és elérhetősége: Project Outcome: <https://www.projectoutcome.org>.)

Egy másik alkalmazással – **Impact Survey** – azt a hatást lehet mérni, amelyet a könyvtárak érnek el a digitális írástudást oktató ingyenes tanfolyamokkal, illetve az internethez és az online forrásokhoz való szabad hozzáférés biztosításával.

A professzor asszony arra is rámutatott, a könyvtári statisztikák milyen sok értékes adatot rejtenek, és miként lehet azokat felhasználni a működési eredmények figyelemmel kísérésére, a tervezés, a döntéshozatal és a szolgáltatások minőségének javítására, a könyvtárhasználók által igénybe vett szolgáltatások értékének bemutatására, az innovatív fejlesztések eredményeire. Az input és az output adatok elemzése alapján le lehet vonni a következtetést, a könyvtár költséghatékony módon működik-e.

Az előadás második részében a hallgatóság két projektet ismerhetett meg. Az egyik az IFLA legújabb, 2023 őszén kidolgozott projektje, amely a **Stichting IFLA Global Libraries (SIGL)** programjára épül, és amelynek célja, hogy a könyvtárakat képessé tegye az emberek életének javítására és a fenntartható társadalmak növekedésének támogatására. A másik az **Európai Unió által meghirdetett kultúra és fenntarthatóság program**, amely erőteljesen fellép az éghajlatváltozás és a környezetkárosodás ellen. A projekt három intézkedési területe:

- a városok és a régiók rehabilitációja a kulturális örökségen keresztül,
- az örökségi épületek adaptív újrafelhasználásának előmozdítása,
- a kulturális örökséghez való hozzáférés, valamint a fenntartható kulturális turizmus és a természeti örökség közötti egyensúly megteremtése.

Kiszl Péter egyetemi tanár, az ELTE BTK KITI intézetigazgatója, tanszékvezetője és a doktori program vezetője, valamint **Winkler Bea**, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék egyetemi tanársegéde, az Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum könyvtárigazgatója *„A könyvtár a pusztá létezésével maga a pénzügyi tudatosság.” Pénzügyi kultúra felmérés a*

„A tapasztalatok azt bizonyítják, a közösségi tudásra épített távlati megoldás oktatási környezetben életképtelen.”

magyarországi könyvtárosok körében című előadásának elején a szerzők ismertették a 2020 és 2023 között végzett kutatásuk programját és támogatóit.

A kutatás keretében első ízben mérték föl a hazai könyvtárosok pénzügyi kultúráját, a témával kapcsolatos képességeit, ismereteit, készségeit és gondolatait. A 2022-ben készült kérdőívre 750-en rákattintottak, de közülük csak 256-an válaszoltak a 42 kérdésre. Aligha meglepő módon a válaszadók 64%-a a 41–60 év közötti korosztályba tartozott. A prezentáción látható diagramokon a hallgatóság láthatta, az ország mely területeiről, milyen könyvtártípusokból, milyen munkaköröket betöltők válaszoltak. A kutatók sem lepődtek meg túlságosan azon, hogy a következő két kérdés metszetére – „A könyvtár honlapján található-e pénzügyekkel kapcsolatos tartalom?” „Van-e pénzügyi témákban jártas kolléga a könyvtárban?” – a válaszadók közel 60%-a nemmel válaszolt. Ennél is jóval alacsonyabb azok aránya, akik ismernek pénzügyi tudatossággal foglalkozó vagy annak fejlesztésére irányuló programokat. A kérdőív ezen részét ismertető dián a következőket olvashatták a jelenlévők: „A nemzetközi könyvtári kezdeményezésekről a válaszadók közel 93%-a nem tudott.” „A válaszadók 95%-a nem ismer vállalkozásfejlesztéssel kapcsolatos hazai vagy nemzetközi könyvtári programot.” A konkrét példákat megnevező 11 válaszadó vélhetően részt vett az ELTE BTK KITI oktatási programján, amelynek szerves része ezeknek a könyvtári tudatosságnövelő programoknak a bemutatása.

A kérdőíves felmérés bebizonyította, hogy a pénzügyi kultúra és annak fejlesztése nem játszik szerepet a magyarországi könyvtárosok szakmai tevékenységében. Mivel a pénzügyi tudatosság egyre fontosabb a tudatos életvezetésben, a kedvezőtlen helyzet megváltoztatása érdekében még sok tennivaló van hátra.

4. Oktatóink kutatásaiból

Bibor Máté, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék egyetemi adjunktusa *Könyvtáros felvételi vizsga az OSZK-ban 1859-ben* címmel tartotta meg előadását. Széchényi Ferenc gróf 1802-ben ajánlotta fel páratlan értékű gyűjteményét a magyar nemzet javára, és ezzel létrejött az alapító nevét viselő nemzeti könyvtár. Hosszas hányattatás után a könyvtári állományt 1846-ban költöztették át a Ludoviceumból az új múzeumpalotába.

1846 nyarán elhunyt a nemzeti könyvtár első őr, Horvát István, utóda Mátray Gábor lett. Mátray 1859 elején kapott engedélyt az 1821-től betöltetlen segédőri állás meghirdetésére. Abban az időben egyáltalán nem volt intézményes könyvtárosképzés Magyarországon. A jelentkezőktől számára mégis komoly tudást vártak el a felvételi vizsgán, amelynek kérdéseit Mátray Gábor állította össze. A „megvizsgáltatás” eredményeként Barna Ferdinánd nyerte el a könyvtári őrsegédi pozíciót.

A jogi végzettségű Barna Ferdinánd, aki a szabadságharcban nemzetőrként szolgált, előbb ügyvédként dolgozott, majd finnugor nyelvészettel és ősműveltséggel foglalkozott, ő fordította le először magyar nyelvre a Kalevala teljes szövegét. Tudományos munkássága révén később a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Bibor Máté jóvoltából 164 év után először a konferencia közönsége ismerhette meg a szerencsésen fennmaradt vizsgaanyagot.

Boda Gáborné Köntös Nelli, az ELTE BTK KITI Információtudományi Tanszék egyetemi adjunktusa előadásának címe: *Hibamód- és hatáselemzés a dokumentumleírásban*. A dokumentumleírás fontos szerepet tölt be a könyvtári munkafolyamatokban: a leírások minősége alapvetően befolyásolja a létrejövő

„Hordozható
eszközeinken
ma már egész
könyvtárat tudunk
a zsebünkben
magunkkal vinni
– és mi történt e
téren?”

bibliográfiai és besorolási rekordok, valamint a belőlük épülő katalógusok használhatóságát. A leírások pontossága alapkövetelmény, a tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy a katalógusokban a legnagyobb körültekintés ellenére is előfordulnak olyan rekordok, amelyek nem teljesítik a szabványokban, szabályzatokban meghatározott követelményeket. A legjellemzőbb hibák a formai szabályok részleges betartása, az átírás, rövidítés, kihagyás jelölésének pontatlansága, a betűtévesztés és az elírás miatt keletkeznek. További gondok adódhatnak a besorolási adatok, a hozzáférési pontok egységesítése terén.

A bibliográfiai és besorolási rekordok hibáinak felderítéséhez, a hibák okainak meghatározásához olyan hatékony, innovatív módszerekre van szükség, amelyek jól alkalmazhatók a megelőző intézkedések megtervezésében, illetve a felderített hibák kezelésében. A proaktív feltárára szolgáló minőségfejlesztési technikák közül az előadó a hibamód- és hatáselemzést (Failure Mode Effects Analysis – FMEA) mutatta be közelebbről. Az FMEA módszer segítségével pontosan meghatározhatók a munkafolyamatokban előforduló hibák típusai, a következmények jellege és gyakorisága. Az elemzés eredményeként kapott *kockázat prioritás szám* (Risk Priority Number – RPM) pedig pontos iránymutatást ad a javító intézkedésekre fordítható erőforrások elosztásához és a beavatkozás sorrendjének meghatározásához.

Csik Tibor, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék egyetemi adjunktusa, a Könyv és Nevelés főszerkesztője előadásának címe: *A könyvtártudomány a nemzetgazdasági szakterületekhez tartozik, a szellemi javakkal való gazdálkodáshoz. Adolf von Harnack könyvtárpolitikája* volt.

A XIX. század derekán született Adolf von Harnack evangélikus teológus, egyháztörténész az 1890-es évek végétől a porosz tudomány és a kultúrpolitika meghatározó alakja volt. Számos feladatot látott el párhuzamosan: a berlini egyetem tanára, a porosz akadémia tagja, a porosz királyi könyvtár főigazgatója és a kutatóintézeteket összefogó Vilmos Császár Társaság elnöke.

A berlini könyvtár főigazgatójaként eltöltött mintegy másfél évtized alatt Harnack a világ egyik legfontosabb tudományos könyvtárává fejlesztette az intézményt. A vezetése alatt a királyi könyvtár és tíz egyetemi könyvtár közös katalógust kezdett építeni, összehangolták a folyóirat-előfizetéseket, megszervezték a könyvtárközi kölcsönzést és a könyvtártudományi képzést. A főigazgató kiállt a női könyvtárosok alkalmazása mellett, támogatva a képesítésszerzésüket. A porosz egyetemi könyvtárak együttműködéséből kiindulva lerakta az alapjait egy össznémet könyvtári rendszernek, s élére állt a felsőoktatást és a kutatószolgálat tudományos szakirodalommal ellátó német szervezet felállításának a weimari köztársaság idején. Harnack nevéhez fűződik a magántőke bevonása a tudományos kutatóintézetek finanszírozásába, amely akkor újdonságnak számított. Egész életében azt vallotta, a nemzet erejét növeli az ismeretgazdálkodás, és ennek alapintézménye a könyvtár.

Fodor János, az ELTE BTK KITI Információtudományi Tanszék egyetemi adjunktusa *Csepp a tengerbe: csökkenti vagy növeli az entrópiát egy újabb archív fotógyűjtemény?* című előadását egy magyarázattal kezdte: egy rendszer entrópiája annál nagyobb, minél rendezetlenebb – informatikai szempontból az entrópia akkor a legnagyobb, amikor teljes a bizonytalanság. Miért küzdünk az entrópia ellen? – a figyelem megszerzéséért. A jelen nagy kérdései:

„De ismerjük-e
eléggé a
lehetőségeket?
Két évtizede ez a
fő kérdés...”

Mit hoz majd a szemantikus web és a mesterséges intelligencia? Kihez jutnak el a közreadott tartalmak, a számtalan új és újabb gyűjtemény, képtár?

Az előadó felidézte Borgest, aki

- „könyvtárként szimbolizálta az emberiség totális elbizonytalanodását.
- Mely rendszernek lehet nagyobb az entrópiája, mint egy végtelen könyvtárnak, melyben bábeli zűrzavarral teli könyvek sorakoznak?
- Ebben a közegben a könyvtáros hivatás az emberi létezés szimbóluma: holtig tartó keresés – értelmes szavakat vagy legalább szótöredékeket tartalmazó könyvek után.
- És megpróbálni hinni a tudásunk újrafelfedezéséhez kulcsot adó katalógust tartalmazó könyv létezésében.”

Az előadó korábban egy egyetemi oktatási projekt keretében feldolgozta a hallgatókkal Kalota Béla egyik fotógyűjteményét *Itt ivott Budapest* címmel. Kalota egy másik gyűjteménye képeinek, amelyek a *Budapest régi fotókon szabadon!* címen a Facebookon láthatók, a helyszíneit azonban már nem sikerül azonosítani, mert a kontextusteremtéshez kevés a rendelkezésre álló információ. A tapasztalatok azt bizonyítják, a közösségi tudásra épített távlati megoldás oktatási környezetben életképtelen.

Minden elsárgult kézirat, kifakult fotó érték – mondja Fodor János a hallgatóinak, akik számára a pályájuk hajnalán próbálja a jövőt modellezni. De mit, milyen jövőképet várunk? Egy tudományos Instagramot vagy egy kor- és helytörténeti Metaverzumot? Joggal merül föl az a kérdés: kik és hányan használják majd a létrehozott digitális gyűjteményt ahhoz, hogy érdemes legyen fenntartani? Fodor János az előadás második részében személyes érintettségéről számolt be. Édesapja, Fodor András Kossuth-díjas költő és író könyvei, az 1930-as évektől 1997-ig keletkezett iratai és fotóalbumai bekerültek a Petőfi Irodalmi Múzeumba, de a hagyaték feldolgozása után a közzététel még számos kérdést fog fölvetni.

Kerekes Pál, az ELTE BTK KITI Információtudományi Tanszék címzetes egyetemi docense *Tíz év e-book. Számok, tendenciák, jelen és jövő* című előadását azzal kezdte, hogy több mint két évtizede robbant be a könyves világba a digitális szövegelérés lehetősége, és nagyjából egy évtizede az olvasás részévé vált a hálózati szövegkultúra. Hordozható eszközeinken ma már egész könyvtárat tudunk a zsebünkben magunkkal vinni – és mi történt e téren? Meglepő módon az e-könyv forgalma jelentősen visszaesett. 2011-ben az Amazonon több e-bookot adtak el, mint nyomtatott könyvet, 2022-re az e-könyvek aránya 8–10%-ra esett vissza. Magyarországon nem volt olyan hullámvész, mint az USA-ban, ugyanis itt nem sikerült az e-könyvnek áttörést elérnie. Hazánkban csökkenésről nem beszélhetünk. 2022-ben az e-könyvek a forgalom mindössze 2,1%-át, a hangoskönyvek pedig 0,4%-át tették ki.

Ezek az adatok viszont csak a kereskedelmi forgalmat jelzik, az olvasásban az e-könyv ennél jóval nagyobb hányadot képvisel. Az eladásokkal ellentétes folyamat dokumentálható a szabadon elérhető e-könyvtárak adataiban: ebben a szegmensben az olvasók száma jelentősen növekszik. A Gutenberg-projektben közel 70 ezer mű érhető el, 2023. október–novemberében 30 nap alatt 6,8 milliós volt a letöltött művek száma. A Magyar Elektronikus Könyvtár közel 25 ezer kötetes állományát havonta 24–28 ezren keresik fel, októberben 1,4 millió oldalt töltöttek le. A 25 éves Digitális Irodalmi Akadémia a testület tagjainak életművét teszi elérhetővé. A gyűjtemény 3000 kötetet számlál, amelyet

„A közkönyvtár a tudás helyben elérhető kapujaként az élethosszig tartó tanulás, az önálló döntéshozatal, továbbá az egyén és a társadalmi csoportok kulturális fejlődésének lényegi feltétele.”

naponta 2000 látogató keres föl. (Itt csak olvasni lehet a műveket, letölteni nem, az olvasott művek számáról azonban nem tesznek közzé adatokat – teszi hozzá a recenzens.)

Az e-könyv egyfajta kultúrtechnika, olyan kommunikációs kör, amelyben az író-olvasó-kiadó hármasa, vagyis valamennyi könyvkörnyezeti szereplő folyamatosan kap impulzusokat a továbblépésre, megújulásra. De ismerjük-e elég-gé a lehetőségeket? Két évtizede ez a fő kérdés – zárta előadását Kerekes Pál.

7. ábra: Az ELTE BTK KITI oktatói

„A játék által kínált élményeket, izgalmat, többlet-motivációt az oktatási cél elérése érdekében is igénybe lehet venni.”

Németh Katalin, az ELTE BTK KITI oktatási intézetigazgató-helyettese, a Könyvtártudományi Tanszék egyetemi adjunktusa kutatási témája: *Közönség és közösség: a könyvtári közösségi terek szerepe a képességfejlesztésben.*

Az utóbbi időben fokozódik az igény egyrészt a virtuális könyvtári szolgáltatások, másrészt a valós, fizikai közösségi terek iránt. Ez a felismerés szerepet játszik a könyvtáráépítészetben és az újszerű szolgáltatások kialakításában. Továbbra is szükség van az elmélyült tanulást vagy a csendes rekreációt biztosító könyvtári terekre, de a könyvtárlátogatók igénylik a csoportos foglalkozások, közösségi programok helyszíneit is. Az egyik fontos célcsoport az 1995 után született, ún. Z generáció, amelynek tagjai másképp viszonyulnak a világhoz, és mást várnak el, mint a náluk idősebbek. Ők már a globális nemzedékhez tartoznak, nem szeretik sem a hierarchikus viszonyokat, sem a távolságtartó stílust, igényeik és szükségleteik azonnali kielégítésére vágnak. Társas kapcsolataik jellemzően online szerveződnek, napi 7–12 órát töltenek az online platformokon, de igazi barátjuk nagyon kevés van. Mit tehet ezért a generációért a könyvtár?

Az előadó a 2022-ben kiadott IFLA–UNESCO közkönyvtári nyilatkozatból idézte a következő megállapítást: „A közkönyvtár a tudás helyben elérhető kapujaként az élethosszig tartó tanulás, az önálló döntéshozatal, továbbá az egyén és a társadalmi csoportok kulturális fejlődésének lényegi feltétele.” A hétköznapi tennivalókra lefordítva: a közkönyvtár feladatai közé be kell venni az egyének kreatív fejlődésének segítségét, a képzelet, a kíváncsiság és az empátia ösztönzését. A szolgáltatások szintjén ez kiterjed a művelődési tevékenységek és programok szervezésére, az olvasási és íráskészségek, valamint a média- és a digitális műveltség fejlesztésére, a kultúrák közötti párbeszéd előmozdítására, a kulturális sokszínűség elősegítésére.

Senkei-Kis Zoltán, az ELTE BTK KITI Információtudományi Tanszék egyetemi adjunktusa *Olvasásnépszerűsítés és könyvmarketing: produktív és kontraproduktív gyakorlatok Magyarországon, avagy hogyan csomagoljuk könyveinket...* címmel tartotta meg előadását.

A csökkenő olvasási hajlandóságra adekvát olvasásnépszerűsítő programokkal lehet reagálni, amelyek közül a legismertebbek a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál, az Ünnepi Könyvhét és Gyermekkönyvnapok, a Márai-program, az Országos Könyvtári Napok, az Internet Fiesta vagy a Mese Útja. A marketing jól ismert eszköztára, a plakátkampány, a közösségi oldalak/alkalmazások, a könyves blogok vagy a booktuberek bevonása segíti ezeket a kezdeményezéseket. Rengeteg jó példát és programot találunk a könyvtárak, a könyvkiadók és a kultúráért felelős kormányzati szervek részéről, ennek ellenére az eredmények mégsem egyértelműen pozitívak.

Az osztatlan tanárképzés *Olvasásszociológia, -pedagógia, -pszichológia* kurzus keretében zajló kutatás olyan kérdésekre keresi a választ, mint „Mi az összefüggés az olvasásnépszerűsítés és a könyvmarketing között?” „Erősíti-e egyik a másikat?” „Lehet-e produktív egy »ellenkampány«, illetve kontraproduktív egy alapvetően jobbitó szándékú, támogató kezdeményezés?” „Az olvasás terén mennyire igazolható a »negatív reklám is reklám« gondolat?” A kutatás keretében kérdőíves felmérést végeznek, kiemelt figyelmet szentelve a könyvek vizuális megjelenésének. A kérdőíveket könyvtáraknak, könyvkiadóknak, könyvesboltoknak, egyetemistáknak küldik ki. Az időszűrű téma valamennyi olvasni szerető, az olvasás népszerűsítéséért tenni akaró szülő, pedagógus, könyvtáros, könyvbarát érdeklődésére számot tarthat.

Tószegi Zsuzsanna, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék címzetes egyetemi docense az *Okoskönyvtár és személyes adat-védelem – avagy a technológia mint kétélű fegyver* címet adta előadásának.

Ray Kurzweil már húsz évvel ezelőtt állította, hogy a technológia mindig is kétélű fegyver lesz, és ezt bizonyítva látjuk nap mint nap. Nem lesz ez másképpen az okoskönyvtárak esetében sem, amelyek egyik legfőbb jellemzője a legkorszerűbb hardver- és szoftvereszközök integrálása a szolgáltatási rendszerbe, amelynek egyik célja, hogy a könyvtárak a könyvtárosok felügyelete nélkül is folyamatosan nyitva tarthassanak a szenzorok és más eszközök segítségével. A lassan mindent meghódító Internet of Things (IoT) eszközparkja, a mesterséges intelligenciával (MI) és az okostelefonokra telepített alkalmazásokkal karöltve azt ígéri, mindenki személyre szabott szolgáltatásokat kaphat az okoskönyvtárakban. 2018-ban a könyvtárak felkészültek a GDPR bevezetésére, a könyvtárosok megtanulták, hogy az adatkezelő szerepébe kerülő könyvtárak milyen feltételekkel kezelhetik a könyvtárhasználók személyes adatait. Most újabb hasonló helyzet áll elő, az Európai Unióban ugyanis elkészült és végső jóváhagyásra vár a *mesterséges intelligencia-törvény*, amely három kockázati szintbe sorolja az mesterséges intelligenciával generálható tevékenységeket. A tiltott kategóriába kerül például az arcfelismerés, a manipulatív játék és a társadalmi pontozás. Az MI-alkalmazásoknak nehéz lesz eleget tenniük a GDPR által kötelezően előírt átláthatósági követelménynek, hiszen hogyan fogják érthetően elmagyarázni egy laikus számára, mi történik az MI „feketedobozában”, ha meglehetősen gyakran a rendszer fejlesztői sem tudják azt pontosan?

„Az irodalmi művek tokenizálása elősegítheti egy decentralizált és átlátható ökoszisztéma kialakulását.”

„A kultúra
pénzértékben
mérhető
hasznának
kiszámítása
nehezen
megfogható
terület.”

Winkler Bea, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék egyetemi tanársegéde, az Állatorvostudományi Egyetem Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum könyvtárigazgatója *Játékosítás a könyvtárosképzésben – szemelvények az oktatás gyakorlatából* című előadásában saját oktatási módszerei közül mutatott be a gyakorlatban bevált példákat.

A több mint 20 éve ismert játékosítás (angolul gamification) olyan innovatív oktatási módszer, amely játékszerűvé alakítja az egyes tanulási folyamatokat. A játékosított oktatás célja az ismeretátadás, a képességfejlesztés, a megfelelő attitűd kialakítása, illetve az autonómia és felelősségvállalás erősítése. A játék által kínált élményeket, izgalmat, többlet-motivációt az oktatási cél elérése érdekében is igénybe lehet venni. Fontos, hogy az alkalmazott módszereknek illeszkedniük kell az oktatás szintjéhez, az oktató és a hallgatók igényeihez, elvárásaihoz. Játékosítani lehet egyetlen feladatot, egy tanórát, egy vizsgát, de akár egy egész tanévet is.

Winkler Bea 2018–2023 között alkalmazta az ELTE BTK KITI keretében oktatott tárgyaihoz kapcsolódó óráin és a csoportos vizsgákon a játékosított elemeket. A feladatok között szerepelt a „referenzszolgálathoz” beérkezett, a világ megmentésének lehetőségeire vonatkozó kérdés megválaszolása, az egy könyvtár személyzetének tagjait megtestesítő szerepjáték vagy például a hallgatók számára addig teljesen ismeretlen formális levél megírása. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a játékosítási módszer alkalmazása révén növekszik a hallgatók motivációja, bátrabban kísérleteznek és mentorálják egymást. Az oktató tapasztalata: a könnyed stílus és módszer mögött sok-sok órányi előzetes felkészülés rejlik.

Bár nem ebben, hanem az angol nyelvű szekcióban hangzott el a KITI két oktatójának előadása, a közzétett absztraktok alapján röviden az ő előadásaik témáját is ismertetjük.

Bella Katalin, az ELTE BTK KITI Könyvtártudományi Tanszék egyetemi tanársegéde *Az NFT-k mint új lehetőségek a könyvkiadás és a könyvkereskedelem területén* címmel tartotta meg angol nyelvű prezentációját.

Az előadás témája a nem-helyettesíthető tokenek (Non-fungible token – NFT) esetleges használata a könyvkiadásban és a könyvkereskedelemben. Az egyik kérdéskör: a born digital vagyis a digitálisan létrejött művek tokenizálása milyen előnyöket hozhat a szerzők számára: javíthatják-e ezzel az olvasási élményt, kezelhetik-e ezzel a technológiával a szerzői jogait, juthatnak-e általa új bevételi forrásokhoz? Az irodalmi művek tokenizálása elősegítheti egy decentralizált és átlátható ökoszisztéma kialakulását. A másik kérdés, hogy maguk a könyvek mint gyűjthető műalkotások mellé miként lehet NFT-ket rendelni, hogy az egyének át tudják ruházni egy-egy ritka, értékes példány tulajdonjogát.

Radó Rita, az ELTE BTK KITI Információtudományi Tanszék egyetemi tanársegéde, az Országos Széchényi Könyvtár Kutatásszervezési Osztály osztályvezetője *A digitalizáción túl* címmel tartott angol nyelvű előadást.

A kulturális örökség digitális formában való hozzáférhetővé tétele ma már a könyvtárak egyik legfontosabb feladata, amelyben számos könyvtári munkaterület érintett. Új tevékenységként jelentkezik a vonatkozó szabványok bevezetése, a digitális szövegfelismerő eszközök használata, a digitális dokumentumok katalogizálása, visszakereshetővé tétele, hosszú távú megőrzése és archiválása. Mindezek mellett meg kell oldani a digitális dokumentumok használatának

engedélyezését, foglalkozni kell a minőségbiztosítási kérdésekkel, a fenntarthatósággal, az esélyegyenlőség biztosításával, valamint a fogyatékkal élő könyvtárhasználók számára nyújtott újszerű szolgáltatásokkal.

5. Doktoranduszaink kutatásaiból

Czakóné Gacov Katalin, a Verseghegy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény igazgatója *A könyvtár bölcs befektetés* címet adta előadásának.

A könyvtárszakma úgy véli, a közkönyvtárakra fordított pénz sokszorosan megtérül, ám ezt a pénzügyi döntéshozók számára konkrét eredményekkel kell bizonyítani, hiszen egy településen több intézmény osztozik a költségvetési forrásokon. Mindegyik szakma igyekszik bizonyítani saját társadalmi hasznosságát, és a versenyben az nyer, aki ezt a legmeggyőzőbben teszi. A szubjektív elemek mellett szükség van tudományos módszerekkel végzett, objektív számításokra. A kultúra pénzértékben mérhető hasznának kiszámítása nehezen megfogható terület. A könyvtári értékek, eredmények összességű kimutatásának egyik vizsgálati módszere a ROI (Return on Investment – befektetésarányos megtérülési mutató) kiszámítása.

A kultúrafinanszírozás külföldön is kulcskérdés, ott is hangsúlyosan foglalkoznak a könyvtári értékek hasznosulását bizonyító összességű kimutatások készítésének módszereivel. A könyvtárak gazdaságfejlesztő hatását bizonyító statisztikákat az American Library Association (ALA) évtizedek óta közzéteszi. A British Library szintén nagy gondot fordít programjainak látványos és informatív eredménykommunikációjára.

Itthon is szükség van a külföldön bevált metódusok adaptálására, amelyek a könyvtárak konkrét pénzügyi értékét mutatják ki. Van már néhány jó példa a magyar közkönyvtárak társadalmi és gazdasági hasznának kimutatására. Látványos infografikák készültek Kecskeméten, Békéscsabán, Győrött, Nyíregyházán. Gödöllőn a ROI módszer alapján számolták ki, a könyvtár mekkora hasznot generált a lakosság szintjén. Az egri Bródy Sándor Könyvtár a 2023–2028-as stratégiai tervében a ROI szerepel a mutatószámok között.

Halász Albert, a szlovéniai Murszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár könyvtárosa *Az első alsólendvai olvasókör digitális horizontjai* címmel tartott előadást. A XIX. században fontos szerepet töltöttek be az olvasókörök, amelyek közül néhány a ma Szlovéniához tartozó Alsólendván is működött. Néhány évvel ezelőttig az alsólendvai Polgári Olvasókörökről csak az alapítás kurta ismeretei álltak rendelkezésre, esetleg mikrofilmen lehetett olvasni virágkorának és hanyatlásának éveiről. Főleg az első olvasókör keletkezésének körülményeire utaló források voltak kevésbé ismertek.

A helyi lakosság művelődésében fontos szerepet betöltő olvasókörök történetéről főként a helyi források tájékoztatnak, amelyek a digitalizálás előtt csak az egyes intézményi archívumokban, könyvtárakban, levéltárakban voltak elérhetők, kutatásukat azonban nagyon megnehezítette a különböző helyszínekre eljutás, illetve az óriási adathalmaz áttekinthetlensége. A dualizmus kori alsólendvai sajtó digitalizálása és a levéltárak, könyvtárak digitális adatbázisainak növekvő állománya ma már lényegesen jobb kutatási lehetőséget biztosít, így az olvasókör előzményeiről is egyre több korabeli anyag lelhető fel az online platformokon.

Kardos Helga, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Kari Könyvtár könyvtárvezető-helyettese, az ELTE BTK KITI ösztöndíjas

„A szabad felhasználás az egyik emberi jog, az információhoz való szabad hozzáférés elvét érvényesíti.”

„Az iskolai könyvtáraknak komoly szerepük van a diákok információs műveltségre nevelésében, a hírek és álhírek útvesztőjében való eligazodásban.”

doktoranduszhallgatója előadásának címe: *A szabad felhasználás mint a szerzői jog egyik korlátozása – globális és hazai helyzetkép, különös tekintettel a könyvtárak szerepére.* A szerzői jogi kivételek és korlátozások közé tartozó szabad felhasználás a jogág fontos témakörei közé tartozik. Az utóbbi évtizedekben az Európai Unióban a kulturális örökségvédelmi intézmények (beleértve a könyvtárakat) az egyik legfontosabb szerzői jogi korlátozás, a szabad felhasználás kedvezményezettjei közé kerültek. A szabad felhasználás az egyik emberi jog, az információhoz való szabad hozzáférés elvét érvényesíti. Az előadó a könyvtárakon keresztül biztosított szabad felhasználási lehetőségek nemzetközi szabályainak alakulását ismertette az 1886. évi Berni Unió Egyezményétől a 2013-as marrákési szerződésen át az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 számú, 2019-ben elfogadott CDSM irányelvéig. A második rész a magyar szerzői jogi szabályozás elmúlt másfél évszázadban végbement változásait tárgyalta, azt vizsgálva, hogy az adott korszakban hatályos szerzői jogi törvények a szabad felhasználásra vonatkozóan milyen szerepet biztosítottak a könyvtáraknak. Befejezőként a szabad felhasználás által érintett könyvtári tevékenységek és szolgáltatások közül azokat a szabályokat tekintette át, amelyek a tudáshoz és a tájékozódáshoz való alapvető emberi jogok erőteljesebb érvényesülését szolgálják, és amelyek érvényesítése érdekében 2021-ben módosították a magyar szerzői jogi törvényt.

8. ábra: Az ELTE BTK KITI PHD hallgatói és Kiszl Péter intézetigazgató

Leitgéb Mária, a BME Építészmérnöki Kar Építészettörténeti és Műemléki Tanszék tudományos segédmunkatársa, könyvtárosa, az ELTE BTK KITI ösztöndíjas doktoranduszhallgatója *A Műegyetem építészettörténeti tanszékeinek és könyvtárainak elhelyezése a 19. század második felében és a századfordulón* címmel tartott előadást.

A Műegyetem – melynek mai elnevezése Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) – 1904 és 1909 között költözött be a lágymányosi kampuszra. A beköltözést megelőző több mint 50 évben a Műegyetem szervezeti egységeit különféle pesti és budai ingatlanokban, főleg bérleményekben helyezték el.

Az intézmény-, építészet- és könyvtártörténeti szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozik a Műegyetemen a XIX. század második felében működő építészeti

szakosztályok és tanszékek elhelyezésének kérdésével, így nem tárgyalja a tanszéki könyvtárak helyzetét sem. Az előadás szakirodalmi források, építészeti tervrajzok és fotók alapján bemutatja a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék jogelődeinek számító tanszékek helyszíneit, az elhelyezésül szolgáló épületeket, majd röviden kitér a Műegyetemi Könyvtár történetére. A téma feldolgozása során számos kapcsolódási pontra derült fény a jelenlegi intézmények, az ELTE és a BME múltjában. Külön érdekesség, hogy az 1882-ben elkészült új műegyetemi épületben, amely ma az ELTE Bölcsészettudományi Karnak ad otthont a Múzeum körúton, az egykori építészeti tanszék könyvtárának helyén működik a Könyvtár- és Információtudományi Intézet.

Nemes László, a Magyar Információtudományi Alapítvány kuratóriumi elnöke, a Károli Gáspár Református Egyetem tudományos munkatársa *A bölcsész- és humántudományok helye az egyetemi innovációs ökoszisztémákban, valamint a céges ismerettranszfer folyamatokban hazai esettanulmányok alapján* címmel tartott előadást.

Viszonylag új jelenség, hogy újabban felértékelődnek a bölcsészettudományok az ipari és a szolgáltató szektorban. Kutatásra érdemes kérdés, hogy a digitalizáció, a robotizáció és a negyedik ipari forradalom térnyerése idején miért fontosak és hogyan hasznosíthatók a bölcsészettudományok a cégek és az egyetemek kapcsolataiban. A bölcsészettudományok gazdasági hasznosságát a politikum is megkérdőjelezi, hiszen itt nem születnek szabadalmak, bevétel-orientált eredmények.

Nemes László a kutatása keretében 17 interjút készített kormányzati szereplőkkel, az üzleti élet és a bankvilág képviselőivel, bölcsészképző helyek vezetőivel, könyvtárigazgatókkal. A prezentációban sok érdekes választ láthatott a konferencia közönsége, amelyek közül néhány, szívünknek kedves mondatot idézünk: „A »hard« tudományok területén sincs igazi fejlesztés és innováció a humántudományok nélkül.” „A bölcsész szemléletmód értékes, sok esetben hiányzik is az üzleti szférából.” „Az egyetemek harmadik missziós feladata nemcsak technológiai és gazdasági, hanem társadalmi ügyeket is a felszínre hoz.”

Németh Réka, az Óbudai Árpád Gimnázium könyvtárostánára, az ELTE BTK KITI ösztöndíjas doktoranduszhallgatója *Az iskolai könyvtár és az infodiverzitás. Esettanulmány az Óbudai Árpád Gimnáziumban* címmel tartott előadást.

Az emberek a meglévő információkat megismerve kiegészíthetik meglévő tudásukat és új ötleteket alkothatnak. Az így létrejövő és a következő generáció számára elérhetővé váló új tudás- és információegyüttes újra felhasználhatóvá válva újabb információkat, új tudást generálhat. A diverzitás szó jelentése többek között a sokféleség, a változatosság. Az infodiverzitás önálló fogalomként alakult ki, amely magába foglalja azt az információhalmazt, amit különböző társadalmi csoportok eltérő földrajzi helyeken vagy történelmi időben hoznak létre.

Szükség lenne arra, hogy a diákok minél sokrétűbb információval rendelkezzenek, megismerjék az egymástól eltérő gondolkodásmódokat és más kultúrákat. A félretájékozottság, az információ hiánya sok esetben vezet előítéletekhez, kirekesztéshez. Az iskolai könyvtáraknak komoly szerepük van a diákok információs műveltségre nevelésében, a hírek és álhírek útvesztőjében való eligazodásban. Bármennyire diverz egy könyvtár állománya, ha abból csak egyoldalúan kölcsönöznek az olvasók. Ezt elkerülendő azokra a dokumentumokra is érdemes felhívni a figyelmet, amelyek tágítják a diákság látókörét. Az előadás az Óbudai

„A fenntartható fejlődés alapvetően egy rendszerben való gondolkodás, amelyben a könyvtár-tudománynak is helye van.”

Árpád Gimnázium iskolai könyvtárának az infodiverzitás érvényesítése érdekében kifejtett tevékenysége mellett azt mutatta be, az információs műveltség elsajátításában a könyvtárosok mennyire tudják támogatni a diákokat.

Pataki Fruzsina, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Gyűjteményszervezési Osztály informatikus könyvtárosa *A fenntartható fejlődés fogalmának megjelenése és változásának folyamata a könyvtártudomány területén* című előadásában először arról a szemléletváltásról szólt, amely a tudományos és a közéletben végbement az elmúlt évtizedekben. A fogalom – és ezzel együtt a fenntarthatósággal kapcsolatos tennivalók témája – 1972-ben, az ENSZ stockholmi konferenciáján merült föl először, majd 1987-ben a Környezet és Fejlődés Világbizottsága kiadta a *Közös jövőnk* című dokumentumot. A könyvtárakat is érintő kulturális fenntarthatóság fogalmába – amely ugyan nincs az ENSZ által nevesített 17 kiemelt cél között megnevezve, csak utalás történik rá – az anyagi és az immateriális javak tartoznak.

2022-ben az UNESCO világkonferenciája a kulturális politikákra és a fenntartható fejlődésre fókuszált. Az utóbbi években a fenntartható fejlődés fogalma sokrétűbbé vált, és az értelmezés, de főként a megvalósítható cél begyűrűzött a könyvtári szakterületre is. Az épületektől kezdve a szolgáltatásokon át az infokommunikációs technológiákig mindenhol változások történtek a fenntarthatósági szempontok érvényesítése érdekében. A fenntartható fejlődés témájában nem a bölcsészettudományok járnak az élen. A bölcsészek eleinte nem vettek részt a fenntarthatóságról szóló vitákban, de az interdiszciplinaritásnak köszönhetően újabban már hasznos párbeszéd alakul ki a különböző szakterületek képviselői között. A fenntartható fejlődés alapvetően egy rendszerben való gondolkodás, amelyben a könyvtártudománynak is helye van.

Soós Mária Erika, a Debreceni Egyetemi Kiadó kiadóvezetője *Az egyetemi könyvkiadás fenntartható és megmaradó útján* című előadásának első infografikáján egy kevésbé ismert adat volt látható. A vizsgálatba bevont kilenc magyar egyetemi kiadó által 2019 és 2022 között kiadott új címek száma négy év alatt csaknem 20%-kal csökkent, ami azért meglepő, mert az egyetemek egyre proaktívabban igyekeznek befolyásolni az egyetemi rangsorokon belüli helyezésüket, ennek részeként pedig növelni kívánják oktatási és kutatási eredményeik nemzetközi láthatóságát. A széles körben hozzáférhető hazai szakirodalom szintén nagyon fontos, hiszen a tudományok magyar nyelvű művelését szolgálja azzal, hogy az egyes tudományterületek szakkifejezései aktív használatban maradnak. Az egyetemi könyvkiadásnak egyaránt támogatnia kell a hallgatói teljesítményt, az oktatást, az oktatók és kutatók országon belüli és nemzetközi láthatóságát, valamint a nemzeti nyelvű tudománytranszfert is.

Soós Mária Erika kutatása kiterjed majd az egyetemi könyvkiadók szerepének vizsgálatára az egyetemeken létrehozott szellemi termékek disztribúciója, az oktatók és kutatók tudományos teljesítményének segítése, a szakkönyv- és jegyzetellátás kiegyensúlyozottá tétele, a magyar nyelvű born digital szakirodalom archiválása, valamint a példamutató, fenntartható környezetgazdálkodás terén. A választott módszerek között a szövegbányászati eszközök és az interjúk mellett szerepel majd az anyagáram-számítás (MIPS), valamint az életciklus-analízis.

Varga Anett, az Energiastratégia Intézet Nonprofit Kft. informatikus könyvtárosa *Gyűjteménygyarapítás mikrofilmekkel – a Magyar Állami Földtani Intézet mikrofilm-laboratóriuma* címmel tartott előadásában elmondta, hogy a XX. század

második felében Magyarországon is általánosan elterjedt könyvtári, levéltári és kutatóintézeti gyakorlat lett a mikrofilm-technológia használata. A mikrofilmek nemcsak a gyűjtemények gyarapítása, de állományvédelmi szempontból is fontos formátummá váltak, a kis tárolókapacitással rendelkező intézmények számára pedig raktározási szempontból is hatékony formának bizonyultak.

A Magyar Állami Földtani Intézet (MÁFI) mikrofilm-laboratóriuma 1977-től 1993-ig működött, ahol A6 méretű szabvány mikrofilmlapokat készítettek. A laboratórium elsődleges feladata az Országos Földtani Adattár gyűjteményének gyarapítása volt, amelynek során elsősorban azoknak a földtani kutatásokat végző állami kutatóvállalatoknak a dokumentumairól készítettek mikrofilm-másolatokat, amelyek kutatási eredményei az adattár gyűjteményében nem voltak elérhetők. Az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszttel kötött együttműködési megállapodás keretében csaknem a teljes mélyfúrásoskútönyv-állományt mikrofilmezték, így pótolva a gyűjteményből addig hiányzó szénhidrogén-kutatási adatokat. A Bauxitkutató Vállalat mélyfúrási dokumentációinak mikrofilmezése szintén jelentős adattári állománygyarapodást eredményezett. Az Adattár mikrofilmállománya jelenleg is elérhető, az olvasóteremben több mikrofilmolvasó berendezés és mikrofilmszkenner áll a kutatók rendelkezésére.

Felhasznált források

A konferencia honlapja, Elérhető: <https://lis.elte.hu/vkkv> (Utolsó elérés: 2023.12.8.)

Az előadások prezentációi, Elérhető: https://lis.elte.hu/vkkv6_prez?m=9145 (Utolsó elérés: 2023.12.8.)

További fényképek a konferenciáról, Elérhető: <https://photos.app.goo.gl/FxJrUaL8o97Tfk2X7> (Utolsó elérés: 2023.12.8.)

A konferencia programfüzete az előadások kivonataival, <https://doi.org/10.21862/vkkv6>

A konferenciasorozat eddig megjelent tanulmánykötetei az ELTE repozitóriumban, Elérhető: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/56432> (Utolsó elérés: 2023.12.8.)

Europeana Aggregators' Forum 2023 – hibrid konferencia Budapesten

Europeana Aggregators' Forum 2023 – hybrid conference in Budapest

Szüts Etele
Országos Széchényi Könyvtár
Könyvtári Intézet, igazgató; a CEDCHE
szakértői csoport tagja

Hegedűs Henriett
Forum Hungaricum Nonprofit Kft.
Digitálisarchívum-fejlesztési Osztály,
osztályvezető

Beérkezett: 2024.01.08.

Elfogadva: 2024.01.22.

Publikálva: 2024.03.27.

A Tudományos és Műszaki Tájékoztatás könyvtár- és információ tudományi szakfolyóirat 2023/2. számában megjelent, 10 éves a Magyar Nemzeti Digitális Archívum című cikkünkben (Szüts, Hegedűs 2023) korábban hírt adtuk róla, hogy az aggregációs adatbázis kerek évfordulója és Budapest létrehozásának 150. jubileuma kapcsán a Forum Hungaricum Nonprofit Kft. (továbbiakban Forum Hungaricum), és a Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium (DH-LAB) közös felkérésére az Europeana Aggregators' Forum (EAF) 2023 őszén Budapesten tartotta konferenciáját. A szervezéshez és megvalósításhoz csatlakozott a Magyar Nemzeti Múzeum is. A hibrid konferenciára 2023. november 2–3. között került sor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Múzeum körüti campusán. A november eleji dátumok szimbolikusak, 2023. november 2-ára esett a digitális megőrzés világnapja (World Digital Preservation Day – WDPD), november 3-án pedig a magyar tudomány ünnepe keretében emlékeztünk a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására.

aggregáció, kulturális örökség, digitális megőrzés, adattér

In our article published in the Scientific and Technical Information 2023/2, Ten years of the Hungarian National Digital Archive, we previously reported that the round anniversary of the aggregation database and the 150th anniversary of the establishment of Budapest, Forum Hungaricum Non-profit Ltd. (hereinafter referred to as Forum Hungaricum), together with the National Laboratory for Digital Heritage (DH-LAB), invited the Europeana Aggregators' Forum (EAF) to hold its first conference in Budapest in the fall of 2023. The Hungarian National Museum joined in the organisation and implementation. The hybrid conference took place between 2–3 November 2023 at the Múzeum körút campus of the Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities (ELTE BTK). The dates in early November are symbolic, with the World Digital Preservation Day (WDPD) fell on 2 November, and the celebration of the founding of the Hungarian Academy of Sciences on 3 November, as part of the Hungarian Science Day.

aggregation, cultural heritage, digital preservation, data space

Cite as/Így hivatkozd: Szüts, E., Hegedűs, H. (2024) Europeana Aggregators' Forum 2023 – hibrid konferencia Budapesten / Europeana Aggregators' Forum 2023 – hybrid conference in Budapest, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 100–115.

Bevezetés

Az EAF egy hálózat, amely olyan nemzeti, regionális, doménspecifikus és tematikus aggregátorokat tartalmaz, amelyek – többek között – az Europeana felé történő aggregálást, adatmegosztást támogató tudás és jógyakorlatok (best practice) cseréjén dolgoznak. Az EAF az Europeana Initiative (Europeana Kezdeményezés) három pillérének egyike. A másik két pillérrel, az Europeana Foundationnel (Europeana Alapítvány) és az Europeana Network Associationnel (Europeana Hálózati Egyesület) együtt az EAF felügyeli a kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adatteret, és irányítja annak operatív fejlesztését.

A kétnapos nemzetközi szakmai tanácskozásnak (Europeana Pro 2023a) az ELTE BTK Digitális Bölcsészet Tanszéke¹ adott otthont a Főépület II. emeleti Nagy Laboratóriumában. A budapesti EAF-en 76 kulturális örökségvédelemmel foglalkozó szakember vett részt, a résztvevők körülbelül fele jelent meg személyesen és a fele követte online az eseményt Zoom-on keresztül. A konferenciát az Europeana részéről **Henning Scholz** partner, művelési menedzser és **Marie-Véronique Leroi**, az EAF irányítócsoporthoz² (steering group) elnöke vezette, a magyarországi fő szervezői feladatokat **Sidó Zsuzsa**, a DH-LAB alprojektvezetője látta el. Az esemény résztvevőit Marie-Véronique Leroi és **Palkó Gábor**, az ELTE Digitális Bölcsészet Tanszékének vezetője, a DH-LAB projektvezetője köszöntötte (1. ábra).

„Az EAF az Europeana Initiative (Europeana Kezdeményezés) három pillérének egyike.”

1. ábra: Marie-Véronique Leroi, az EAF irányítócsoporthoz elnöke prezentál – Budapest, 2023
Fotó: Henning Scholz

1. nap – 2023. november 2., csütörtök (Europeana aggregator's Forum 2023 Autumn 2023)

Az aggregátorok magyarországi fejlődésének története (History of aggregation development in Hungary)

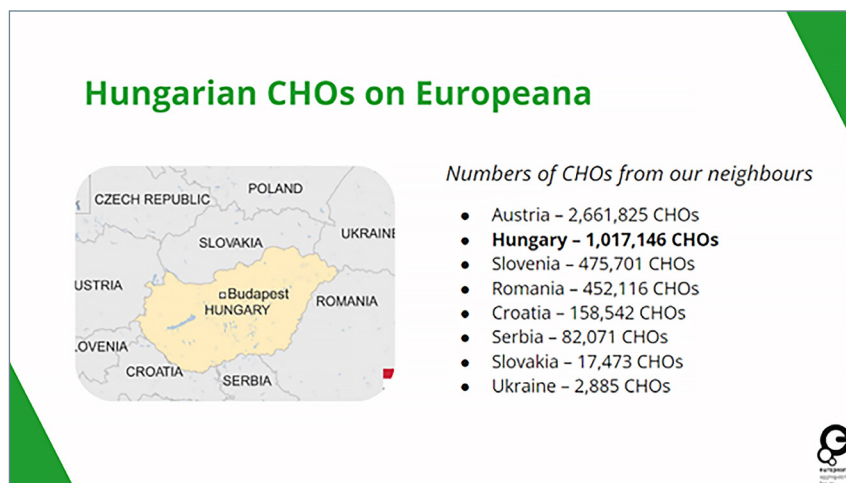
Az első előadást **Szüts Etele**, a Könyvtári Intézet igazgatója és a CEDCHE (Commission Expert Group on the common European Data Space for Cultural Heritage = A Bizottság szakértői csoportja a kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adatterről) szakértői csoport³ magyarországi tagja tartotta *History of aggregation development in Hungary (A magyarországi aggregáció fejlődéstörténete)* címmel. Előadásában kontextusba helyezte és bemutatta, hogyan alakult ki a magyarországi aggregáció jelenlegi helyzete. Az előadás a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ megalapításától kezdődött és az intézmény főbb – sok esetben – napjainkig működő digitális szolgáltatásait mutatta be, többek között a

¹ Az ELTE BTK Digitális Bölcsészet Tanszék honlapja: <https://elte-dh.hu/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 27.)

² Az EAF irányítócsoporthoz tagjai: Marie-Véronique Leroi (elnök), Kerstin Arnold, Tom Miles, Henning Scholz, Zuzana Malicherova.

³ European Commission (2023) *Register of Commission Expert Groups and Other Similar Entities*. Commission Expert Group on the common European Data Space for Cultural Heritage (E03800), Elérhető: <https://ec.europa.eu/transparency/expert-groups-register/screen/expert-groups/consult?lang=en&groupID=3800> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

Nemzeti Digitális Adattárat, a Nemzeti Audivizuális Archívumot és az unikális Digitális Irodalmi Akadémiát. Áttekintést adott az elmúlt két évtized főbb páneurópai kezdeményezéseiről, amelyekben Magyarország a kulturális örökségünk digitális megőrzésének érdekében részt vett. Bemutatta a Magyar Nemzeti Digitális Archívum (MaNDA DB – <https://mandadb.hu>) megalakulását és a jelenleg is érvényben lévő minisztériumi szintű nemzeti stratégiánk, a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia aggregációs modelljét. Végezetül ismertette Magyarország Europeanával kapcsolatos eredményeit, miszerint 2023 novemberében hazánk 1 017 146 kulturális örökségi objektuma érhető el az Europeana archívumában, amivel a környező országok tekintetében 2. helyen állunk (2. ábra).

2. ábra: Magyarország és szomszédjai által aggregált kulturális örökségi objektumok az Europeana felületén 2023 novemberében

A Magyar Aggregátorok Fóruma (The Hungarian Aggregators' Forum)

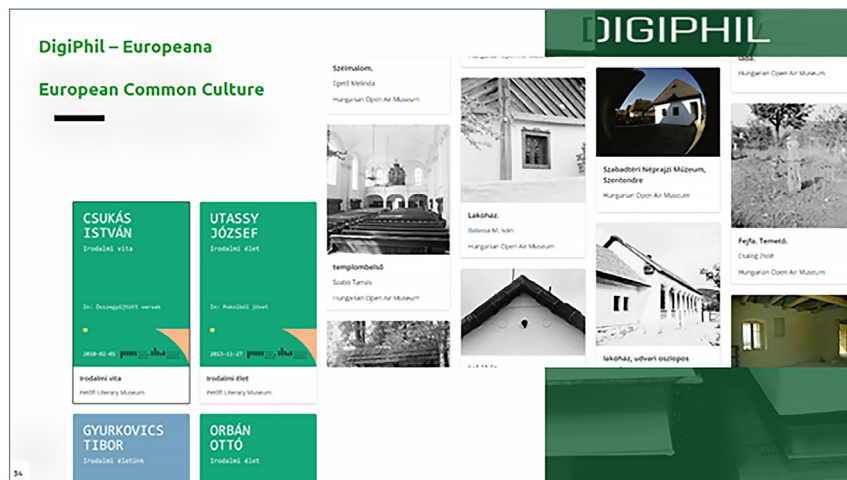
2023 elején a Forum Hungaricum, a DigiPhil és a Magyar Nemzeti Múzeum együttműködési megállapodást írt alá, és az Europeana mintájára megalakította a Magyar Aggregátorok Fórumát (Forum Hungaricum 2023) (Hungarian Aggregators' Forum). A megállapodás értelmében a három aggregátor közösen képviseli a magyar kulturális örökségvédelmi intézmények aggregációját az Europeana és más nemzetközi szervezet felé, továbbá támogatják a magyar digitális kulturális örökségi tartalmak megjelenését és népszerűsítését hazai és nemzetközi platformokon. Mindhárom intézmény megtartotta bemutatkozó előadását.

Elsőként **Hegedűs Henriett**, a Forum Hungaricum Digitálisarchívum-fejlesztési Osztály vezetője számolt be a Forum Hungaricum által működtetett, 2023-ban 10 éves jubileumát ünneplő aggregációs adatbázisról, a MaNDA DB-ről és az Europeana felé történő – 2014. június óta folyamatos – adatszolgáltatásról. Előadásában ismertette a 10 éves, felhőalapú aggregációs portál főbb funkcióit és interfészét. Az adatbázisban található kulturális örökségi objektumok öt dokumentumtípus (kép, szöveg, hang, AV-anyag, 3D-modell) között oszlanak meg, leírásukra összesen 42 féle metaadat áll rendelkezésre, maga a keresés pedig 28 metaadatmezőben történik. Az adatbázisban több mint 1,3 millió dokumentumon osztozik 760 ezer rekord, amihez több mint 13,7 millió metaadat tartozik.

Ezt követte **Palkó Gábor** technikai jellegű előadása, amely ismertette a magyar irodalomtudomány filológiai portáljának, a DigiPhilnek az infrastruktúráját a kezdetektől napjainkig. Bemutatta a DigiPhil Europeana felé történő aggregációs tevékenységét és az Europeana Common Culture projektben (Europeana

„2023 elején a Forum Hungaricum, a DigiPhil és a Magyar Nemzeti Múzeum ... megalakította a Magyar Aggregátorok Fórumát.”

Pro 2019) elért eredményeiket (3. ábra). Befejezésképpen a Kolozsvári Állami Magyar Színház jelmezterveivel kapcsolatban szemléltette a Wikibase-alapú ITIdata⁴ biográfiai, bibliográfiai és filológiai adatokat tartalmazó szemantikus tudásgráfot és annak hasznosítását.

3. ábra: Az Europeana Common Culture projektben aggregált DigiPhil-rekordok

Végezetül **Kovács Dorottya Marianna**, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központjának (OMMIK) múzeumi szakinformatikusa mutatta be a MuseuMap misszióját, az aggregációs szolgáltatás működési modelljét. Előadásában elhangzott, hogy a MuseuMap-en jelenleg 445 635 egyedi képet és 3D-modellt tartalmazó rekord található, a képek és modellek közzétételekor háromféle Creative Commons licenccel⁵ használtak. Ismertette az utóbbi évek portálfejlesztéseit, például hogy a felhasználóknak lehetőségük van teljes oldalas 3D-modelleket megtekinteni rekordnézetben, vagy színek alapján böngészni. Utóbbi esetben egy egyszerű, mesterséges intelligencián (MI) alapuló algoritmus színkódok alapján kategorizálja a műalkotásokat. Célul tűzték ki, hogy szabványos authority adatokat és authority fájlokat fognak használni a jövőben, továbbá szeretnék növelni a portálon elérhető kulturális örökségi objektumok minőségét.

EAF-közgyűlés (EAF General Assembly)

A magyar előadók prezentációi után kezdődött Marie-Véronique Leroi koordinálásával az EAF irányítócsoporthoz közgyűlése. Az elnök asszony első körben bemutatta az EAF irányító csoport általános tevékenységét (4. ábra) és az utóbbi időkben végzett főbb aktivitásait. Beszámolt róla, hogy a 2023. tavaszi online megrendezésre kerülő EAF-konferencia (Europeana Pro 2023b) óta összesen öt online és két személyes találkozójuk volt. A találkozások során többek között elkezdtek kidolgozni egy olyan programot, amely az adattérben részt vevő kulturális örökségvédelmi intézmények számára nagyobb élményt képes majd nyújtani, illetve megfogalmaztak egy adattérrel kapcsolatos értékjavaslatot (Europeana Pro 2023c) az Európai Kulturális Örökség és az Európai Együttműködési Felhő (European Collaborative Cloud for Cultural Heritage) vonatkozásában. Az Europeana Pro oldalon 2023 nyarán publikálták (november 6-án pedig aktualizálták) a kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adattérrel összefüggő gyakran ismételt kérdéseket (Europeana Pro 2023d). Megemlítette, hogy a MICHAEL Culture Association (MICHAEL Kulturális Egyesület) készített az Europeana Kezdeményezés három pillérének vezetőjével egy podcast adást (Michael Culture Association Official YouTube Channel 2023) az adattérrel kapcsolatban, amely az Europeana ökoszisztémáján kívüli kulturális és örökségvédelmi ágazatot

⁴ A Kolozsvári Állami Magyar Színház jelmezterveit az ITIdata-n: https://itidata.abtk.hu/wiki/A_Kolozsv%C3%A1ri_%C3%81llami_Magyar_Sz%C3%ADnh%C3%A1z_jelmeztervei (Utolsó elérés: 2023. 11. 20.)

⁵ A MuseuMap által használt három Creative Commons licenccel: 1.) No Copyright – non-commercial use only (NoC-NC), 2.) Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC-BY-NC-SA-4.0), 3.) In Copyright (InC).

„...célja az európai kulturális ágazat digitális átalakulásának felgyorsítása, valamint ... a tartalmak létrehozásának és újrafelhasználásának elősegítése”

célozza meg, és azt a célt szolgálja, hogy a nem szakértők is jobban megértsék az adattér koncepcióját. Időközben meghirdették a negyedik online tájékoztató rendezvényüket (outreach event) (Europeana Pro 2023e), ami az Europeana-aggregátorok és a kulturális örökséggel foglalkozó intézmények számára biztosított eszközökre összpontosít, és mindenki számára nyitott. Marie-Véronique Leroitól **Kerstin Arnold**, az Európai Levéltár Portál Alapítvány (Archives Portal Europe Foundation) ügyvezető igazgatója és **Tom Miles**, a British Library⁶ metaadat-koordinátora vették át a szót és tartották meg előadásukat *Transitioning to the Data Space for cultural heritage* (Átmenet a kulturális örökség adatterébe) címen, amelyben az első két év főbb eseményeit foglalták össze. A feladat végrehajtása érdekében összesen négy munkaprogramot (work programme) hoztak létre: 1.) az adattér-infrastruktúra fejlesztése és működtetése, 2.) kiváló minőségű adatok integrálása, 3.) kapacitásépítés és az újrafelhasználás elősegítése, 4.) digitális szolgáltatások fejlesztése a nyilvánosság számára. Míg 2022-ben csak az első munkaprogramra, addig 2023-ban a második, harmadik és a negyedik munkaprogramra fókuszáltak. Marie-Véronique Leroi prezentálta a CEDCHE szakértői csoport friss híreit, a negyedik ülésen elhangzott főbb témákat és az adattérrel kapcsolatos finanszírozási lehetőségeket, úgymint a Kreatív Európa (Creative Europe), a Horizont Európa (Horizon Europe) és a Digitális Európa (Digital Europe) pályázati lehetőségeit (European Commission 2023a).

The EAF Steering Group
Contact us at aggregators@europeana.eu

Who we are and what we do

- The EAF Steering Group (SG) currently consists of three elected members (representatives of accredited aggregators) and one permanent member (assigned by the EF).
- The EAF SG is furthermore supported by the ENA-EAF-Liaison of the EF.
- We prepare, organise and chair the biannual meetings of the EAF.
- We represent the EAF within the Europeana Initiative and externally.
- We work with the ENA Management Board to coordinate activities and meet monthly with them and the higher management of the EF.

4. ábra: Az EAF irányítócsoporthoz és tevékenységei 2023 novemberében

Végezetül két akkreditációra jelölt aggregátorintézmény bemutatkozása következett. Először **Eugènia Serra Aranda**, a Katalóniai Könyvtár⁷ (Biblioteca de Catalunya) igazgatója tartotta meg videós bemutatkozását,⁸ és ismertette a Catalònica (Catalònica 2023) nevet viselő nemzeti aggregációs portáljukat. A katalán szolgáltatás bemutatása után **Lucia Bistarova**, a szlovákiai Nemzeti Kulturális és Továbbképzési Központ (Národné osvetové centrum 2023). Oktatási, Kutatási és Statisztikai Osztály vezetője mutatta meg Szlovákia aggregációs portálját, a Slovakianát (Slovakiana 2023). Az aggregátorok bemutatkozása után a közgyűlés budapesti és online résztvevői szavazataikkal úgy határoztak, hogy mindkét ország aggregációs szolgáltatása megfelel az Europeana követelményrendszerének, és jogosultak, hogy akkreditáltak (Szűts 2019) megbízható aggregátorokká váljanak a páneurópai archívumnak. A Catalònica és a Slovakiana akkreditációjával 42-re nőtt az Europeana hivatalos aggregátorainak⁹ a száma.

Friss hírek a Strand 2 projektekről (Updates from the Strand 2 projects)

A kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adattér (European Commission

⁶ British Library honlapja, Elérhető: <https://www.bl.uk/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

⁷ Biblioteca de Catalunya, Elérhető: <https://www.bnc.cat/eng> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

⁸ Europeana Official YouTube Channel, Eugènia Serra Aranda: Catalònica, Elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=WXE2SYnXELc&ab_channel=EuropeanaEU (Utolsó elérés: 2023. 11. 22.)

⁹ Az EAF által akkreditált doménspecifikus, tematikus, nemzeti és regionális aggregátorok profiljai: <https://pro.europeana.eu/page/aggregators> (Utolsó elérés: 2023. 11. 22.)

2023b) létrehozása az Európai Bizottság (EB) kiemelt projektje, a kezdeményezés célja az európai kulturális ágazat digitális átalakulásának felgyorsítása, valamint a kulturális és a kreatív ágazatokban a tartalmak létrehozásának és újrafelhasználásának elősegítése. Az adattér kiépítése két kulcsfontosságú munkaterületen (strand 1–2.) zajlik. Az első munkaterületet az Europeana Alapítvány vezeti, 9 uniós ország 18 partneréből álló konzorcium támogatásával, és a kulturális örökség közös európai adattérének kiépítésére összpontosít. A második munkaterület különböző támogatásokat kíván nyújtani a kulturális örökséggel foglalkozó intézményeknek a fejlett technológiák – például: 3D, MI, virtuális valóság (Virtual Reality – VR), kiterjesztett valóság (Augmented Reality – AR) – bevezetéséhez és a kulturális örökség közös európai adatteréhez való csatlakozáshoz. Ebben a szekcióban olyan projektekről hallhattak beszámolókat a résztvevők, amelyek ennek az úgynevezett második munkaterületnek a keretén belül valósulnak meg.

Elsőként **Henk Alkemade**, a CARARE¹⁰ (Connecting Archaeology and Architecture in Europeana = A régészet és az építészet összekapcsolása az Europeana-ban) egyesület egyéni tagja és **Marco Rendina**, az European Fashion Heritage Association¹¹ (Európai Divatörökség Egyesület) vezérigazgatója prezentációjában mutatta be a 5DCulture (5Dculture project 2023) (Deploying and demonstrating a 3D cultural heritage space = 3D-s kulturális örökségi tér kialakítása és bemutatása) projektet. A projektnek jelenleg 7 európai országból 12 tagja van, és a keretein belül kiváló minőségű 3D-s tartalmakat fog nyújtani olyan témákban, mint a divat, a régészet és az építészet. Emellett konkrét forgatókönyveket is létre fog hozni ezen 3D-s tartalmak újrafelhasználására, például a divatörökséggel kapcsolatos érdekesebb és magával ragadóbb múzeumi élmény megteremtésére (5. ábra).

5. ábra: A 5DCulture projektben a cél az újrafelhasználás

A szekció következő előadója **Antonella Fresca**, a Photoconsortium¹² alelnöke volt, aki az EUreka3D (EUreka3D project 2023) (European Union's REKOnstructed content in 3D = Az Európai Unió REKOnstruált tartalma 3D-ben) projektet ismertette. A 9 tagból álló projekt koordinátora a Photoconsortium, az Europeana akkreditált fotográfiai aggregátora. Az EUreka3D projekt a kulturális örökségi ágazat digitális átalakításának növekvő igényével kíván foglalkozni. Az előadásban elhangzott, hogy a múzeumoknak, galériáknak, könyvtáraknak, levéltáraknak és régészeti helyszíneknek felül kell vizsgálniuk és korszerűsíteniük szükséges a belső folyamataikat a digitális rögzítéstől a végfelhasználói hozzáféréseken át az újrafelhasználásig. Elmondta, hogy mindehhez nélkülözhetetlen újraképeznünk a szakembereinket, hogy megbirkózzanak az új digitális feladatokkal és szerepekkel.

„...a múzeumoknak, galériáknak, könyvtáraknak, levéltáraknak és régészeti helyszíneknek felül kell vizsgálniuk és korszerűsíteniük szükséges a belső folyamataikat a digitális rögzítéstől a végfelhasználói hozzáféréseken át az újrafelhasználásig”

¹⁰ CARERA (2023), Elérhető: <https://www.carare.eu/en/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

¹¹ European Fashion Heritage Association (2023), Elérhető: <https://fashionheritage.eu/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

¹² PHOTOCONSORTIUM (2023), Elérhető: <https://www.photoconsortium.net/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

„Az Europeana meglévő szolgáltatásai jó kiindulópontot tudnak jelenteni a megosztás és az újrafelhasználás támogatásához”

Továbbá az intézményeknek indokolt felülvizsgálni az infrastrukturális kapacitásukat, különös tekintettel a 3D-s tartalmak feldolgozásának képességére. Az Europeana meglévő szolgáltatásai jó kiindulópontot tudnak jelenteni a megosztás és az újrafelhasználás támogatásához, de a kis intézmények igényeinek kielégítéséhez fejlettebb, hatékonyabb és biztonságosabb szolgáltatásokkal való integrációra is szükség van.

A következő nagy projekt, amelyről áttekintést kapott a közönség, az az AI4Culture (Europeana Pro 2023f) (An AI platform for the cultural heritage data space = Egy mesterséges intelligencia platform a kulturális örökséggel kapcsolatos adattér számára) volt, amelyet **Eirini Kaldeli**, az Athéni Nemzeti (Metsovián) Műszaki Egyetem¹³ szenior kutatója ismertetett. A projektet az egyetem vezeti, és 7 országból 12 konzorciumi tagja van. Az AI4Culture fő célja egy olyan platformot kifejleszteni, amely egy online kapacitásépítő „hub” az MI technológiák kulturális örökségvédelmi ágazatban történő alkalmazásához. A projekt a platform összetevőit úgy alakítja ki, hogy azokat a kulturális örökséggel foglalkozó intézmények az alábbi esetekben újra tudják majd használni az alábbi munkafolyamatokban:

- többnyelvű szövegfelismerés szkennelt dokumentumokban,
- többnyelvű feliratok generálása és hitelesítése,
- képekből kinyert információkkal való adatgazdagítás és szemantikus összekapcsolás, és
- a kulturális örökség metaadatainak gépi fordítása.

Végezetül **Kristina Rose**, a Deutsches Filminstitut & Filmmuseum¹⁴ (Német Filmintézet és Filmmúzeum) adatkoordinátora ismertette a DE-BIAS (Europeana Pro 2023g) (Detecting and cur(at)ing harmful language in cultural heritage collections = A káros nyelvhasználat felderítése és kiválasztása/gyógyítása a kulturális örökségi gyűjteményekben) projektet. A DE-BIAS projekt célja, hogy a digitális gyűjtemények leírása, valamint a kisebbségi közösségek történeteinek és történelmének elmesélése során befogadóbb és tiszteletteljesebb megközelítést alkalmazzon. A projekt két éven keresztül egy olyan MI-vel működő eszközt fejleszt ki, amely automatikusan fel fogja ismerni a kulturális örökségi tartalmak metaadataiban található, napjainkban már adott esetben sértő kifejezéseket, és tájékoztatást nyújt azok problémás hátteréről. Az eszköz öt nyelven (angol, német, olasz, holland, francia) három kulcsfontosságú témakörben fog létrehozni vitatott fogalmakat tartalmazó szótárkészletet: 1.) migráció és gyarmati múlt, 2.) nemek és szexuális identitás, 3.) etnicitás és etnikai-vallási identitás. Az eszköz a sértő nyelvezetet kontextuális információkkal és a megfelelő kifejezésekre vonatkozó javaslatokkal fogja kombinálni. A DE-BIAS a szótárfejlesztésbe aktívan bevonja a kisebbségi közösségeket, mint például az LMBTQ-közösséget.

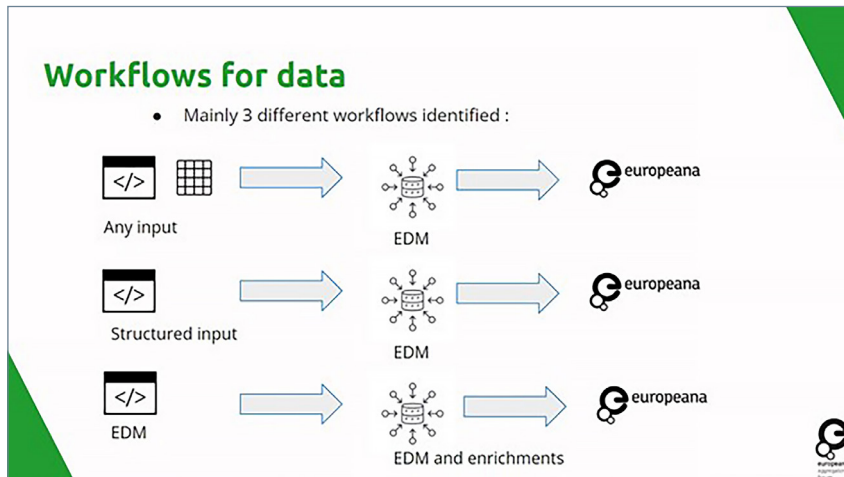
Aggregátorinterjúk (Aggregators Interviews)

Marie-Véronique Leroi beszámolt az aggregátorokkal folytatott interjúk eredményeiről. 2022. november 16. és 2023. szeptember 27. között 40 aggregátortól kérdezték még, hogy mi a motivációjuk, milyen folyamataik és szervezetségük van, milyen adatminőséggel és menedzsmenttel dolgoznak, valamint mi a kapcsolatuk az EAF-fel. A beszélgetésekből kiderült, hogy a legtöbb esetben sok tevékenység csupán az aggregátorok szintjén zajlik, az EAF szintjén pedig nem látni ezeket. Három fő különböző munkafolyamatot azonosítottak a kulturális örökségi objektumok fogadása kapcsán. Csak az aggregátorok kisebbsége képes közvetlenül az EDM (Europeana Data Model) adatstruktúrában való

¹³ National (Metsovian) Technical University of Athens (2023) Elérhető: <https://www.ntua.gr/en/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

¹⁴ Deutsches Filminstitut & Filmmuseum (2023) Elérhető: <https://www.dff.film/en/> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

adattovábbításra (6. ábra). Továbbá kiderült, hogy válaszadók 75%-a 2008 és 2010 között csatlakozott az Europeanához, 25%-a pedig azután. Az aggregátorok többsége hivatalos mandátum alapján dolgozik, azaz az Europeanával való együttműködésből eredő célok mellett saját céljaik is vannak. Marie-Véronique Leroi szerint a jövő két nagy kérdése az EAF jogalanyiségének témaköre és az adattér jelentékenységét eljuttatni az aggregátorok számára.

6. ábra: Az Europeana felé történő tartalomszolgáltatás három fő folyamata¹⁵

Országcsoportok (Country Groups)

Végezetül Kerstin Arnold engedett bepillantást a Country Groups elnevezésű, kezdeményezéseken átnyúló pilotprojekthez, amely az Europeana Kezdeményezés decentralizációjának a része. Célkitűzésük, hogy az Europeana Kezdeményezés azokkal az országokkal erősítse a kapcsolatait, amelyeket az Europeana Network Association-on belüli személyek és az EAF-on belüli szervezetek képviselnek. Tulajdonképpen egy alulról felfelé irányuló kezdeményezésről van szó, amely a digitális kulturális örökséggel és az adattér közösségeivel kapcsolatos nemzeti stratégiák felé fordul a kulturális örökséggel foglalkozó szakemberek, valamint a kapcsolódó ágazatok szereplőinek szemszögéből. A Country Groups az EAF tagjai számára további lehetőséget kínálhat arra, hogy új munkatársakkal és közönséggel teremtsenek kapcsolatot. Általánosságban pedig lehetőség nyílik az Europeana Kezdeményezés tevékenységeiből származó legjobb gyakorlatok, eszközök és szolgáltatások nemzeti szintű terjesztésére és használatának előmozdítására, adott esetben szükség szerint a nemzeti nyelvekhez és felhasználási esetekhez igazítva.

A nap zárásaként a Magyar Nemzeti Múzeum meghívására a konferencia résztvevői megtekinthették a hazai és nemzetközi ismertségnek egyaránt örvendő *A Seuso-kincs. Pannonia fénye* című reprezentatív állandó kiállítást.¹⁶ A Seuso-kincs ma ismert 14 ezüstedénye és az elrejtésükre használt rézüst a római császárkor késői szakaszából fennmaradt lakoma- és tisztálkodókészleteket tartalmazó kincsleletek között a legértékesebbnek számít.

2. nap – 2023. november 2., csütörtök (Europeana Aggregators' Forum 2023 Autumn 2023b)

Szekcióülés (Breakout session)

Az EAF második napjának délelőtti két, az Europeana jövőjére vonatkozó

„Az akkreditációs rendszer értékelése és lehetséges frissítése a közös európai adattér végrehajtási tervének részét képezi és az adattér jövőbeli irányításának átfogó kérdésköréhez kapcsolódik.”

¹⁵ Az illusztráció forrása: Europeana Pro (2023)

¹⁶ Magyar Nemzeti Múzeum (2023) *A Seuso-kincs*, Elérhető: <https://mnm.hu/hu/kiallitasok/allando/seuso-kincs> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

szekciózás köré fonódott. A szekciók csoportjai mind helyben, mind az online térben közösen gondolkodtak az aggregátori akkreditáció rendszerét érintő kérdésekről és a közös európai adattér iránt támasztott elvárásokról (7–8. ábra).

7. ábra: Breakout session EAF, Budapest, 2023 | Fotó: Henning Scholz

8. ábra: Breakout session EAF, Budapest, 2023 | Fotó: Henning Scholz

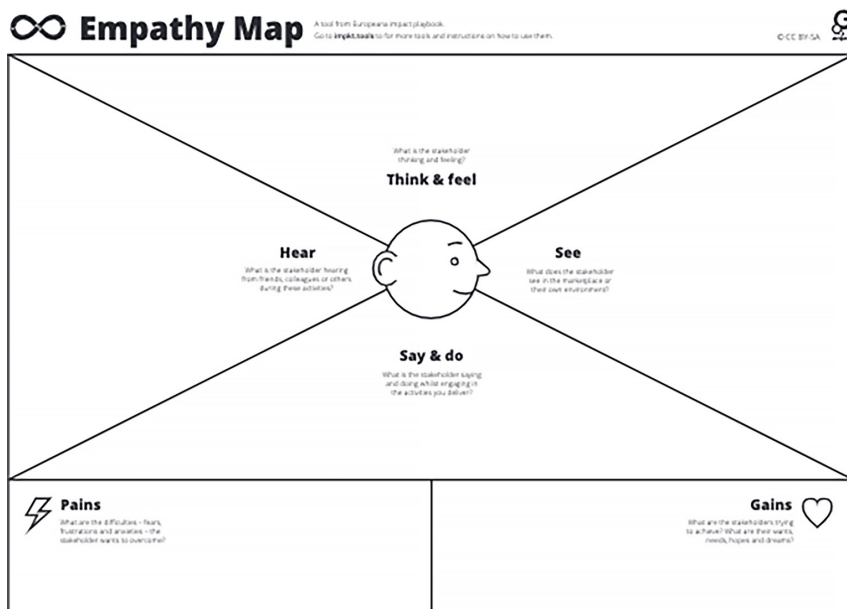
Az aggregáció megszervezése (Organising aggregation)

Az akkreditációs rendszer értékelése és lehetséges frissítése a közös európai adattér végrehajtási tervének részét képezi és az adattér jövőbeli irányításának átfogó kérdésköréhez kapcsolódik. Ez hatással lehet arra is, hogy az EAF, az Europeana Alapítvány és az Europeana Network Association a jövőben hogyan fogja strukturálni együttműködését, ami összekapcsolja az akkreditációs rendszert azzal a kérdéssel, hogy az EAF esetlegesen saját jogi személlyé váljon, hasonlóan az Europeana Network Association-höz. Ebben a szekcióban a csoportokba osztott aggregátorok véleményére voltak kíváncsiak, olyan kérdésekben, hogy melyek a jelenlegi akkreditációs rendszer erősségei és gyengeségei, valamint aggregátor-ként milyen elvárásokat támasztanak a rendszer jövőjére vonatkozóan (9. ábra).

Mi van, ha...? („What if...?”)

A közös európai adattér felvet olyan kérdéseket, amelyek részletesebb megbeszélést igényelnek – különösen akkor, amikor az adatok megosztásának lehetséges módjáról és az ebben részt vevő szereplők feladatairól van szó. Ebben a

szekcióban a résztvevők olyan témákban tanácskoztak, mint az adattér meta-adat-formátumai, a technikai fejlődés időbeli ütemezése és annak kommunikálása az aggregátorok felé, figyelembe véve, hogy ez milyen hatást gyakorolhat a már kialakult munkafolyamataikra és az aggregátorok által betöltött szerepekre az adattér kontextusában. A szekció célja az aggregátorok felmerült igényeinek felmérése és ezáltal figyelembe helyezése volt.

9. ábra: A szekcióban használt empátiatérkép: Szervezet, irányítás és képviselő/tagzási modellek¹⁷

Villámelőadások (Lightning talks)

A két nagy lélegzetvételű szekcióülés után ötperces villámelőadások hangzottak el három előadótól. Elsőként **Agathi Papanoti**, a görög Nemzeti Dokumentációs Központ¹⁸ régésze és információs szakértője *Animating the Aggregator: celebrating our achievements through an inspiring artistic* (Az Aggregátor animálása: eredményeink megünneplése egy inspiráló művészi alkotáson keresztül) című előadásában mutatta be az intézményét és az aggregációs szolgáltatásukat a SearchCulture.gr (SearchCulture.gr 2023) portált. Görögország nemzeti aggregátora jelenleg 82 intézménytől 108 gyűjteményen keresztül tesz közzé görög kulturális örökségi objektumokat. Partnerei között múzeumok, levéltárak, önkormányzatok, alapítványok, kutatóközpontok és könyvtárak is szerepelnek. A több mint 800 000 digitális anyag között régészeti helyszínek, kéziratok, népszokások és hagyományok, vallási relikviák, térképek, könyvek is szerepelnek. A kép, szöveg, videó, hang és 3D-s modell típusú digitális anyagokból több mint 500 000 born digital vagy digitalizált már továbbításra került az Europeana felületére (Europeana.eu 2023a). Agathi Papanoti a továbbiakban beszámolt a Nemzeti Kutatási Információs és Technológiai Rendszer (National Research Information and Technology System: Digital Content Aggregation, Documentation and Dissemination Infrastructure ensuring interoperability, long-term preservation and open access) keretében végzett retrospektív adatgazdagításáról és az online felületre újonnan bevezetett felhasználóbarát funkciókról, úgymint az összetett keresés bővítése, személyi és földrajzi oldalak szófelhős vizualizációja, interaktív térképes keresés és tematikus virtuális kiállítások. Előadásának végén a projekt részeként elkészült, egyperces promóciós animációt (National Documentation Centre, Ariadne 2023) mutatott be a konferencia résztvevőinek.

„A DH-LAB a Forum Hungaricummal közösen 2022 nyarán felkereste a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárát annak érdekében, hogy az 1720 darabból álló jelmezterv-gyűjteményét digitalizálás után szemantikusan feldolgozva online közzétegye.”

¹⁷ Az illusztráció forrása: Europeana Pro (2023)

¹⁸ Greek National Documentation Centre (2023). Elérhető: <https://www.ekt.gr/en/index> (Utolsó elérés: 2023. 11. 07.)

A görög szakértő villámelőadása után **Dobás Kata**, a DigiPhil munkatársa következett. *A Costume designs of the Hungarian State Theatre of Cluj in the ITdata Semantic Database* (A Kolozsvári Állami Magyar Színház jelmeztervei az ITdata szemantikus adatbázisában) című előadásban röviden szemleltetésre került a DH-LAB korábban már említett határon átnyúló projektje (10. ábra). A DH-LAB a Forum Hungaricum-mal közösen 2022 nyarán felkereste a Kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárát annak érdekében, hogy az 1720 darabból álló jelmeztervgyűjteményét digitalizálás után szemantikusan feldolgozva online közzétegye. A 94 színjelölőadás bemutatójához kapcsolódó jelmezterveit a Magyar Nemzeti Levéltár műhelyében digitalizálták (DH-LAB 2023), metaadatai és az előadásokhoz tartozó információk pedig bekerültek a *Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet* ITdata szemantikus adatbázisába. Az Europeana-akkreditáció előtt álló DigiPhil jelenleg is dolgozik a metaadatok gazdagításán és az Europeana felé történő tematikus aggregáció mihamarabbi megvalósításán.

10. ábra: A Kolozsvári Állami Magyar Színház jelmeztervei az ITdata szemantikus adatbázisában

Az utolsó villámelőadást **Arne Stabenau**, az Athéni Nemzeti (Metsovián) Műszaki Egyetem szoftvermérnöke tartotta *Automatic translation of CH metadata: a new feature on MINT* (A kulturális örökségi metaadatok automatikus fordítása: a MINT új funkciója) címmel. A MINT szolgáltatás egy webes aggregációs platform a kulturális örökségi tartalmak és metaadatok társítására, feldolgozására és bevitelére az Europeana rendszerébe, melyet Görögországban fejlesztenek. A szolgáltatás új, gépi fordítás funkcióval bővült, amelyet az Europeana metaadatait felhasználva a Pangeanic (Pangeanic 2023) fejlesztett, és 23 európai nyelvről (köztük a magyarról) készít angol fordításokat. Az új doménspecifikus motorok az értékelési mutatók alapján a kulturális örökségvédelmi intézmények metaadatain magasabb minőségű fordításokat nyújtanak, mint az általános célú fordítómotorok.

Aggregátor felhasználói csoport és Europeana termékfejlesztés (Aggregator User Group & Europeana product development)

A villámelőadásokat követően az Aggregator User Group (Aggregátor Felhasználói Csoport) és az Europeana termékfejlesztéseinek frissítéseit mutatták be a páneurópai archívum szakemberei. Az Aggregator User Group főbb céljaként nevezi meg átlátható módon támogatni az EAF és az alapítvány közötti visszacsatolási kört, választ adni és koordinálni az akkreditált aggregátorok visszajelzéseit, valamint reagálni az érintett aggregátornak vagy a teljes EAF-nek. A legutolsó fórum óta a csoport az Europeana Pro felületen elérhető információk reprezentálásán, valamint több részletes segédanyagon dolgozott, a szervezeti oldalak használata és a webes forgalomra vonatkozó statisztikai adatok témakörében.

„Az Europeana felületén publikált rekordok 87%-a nem rendelkezik jelenleg állandó azonosítóval.”

Europeana weboldal: szervezeti oldalak és használati felületek (Europeana website: organisation pages and usage dashboards)

– Henning Scholz, az Europeana partner & műveleti menedzsere

Az Europeana felületén található aggregátorok és adatszolgáltató kulturális intézmények frissített szervezeti oldalai (organisation pages) minden olyan tételt összegyűjtenek, amelyet az adott kulturális örökségvédelmi intézmény közzétett az Europeana webhelyén. A szervezeti oldalak szerkesztésére is lehetőség van, amelyhez részletes útmutató készült. Az oldalakhoz kapcsolódóan egy új funkció is készül, amely a jelenlegi Europeana statisztikai felületébe (Europeana.eu 2023b) (Data Statistics Dashboard) épül be, és a kulturális örökségvédelmi intézmények publikált anyagának webes forgalmára és használatára vonatkozóan jelenít majd meg adatokat.

Metis Sandbox – Jochen Vermeulen, az Europeana aggregációs szolgáltatások vezetője

A Metis Sandbox (Europeana.eu 2023c) egy olyan tesztkörnyezet, az aggregátorok adatainak számára, amelyben szimulálhatók a kulturális örökségi objektumokkal kapcsolatos különböző munkafolyamatok, úgymint megnézhető, hogyan néznének ki ténylegesen a rekordok az Europeana.eu portálon, valamint betekintés nyerhető a rekordok minőségébe.

Ebben az előadásban a tavaszi EAF-találkozó óta eltelt változások és új funkciók kerültek bemutatásra, valamint az elkövetkező hónapok várható feladatairól számoltak be. Bevezetésre került néhány felhasználói élményt érintő módosítás:

- új téma a felhasználói felületen,
- hibakezelés javítása és visszajelzések automatikus üzeneteinek felülvizsgálata,
- egyes rekordok kezelésének javítása,
- új statisztikák bevezetése, amelyekkel átláthatóbbak lettek az egyes értékek javításainak lehetőségei. Alapja az Europeana Publishing Framework (Europeana Pro 2023h) (Europeana Publikálási Keretrendszer) különböző szintjein¹⁹ (Tier 1–4.) alapul.

Állandó azonosítók (Persistent identifiers) – Valentine Charles, az Europeana adatszolgáltatási igazgatója

Az Europeana felületén publikált rekordok 87%-a nem rendelkezik jelenleg állandó azonosítóval. Az Europeana szakemberei egy kérdőív (Europeana Foundation 2023) segítségével egy 2023. november végéig tartó vizsgálat során felmérték az akkreditált aggregátorokat, hogy használnak és kezelnek-e állandó azonosítókat. Céljuk volt, hogy megállapíthassák, mennyire lenne egyszerű az aggregátorok számára elfogadni és végrehajtani egy állandó azonosítókra vonatkozó irányelvet. A felméréssel azokat a kérdéseket is vizsgálták, hogy milyen – pénzügyi, működési, szervezeti – akadályozó tényezők hátráltathatják az esetleges implementálást (11. ábra).

Adatgazdagítási irányelv (Enrichment policy) – Maša Škrinjar, az Europeana metaadat-koordinátora

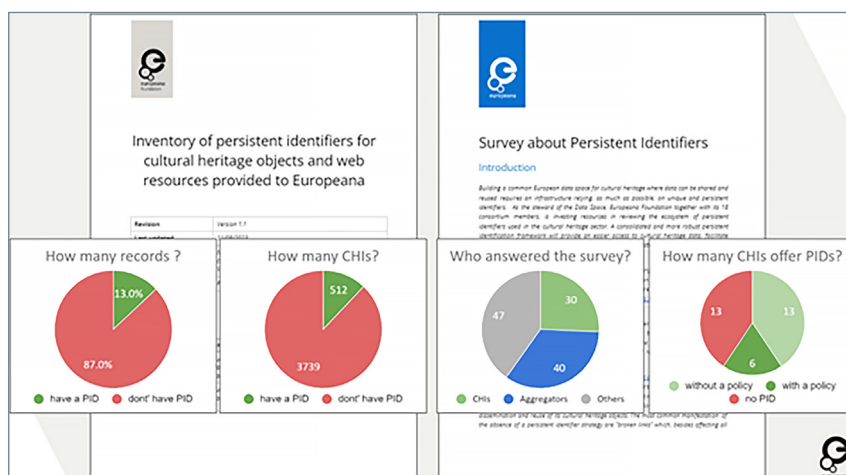
Az Enrichment Policyt (Europeana Pro 2023i) 2022 augusztusában publikálták, 2023-ra elkészült egy stratégia és megvalósítási terv (Europeana Pro 2023j), a 2024-re vonatkozó éves tervekben pedig legalább három további kapcsolódó feladatot kívánnak végrehajtani. Az előzetes tervek szerint 2024 januárjában várható egy Europeana Publishing Framework szintalapú kalkuláció az adatgazdagításra, 2024 februárjában zajlik az adatgazdagítások validálási módszertanának kidolgozása,

„A minősbiztosítás érdekében szükségessé válik az automatikus adatgazdagítások validálása, ehhez az Europeana munkatársai kidolgozták az adatgazdagítások validálási módszertanának elsődleges változatát”

¹⁹ Az Europeana Publishing Framework négy szintje. 1. szint: közzétételi szolgáltatás, mint keresőmotor, 2. szint: A közzétételi szolgáltatás, mint bemutató platform, 3. szint: A közzétételi szolgáltatás, mint nem kereskedelmi célú újrafelhasználás terjesztési platformja, 4. szint: közzétételi szolgáltatás, mint ingyenes újrafelhasználási platform.

„A kampány révén az EU összes kulturális minisztériumát arra buzdítják, hogy működjenek együtt a nemzeti kulturális intézményekkel, és küldjenek be egy 3D-ben digitalizált kulturális örökségvédelmi tárgyat a kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adattérprojekthez kapcsolódva”

2024 májusában pedig az EDM Provenance Profile (Europeana Pro 2023k) felülvizsgálata és kiterjesztése az új igények kielégítése érdekében. A minőségbiztosítás érdekében szükségessé válik az automatikus adatgazdagítások validálása, ehhez az Europeana munkatársai kidolgozták az adatgazdagítások validálási módszertanának elsődleges változatát, amely mintaként szolgálhat egy specifikus projekt céljaihoz. Az EDM Provenance Profile-t először az Europeana XX – Century of Change (Europeana XX. – A változás évszázada) projektben (Europeana Pro 2023l) használták az automatikusan generált adatgazdagítások szolgáltatására, ezt felülvizsgálják és kiterjesztik az Enrichment Policyben kijelölt elvárásoknak, valamint a specifikus projektek által támasztott követelményeknek megfelelően. Jelenleg a metaadatszintek számítása a kulturális örökségvédelmi intézmények és aggregátorok által biztosított kombinált adatok alapján történik, de külön metaadatszint-számítást fognak bevezetni az Europeana által gazdagított adatokon.

11. ábra: Az állandó azonosítókkal kapcsolatos kérdőív eredményei (részlet)

TwinIt! 3D-kampány (Twin it! 3D campaign)

A kétnapos szakmai konferencia utolsó előadásában Valentine Charles mutatta be a Twin it! kampány (Europeana Pro 2023m) frissítéseit és következő lépéseit. A kampány révén az EU összes kulturális minisztériumát arra buzdítják, hogy működjenek együtt a nemzeti kulturális intézményekkel, és küldjenek be egy 3D-ben digitalizált kulturális örökségvédelmi tárgyat a kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adattérprojekthez kapcsolódva (12. ábra). A cél egy olyan európai szintű gyűjtemény létrehozása, amely ikonikus és magas minőségű 3D-ben digitalizált kulturális örökségi tárgyakat tartalmaz. A Twin it! 3D for Europe's culture kampány az EB és az Europeana kezdeményezése, amely az Európai Unió Tanácsa svéd és spanyol elnökségeinek védnöksége alatt zajlik és a belga elnökség alatt fog a csúcspontjára érni.

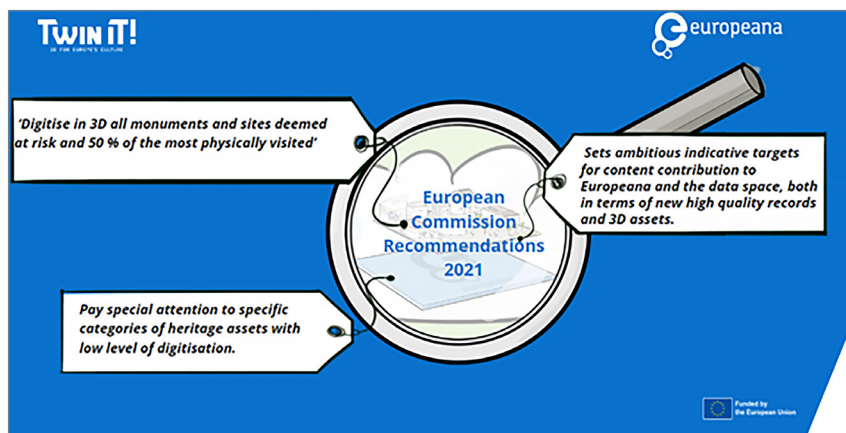
A beküldött 3D-s modelleknek olyan kategóriáknak kell megfelelniük, mint:

- veszélyeztetettnek tekintett,
- a legtöbbet látogatott épületek, emlékművek és helyszínek, vagy
- alacsony digitalizációs szintű kulturális örökség.

A konferencia idejéig a 27 EU-tagállamból 26 nevezett már ki Twin it! kontaktpontot,²⁰ és 16 ország beadványa érkezett már meg nevesített, digitalizálni kívánt kulturális örökségi objektumokkal. Az Europeana Alapítvány és az EB egyéni támogatást nyújt a tagállamoknak és azoknak az aggregátoroknak, amelyek támogatják az Europeana ilyen jellegű publikálási tevékenységét, valamint segítik a részvételt a Twin it! kezdeményezésében. A kampányban a 3D-s örökségi tárgyak

²⁰ Magyarországon a Forum Hungaricum a kontaktpont a Twin it! kampányban. Kapcsolattartó: Hegedűs Henriett.

mellett az Europeana akkreditált aggregátorainak hathatós segítségével olyan hagyományos 2D-s tartalmak is szerepet kapnak, amelyek a delegált 3D-s tárgyakhoz relevánsan kapcsolódnak, részben vagy egészében utalnak rájuk, vagy kapcsolódnak a létrehozásukban és történetükben részt vevő szereplőkhöz.

12. ábra: A Twin it! kampány az Európai Bizottság 2021. évi ajánlásaihoz kapcsolódik

Végszó

A kétnapos, nagy sikerrel zárult nemzetközi konferencián 21 ország 76 kulturális örökségvédelemmel foglalkozó szakembere vett részt személyesen vagy az online térben. A 2023-ban 15 éves Europeana főbb eseményei és fejlesztései mellett számos fejlett technológiát bemutató projektet ismerhettek meg a résztvevők. Meglátásunk szerint az ilyen jellegű szakmai események, mint az EAF Magyarországon történő sikeres megrendezése, egyfajta fokmérője lehet a hazai könyvtár- és információtudomány, illetve a digitális bölcsészet fejlettségi szintjének, ami évről évre bebizonyítja, hogy a kutatóinknak és szakembereinknek helye van a fejlettebb európai országokban élő kollégák között. A 2024-es tavaszi EAF-ot március 25–26-án rendezik meg, ezen az eddigiekhez képest kettővel több, immár 42 akkreditált aggregátor szakemberei vehetnek majd részt.

Gratulálunk a szervezőknek az esemény zökkenőmentes és eredményes megszervezéséhez, bízunk benne, hogy 2024-ben a DigiPhil is jogosult lesz arra, hogy az Europeana által akkreditáltan megbízható aggregátorrá váljon, ezzel a döntéssel háromra emelkedne az ezt a kitüntető címet használó magyar intézmények száma.

Felhasznált források

5Dculture project (2023), Elérhető: <https://5dculture.eu/> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Catalònica, Elérhető: <https://catalonica.bnc.cat/catalonicahub/ca/inicio/inicio.do> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

DH-LAB (2023) *A Kolozsvári Állami Magyar Színház jelmezterveinek digitalizálása*, Elérhető: <https://dh-lab.hu/a-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz-jelmezterveinek-digitalizalasa/> (Utolsó elérés: 2023.11.30.)

EUreka3D project (2023), Elérhető: <https://eureka3d.eu/> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

European Commission (2023a) *Data Space for Cultural Heritage call: Funding & tenders*, Elérhető: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/topic-details/digital-2023-cloud-data-ai-05-culheritage> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

European Commission (2023b) *A Bizottság (EU) 2021/1970 Ajánlása (2021. november 10.) a kulturális örökséggel kapcsolatos közös európai adatterről*, Az Európai Unió Hivatalos Lapja, L 401, p. 5–16, 2021.11.12. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H1970> (Utolsó elérés: 2023.11.29.)

Europeana Aggregators' Forum 2023 Autumn (2023a) Day 1, Elérhető: <https://docs.google.com/presentation/d/1MYZS2TeONAr5OSLvSVx2yGdNxxzClrvIJyU3eP6bni/edit#slide=id.p> (Utolsó elérés: 2023.11.14.)

Europeana Aggregators' Forum 2023 Autumn (2023b) Day 2, Elérhető: https://docs.google.com/presentation/d/1hB6i0AFEovdKUW0N3cpUJGYcv5vQPe_PKOEXjE6uBAk/edit#slide=id.g285004d1bba_0_292 (Utolsó elérés: 2023.11.14.)

Europeana.eu (2023a) *Greek Aggregator SearchCulture.gr*, Elérhető: <https://www.europeana.eu/hu/search?page=1&qf=PROVIDER%3A%22Greek%20Aggregator%20SearchCulture.gr%22&query=&view=grid> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Europeana.eu (2023b) *Data Statistics Dashboard*, Elérhető: <https://metis-statistics.europeana.eu/en/> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Europeana.eu (2023c) *Metis Sandbox*, Elérhető: <https://metis-sandbox.europeana.eu/> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Europeana Foundation (2023) *Practices for assigning identifiers among Europeana's accredited aggregators*, Elérhető: <https://survey.zohopublic.eu/zs/d0DHfs> (Utolsó elérés: 2023.11.27.)

Europeana Pro (2019) *Europeana Common Culture (2019.1.1.–2020.12.31.)*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/project/europeana-common-culture> (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Europeana Pro (2023a) *Europeana Aggregators' Forum 2023 Autumn – Digital Programme*, Elérhető: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Event_documentation/Events/Aggregator_Forum/Europeana-Aggregators-Forum-Autumn-2023.pdf (Utolsó elérés: 2023.11.07.)

Europeana Pro (2023b) *Europeana Aggregators' Forum 2023 Spring – Digital Programme*, Elérhető: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Event_documentation/Events/Aggregator_Forum/Europeana-Aggregators-Forum-Spring-2023.pdf (Utolsó elérés: 2023.11.20.)

Europeana Pro (2023c) *The data space and the Collaborative Cloud: cooperation for mutual and collective benefit*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/post/the-data-space-and-the-collaborative-cloud-cooperation-for-mutual-and-collective-benefit> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Europeana Pro (2023d) *The common European data space for cultural heritage – FAQs*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/page/the-common-european-data-space-for-cultural-heritage-faqs> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Europeana Pro (2023e) *Europeana Aggregators' Forum Outreach Event, 23 November 2023*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/event/europeana-aggregators-forum-outreach-event-23-november-2023> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Europeana Pro (2023f) *AI4Culture project*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/project/ai4culture-an-ai-platform-for-the-cultural-heritage-data-space> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Europeana Pro (2023g) *DE-BIAS project*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/project/de-bias> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Europeana Pro (2023h), *Europeana Publishing Framework*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/post/publishing-framework> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Europeana Pro (2023i) *Enrichments policy for the common European data space for cultural heritage*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/post/enrichments-policy-for-the-common-european-data-space-for-cultural-heritage> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Europeana Pro (2023j) *CNECT/LUX/2021/OP/0070 – Data Governance for the common European data space for cultural heritage: Strategy and Plan*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/post/data-governance-for-the-common-european-data-space-for-cultural-heritage-strategy-and-plan> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Europeana Pro (2023k) *EDM mappings, refinements and extensions*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/page/edm-profiles> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Europeana Pro (2023l) *Europeana XX*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/project/europeana-xx> (Utolsó elérés: 2023.11.27.)

Europeana Pro (2023m) *A call to EU Member States for a pan-European collection of 3D-digitised heritage assets*, Elérhető: <https://pro.europeana.eu/page/twin-it-3d-for-europe-s-culture> (Utolsó elérés: 2023.11.27.)

Forum Hungaricum, (2023) *Aggregators Day. Hungarian and European providers of digital cultural heritage*, Elérhető: <http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/aggregators-day-hungarian-and-european-providers-of-digital-cultural-heritage/> (Utolsó elérés: 2023.11.29.)

Michael Culture Association Official YouTube Channel, EUropolis EP. 4: Data space for cultural heritage – A new frontier, Elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=90-mG1cl7uQ&ab_channel=MichaelCultureAssociation (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Národné osvetové centrum, Elérhető: <https://www.nocka.sk/> (Utolsó elérés: 2023.11.07.)

National Documentation Centre, Ariadne (2023) *SearchCulture.gr Animation Video*, Elérhető: <https://ariadne.ekt.gr/ariadne/handle/20.500.12776/17161?locale=en> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Pangeanic (2023) *Translate more content, faster and more securely with our near-human-quality Machine Translation*, Elérhető: <https://pangeanic.com/translation-technology/machine-translation> (Utolsó elérés: 2023.11.27.)

SearchCulture.gr (2023), Elérhető: <https://www.searchculture.gr/aggregator/portal/?language=en> (Utolsó elérés: 2023.11.24.)

Slovakiana, Elérhető: <https://www.slovakiana.sk/domov> (Utolsó elérés: 2023.11.22.)

Szüts, E. (2019) *Aggregátorok akkreditációja az Europeana szolgáltatáshoz*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66(5), p. 287–292. Elérhető: <https://journals.bme.hu/tmt/article/view/34869/20582> (Utolsó elérés: 2024.03.18.)

Szüts, E., Hegedűs, H. (2023) *10 éves a Magyar Nemzeti Digitális Archívum*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 70(2), p. 147–163. <https://doi.org/10.3311/tmt.13237>

A szociológia országos szakkönyvtára új szerepben: A Szociológiai Gyűjtemény mint híd

The national library of sociology in a new role: the Sociological Collection as a bridge

Kerékgyártó Ágnes
Fővárosi Szabó Ervin
Könyvtár Központi Könyvtár
Szociológiai Gyűjtemény
osztályvezető

Beérkezett: 2024.01.08.
Elfogadva: 2024.02.06.
Publikálva: 2024.03.26.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Dokumentációs Osztályát 50 évvel ezelőtt alapították, ebből az apropóból érdemes röviden áttekinteni, hogy honnan indult és hol tart most utódja, a Szociológiai Gyűjtemény. A szakkönyvtári funkció delegálásának története, a funkció és a gyűjtemény kifejezés fogalmi elkülönítése, valamint az abból adódó következtetések levonása után a Gyűjtemény múltban és jelenben ellátott feladatait vesszük számba. Ennek során láthatóvá válik, hogy egyfelől a társadalmi átalakulásból következő, szakkönyvtárakat érő kihívásokra reagálva, másrészt a saját intézményén belüli speciális helyzetére (szakkönyvtár a közkönyvtáron belül) való válaszként a Szociológiai Gyűjtemény a maga útját a híd szerepében jelölte ki – ami meghatározó jövőbeli terveire nézve is.¹

országos szakkönyvtár; 21. századi kihívások, digitális tartalom, nyílt tudomány, online kommunikáció, szakkönyvtári funkciók, közösségvezérelt könyvtár

The Sociological Collection of the Szabó Ervin Library of Budapest was founded 50 years ago, so it is worth briefly reviewing where it started and where it is now. The article first traces the history of the delegation of the special library function and then distinguishes between the concepts of function and collection. Afterwards it takes stock of the functions that the Collection has performed in the past and present. In doing so, it will be seen that, both in response to the challenges facing special libraries as a result of social change, and in response to its specific position within its own institution (special library within the public library), the Sociological Collection has charted its own role as a bridge – a decisive factor for its future plans.

national specialised library; 21st century challenges, digital content, open science, online communication, specialised library functions, community-driven library

1. A szakkönyvtári funkció elnyerése

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára egy 1968-as gyűjtőkori utasítás óta a szociológia országos szakkönyvtára szerepét tölti be, a kulturális törvény (1997. évi CXL. tv.) 3. számú mellékletében megnevezett 11 országos szakkönyvtár

Cite as/Így hivatkozd: Kerékgyártó, Á. (2024) A szociológia országos szakkönyvtára új szerepben: a Szociológiai Gyűjtemény mint híd / The national library of sociology in a new role: the Sociological Collection as a bridge, Central European Library and Information Science Review (CELISR), 1(1), p. 116–126.

„1968-ban a Központi Könyvtár a szociológia országos szakkönyvtára lett...”

egyikeként. Nem teljesen magától értetődő, és talán nem is közhírt, hogy mi-
ből ered, hová vezethető vissza ez a feladatkör az ország egyik legpatinásabb
közkönyvtára esetében. Tekintsük át ezért először röviden, hogy milyen lépések
során kapta meg a könyvtár a szakkönyvtári funkciót, és hozta létre ennek ellátá-
sára a Szociológiai Dokumentációs Osztályt 50 évvel ezelőtt.

A Fővárosi Könyvtár állományának törzsanyagát alapításakor, 1904-ben a Vá-
rosi Statisztikai Hivatal könyvtárától átvett 33 000 kötet adta, ami alapvetően
társadalomtudományi jellegű volt. Demográfiai, statisztikai, közigazgatási, szo-
ciológiai dokumentumokat tartalmazott, és hivatalnokokat, politikusokat,
szakmabelieket szolgált ki, tehát egy klasszikus szakkönyvtárról beszélhetünk.
Néhány évvel később, Szabó Ervin igazgatói kinevezésével, az ő elgondolása
alapján kezdődött el a Fővárosi Könyvtár átszervezése szakkönyvtárból public
library jellegű nyilvános könyvtárrá. Fiókhálózatot hozott létre és kitágította
a gyűjtőkört, igényes tudományos ismeretterjesztő munkákkal és szépiroda-
lommal bővítve az állományt. A hivatalos átalakulás 1925-ben történt, amikor is
megváltoztatták a könyvtár szervezeti és működési szabályzatát, és a gyűjtőkör
arányainak írásban is lefektetett átrendezésével az akkor már Szabó Ervin nevét
viselő fővárosi könyvtár általános gyűjtőkörű könyvtárrá vált.

A szakkönyvtári minőségben történő szolgáltatás felelevenítése nagyjából
negyven év elteltével, a szociológia magyarországi intézményesülésének kezde-
tével vált ismét aktuálissá. 1963-ban megalakult az MTA Szociológiai Bizottsága,
és hamarosan felvetődött, hogy szükség lenne egy országos szakkönyvtárra,
ami kiszolgálja a szakmát és gyűjti a keletkezett tudományos irodalmat. 1968-
ban a Központi Könyvtár a szociológia országos szakkönyvtára lett, és e szak-
könyvtári feladatkör ellátásának céljából 1973-ban megalakult a Szociológiai
dokumentációs osztály. Az osztály ebben a formában az ezredfordulóig folytat-
ta munkáját, 2000-ben átnevezik Szociológiai Gyűjteményre a FSZEK másik két
gyűjteményének mintájára. Az újabb fordulat 2002-ben, a Palota rekonstrukciója
után történt: ekkor már a Központi Könyvtár is, amiben addig zömmel szakiro-
dalmat és szépirodalmat lehetett kölcsönözni, a közkönyvtári ellátás fokozása
érdekében kibővült a gyerek és a böngészde részleggel - így az állomány tema-
tikája (és benne a szakkönyvek aránya) teljes mértékben eltolódott a szakkönyv-
tári vonaltól a közkönyvtári felé.

2. Gyűjtemény vagy szakkönyvtári funkció?

Az alfejezet címe látszólag egy terminológiai kérdés, azonban nem csak az: a mai
napig alapvetően meghatározza a FSZEK szociológiai szakkönyvtári részlegének
megítélését, hogy hogyan tekintünk rá: különgyűjteményként, melynek fő célja
saját állományának és tereinek menedzselése, használóinak kiszolgálása és szol-
gáltatásainak fejlesztése; vagy pedig funkcióként, mely egy adott szervezeti egy-
séghez delegálva a könyvtár egészén belül lát el egy specifikus részfeladatot.
A két különböző működési mód ugyanis alapvetően eltérő elvárásokat generál.
Lehatárolt gyűjteményként elvárható, hogy legyen önálló karaktere, amit saját ol-
vasói be tudnak azonosítani, elvárható, hogy folyamatosan reagáljon használóinak
igényeire, be tudjon ezekről számolni, és saját, egyedi szolgáltatásokat fejlesszen
célcsoportjának. Egy funkciót koordináló szervezeti egységtől viszont azt várjuk,
hogy a mindennapok során minél inkább simuljon bele az intézmény szolgálta-
tási rendszerének egészébe, segítse elő, hogy az intézmény egésze mind hatéko-
nyabban lássa el az adott funkciót, kövesse figyelemmel és terjessze elő a legújabb
trendeket és megoldásokat, végezze el azokat a speciális részfeladatokat, amelyek

¹ A tanulmány a „Hídépítők, avagy a könyv
híd, a könyvtár összeköt” című, 2023.
október 2-án megrendezett konferencián
elhangzott előadás alapján készült.

miatt létrehozták. A Szociológiai Gyűjtemény elnevezése ilyen szempontból megtevesztő, hiszen azt sugallja, hogy egyértelműen az előbbi működési móddal állunk szemben. A helyzet azonban ennél bonyolultabb.

Az elmúlt évtizedekben a Gyűjtemény mindennapi tevékenysége során ez a két nagyon különböző feladatkör kibogozhatatlanul összekeveredett, ami kettős következménnyel járt. Egyrészt napjainkra extrém módon megnőtt azoknak a feladatoknak a száma, amelyekben helyt kell állni, és meg kell felelni mind a „külső” törvényi elvárásoknak, mind a „belső” fejlesztési szándékoknak és modernizációs igényeknek. Ez a folyamat a feladatok újabb és újabb rétegének egymásra rakódását eredményezte. Másrészt, miközben az osztály mind a „gyűjteményi”, mind a „szakkönyvtári” funkciót illető összintézményi elvárásnak meg kíván felelni, a két szerep betöltése kapcsán – történeti okokból – előbbi esetében sokkal rosszabbak az adottságai és lehetőségei. Ez három kardinális ponton jelenik meg leginkább: az állomány, a tér és a használók kérdése kapcsán.

A szakkönyvtári állományt illetően a FSZEK másik két, gondosan összeállított gyűjteményével összevetve teljesen mások az adottságaink, mivel a Szociológiai Gyűjteményt fizikai értelemben nem határolták le különgyűjteményként, erre szándék sem volt soha (Gócza, Karbach, Sándor 2018 p. 428.). Ahogyan fentebb láttuk, dokumentációs osztályként jött létre 1973-ban, és a Központi Könyvtáron belül a szociológiai könyvek és egyéb dokumentumok beszerzését és feltárását – azaz a szakkönyvtári feladatkört – végezte. A huszadik század elején Szabó Ervin vezetésével alakult ki az erőteljes szociológiai-társadalomtudományi állomány – a Fővárosi Könyvtár állománya maga. Az évtizedek múlásával, a gyűjtőkör bővülésével azonban ez a törzsállomány egyre kisebb szeletet foglalt el a tortából, napjainkban pedig a szakkönyvtári anyag aránya a KK teljes állományán belül nagyjából 10%.

A „nagyjából” kifejezés talán magyarázatra szorul. Az a tény, hogy az országos szakkönyvtár a Központi Könyvtár szervezetébe integrálva működik, azt jelenti, hogy a szociológiai dokumentumok nem különülnek el semmilyen szinten az állomány egészétől, hanem bekerülésük pillanatától beolvadnak abba. Ebből következően néhány évvel ezelőtt még nem tudtuk megmondani, hogy pontosan hány darab dokumentum tartozik a szakkönyvtári állományba, és hogy melyek ezek. Nem volt arra semmilyen lehetőség, hogy egyben lássuk a köteteket, melyek három különböző térre szakadva, különböző emeleteken helyezkedtek el: szabadpolcon, olvasóteremben és raktárban. A három különböző státuszú dokumentumtípusból a kölcsönözhető és a helyben olvasható könyveket darabszáma számon tudtuk tartani – bár a kölcsönzöttségi mutatókat nem ismertük. Ugyanakkor a raktári könyvek száma és azok kölcsönzöttsége, a raktáron belül a régi, a szociológia kezdeteire vonatkozó, ezért tudománytörténetileg értékesebb művek aránya, illetve a külföldi és a magyar könyvek aránya a teljes szociológiai anyagban semmilyen módon nem volt kimutatható. Az elmúlt évek egyik legfontosabb előrelépése a Gyűjtemény szempontjából, hogy komoly szakmai előkészítés után megtörtént a szakkönyvtári állomány statisztikai célú, virtuális lehatárolása.

A szakkönyvtári állományt igénybe vevő olvasókkal való kapcsolattartás azonban mindebből következően továbbra is nehézkes. Ahogyan a szociológiai állomány a valóságban nem különül el az egésztől, akként az azt használó olvasókkal való kapcsolattartás is sok szempontból esetleges. Tudjuk, hogy a szakkönyvtári állományt használják, hiszen a szociológiai-társadalomtudományi könyveket továbbra is kimagasló számban kölcsönzik, az állomány forog, járnak be értük nap mint nap. De ezekkel az olvasókkal a Szociológiai Gyűjtemény munkatársai csak

„Lehatárolt gyűjteményként elvárható, hogy legyen önálló karaktere, amit saját olvasói be tudnak azonosítani...”

esetenként találkozhatnak. Ez alapvetően a Központi Könyvtár általános modernizációs törekvéseinek következménye. A könyvtárban országos szinten is az első között bevezetett automata kölcsönzés lehetővé teszi, hogy bárki úgy használja a könyvtárat, hogy évek alatt egyetlen könyvtárossal sem találkozik. Ez egyrészt modern, gyors, s így jelentősen fokozza az olvasói elégedettséget; másrészt viszont a használói igények a személyes kapcsolat visszaszorulásával sokkal nehezebben mérhetők fel. Mind a raktári kérések teljesítése, mind pedig a kölcsönzés, és az annak során történő szóbeli tájékoztatás egy teljesen másik szinten, más osztály tagjai által zajlik, és ezt – a már kialakult helyzetre való tekintettel – nem könnyű megváltoztatni a használók érdekséreleme nélkül.

A szociológiai olvasóterembe betérőkkel van ugyan az osztály tagjainak kapcsolata – azonban mi is érzékeljük azt az általános tendenciát, hogy a helyben olvasható könyvek használata erőteljesen visszaesett az utóbbi tíz évben, az egyetemisták, kutatók többsége a kölcsönözhető vagy az online is elérhető dokumentumainkat részesíti előnyben.

Természetesen a szociológiai szakkönyvtár közkönyvtárba integráltságának vannak olyan előnyei, amit elkülönülve, tisztán szakkönyvtárként valószínűleg nem élvezne. Ezek közé tartozik a professzionális keresőfelület, mellyel a bibliográfiai tételek is kereshetők, ugyanis az informatikai fejlesztések motorja eleinte a szakkönyvtári vonal észrevételei voltak. Mivel a tudományos világban, a kutatók részéről korábban jelentek meg azok az elvárások, amiket manapság természetesnek veszünk, az ezekre az igényekre reagáló technológiai megoldásokból ma is sokat profitálunk. A városon belüli központi elhelyezkedés, a gyönyörű épület, és az ebbe betérő számtalan egyetemista szintén egy olyan adottság, amihez egy relatíve új tudományterület szakkönyvtára nem valószínű, hogy hozzájut. Meg kell említeni, hogy az országos szakirodalmi bibliográfia naprakész előállításában hatalmas segítséget nyújt a FSZEK egészségét kiszolgáló központi Szerzeményezési és Feldolgozó Osztály munkája – nélkülük a bibliográfia jóval lassabban, jóval kevesebb rekorddal tudna csak frissülni.

3. A Szociológiai Gyűjtemény híd szerepe

A gyűjteményi és a szakkönyvtári funkcióval járó összintézményi feladatok egymásra rakódása alapvetően annak köszönhető, hogy a Szociológiai Gyűjtemény és előd szervezeti egységei mindvégig egyfajta híd szerepet töltek be a Központi Könyvtáron belül. Ez a szerep a Gyűjtemény önértelmezésében tehát egyrészt adottságként van jelen már a kezdetektől fogva, ami abból ered, hogy a szociológia országos szakkönyvtára az ország egyik legnagyobb közkönyvtárába integrálva működik. A 2020-as években ugyanakkor egyfajta válaszként is megfogalmazódik, azokra a kihívásokra, melyek a szakkönyvtárakat a 21. században érik. A híd szerepben olyan fejlődési irány rejlik, amely nemcsak összhangban van a FSZEK által kínált lehetőségekkel, de a szakkönyvtárak számára általában is új irányként jelenhet meg.

A Szociológiai Gyűjtemény – a többi szakkönyvtárhoz hasonlóan – keresi annak lehetőségét, hogy az elmúlt évtizedek tudományos, információs és társadalmi átalakulásai közepette is meg tudjon jelenni használói előtt, és valódi, élő kapcsolatot tudjon velük kialakítani, hidat nyújtva a tudás, az információ minőségi és hiteles forrásai és az állampolgárok között. Ehhez, mivel a felhasználói igények napjainkra radikálisan átalakultak, az online teret használjuk. Ez a választás részünkről szükségszerű, ugyanakkor illeszkedik a huszonegyedik század központi trendjébe, a hagyományos és a virtuális világ egyre szorosabb összefonódásába.

„...komoly szakmai előkészítés után megtörtént a szakkönyvtári állomány statisztikai célú, virtuális lehatárolása.”

Ahogy egyre több az emberek életében fontos tevékenység kerül át részben vagy kizárólagosan a digitális térbe – itt tájékozódnak és itt keresnek információt, kapaszkodót, még kapcsolatokat is! – az is lehetővé válik, hogy az országos szociológiai szakkönyvtári tevékenységet ebben a formában reprezentáljuk, itt adjunk neki arcot és így kerüljünk közelebb célcsoportunkhoz. Az ebben rejlő lehetőségeket erősíti, hogy elemzéseink során arra jutottunk, hogy a társadalomtudósok szakmai közösségét építő online kezdeményezések és a tudományos közönségnek szóló információs források száma meglepően alacsony, az egyes szereplők szigetszerűen működnek. A Gyűjtemény ezzel talált és lefoglalt egy olyan területet, amely alkalmas lehet arra, hogy a potenciális használók számára megkerülhetetlen legyen: társadalmi kérdésekre koncentrálnak budapesti tudományos programajánlót hoztunk létre és megkezdtek a szakmai konferenciákról szóló beszámolók írását – mindkettő egyre nagyobb népszerűségnek örvend.

3.1. *Híd a szociológia területén belül*

A Szociológiai Gyűjtemény egyik vállalása tehát, hogy lehetőségeihez mérten reagál mindenre, ami a szociológia tudományával kapcsolatos. Ennek a törekvésnek két célja van. Egyrészt elhelyezzük saját magunkat a tudományos mező (Bourdieu 2009) egy pontján, közvetítő szerepben a tudományon belül, illetve a szakma iránt mélyebben érdeklődő laikusok és a szakmabeliek között. Ezzel hozzájárulunk a szociológus szakma identitásépítéséhez is: egy pályaválasztás előtt álló fiatal, vagy egy olyan felnőtt, aki más területen dolgozik, és nincs teljesen tisztában azzal, hogy mi mindennel foglalkozik a szociológia, bennünket követve egy átfogó – és szándékaink szerint érdekes és vonzó – képet kap róla. Ezt szolgálja az a számtalan rovat, amit ezen a területen indítottunk: heti programajánló, kvízek, konferencia-beszámolók, külföldi szociológiai társaságok bemutatása, klasszikus szociológusok jeles napjairól megemlékezés, tematikus válogatások, a magyar nyelvű könyvtermés célzott ajánlása. Ezek a tartalmak lényegében rovatok, amiket heti vagy havi rendszerességgel készítünk és egyaránt közzé teszünk a FSZEK honlapján lévő Szociológiai Gyűjtemény aloldalon, valamint Facebook-oldalunkon. Azt tapasztaljuk, hogy ez az általunk vállalt szerep pozitív fogadtatásra talált szakmai berkekben. Hiánypótló és nem terjeszkedik túl saját hatáskörén, mivel nincs más olyan intézmény vagy szervezet a szociológia területén, amely ezzel foglalkozna – az egyetemi tanszékek és különböző kutatóintézetek érthetően mind a saját eredményeiket és kutatóikat népszerűsítik, nem törekszenek a szociológiáról való általános, átfogó kép alkotására és folyamatos kommunikálására.

Másik célunk a bevezetőben említettekkel összhangban, ismertségünk növelése, a Szociológiai Gyűjtemény nevének megjelenítése a tudományos közéletben. Ahogy fentebb utaltam rá, mind az állomány, mind az azt használó olvasók, mind a szakkönyvtári szolgáltatások integráltan jelennek meg: a Központi Könyvtár állománya, olvasói, szolgáltatásaiként – tehát nem autonóm gyűjteményi teljesítményként. Ebből következően – és nem elítélhető módon – a szakkönyvtári dokumentumokat használó olvasókban sem tudatosul, hogy a Központi Könyvtár valójában országos szociológiai szakkönyvtár is, és e minőségéhez a Szociológiai Gyűjtemény tevékenysége révén járul hozzá. Az egyetemisták, akár szociológusok, akár más szakon tanulnak, azért jönnek ide, mert ez a Fővárosi Könyvtár, ami szép, és jó helyen van, és tesznek egy próbát, hogy hátha megtalálják a nekik kellő tankönyvet, jegyzetet. Azt, hogy ez valóban így történik, csupán annak tulajdonítják, hogy a könyvtár nagy, és „sok minden” van benne, nem pedig annak, hogy országos szakkönyvtári funkciót

„...a Szociológiai Gyűjtemény és előd szervezeti egységei mindvégig egyfajta híd szerepet töltek be a Központi Könyvtáron belül”

visz a szociológia területén – erről ugyanis nem tudnak. Végezetül a szociológiai szakkönyvtárnak meg kell találnia a helyét a korunkat jellemző digitalizációs és információs dömping keretei között is – különös tekintettel napjaink generációs változásaira. Ez a kihívás az elmúlt két évtizedben keletkezett, a szakkönyvtárak helyzetének megváltozásával párhuzamosan: „a szakkönyvtárosnak egyszerre kell megküzdenie a digitális dokumentumtermelés és a globalizálódó kutatói hálózatok kihívásaival” (Rózsa 2016 p. 314).

A hatvanas évek közepe táján, mikor Magyarországon a szociológia intézményesült, és a hetvenes évek elején, mikor a szakkönyvtári funkcióra külön szervezeti egység jött létre, és utána még nagyjából három évtizeden át az egyetemisták és a kutatók bejártak a könyvtárba, és aktív kapcsolata volt az osztálynak az olvasókkal, mert a tanuláshoz, tanításhoz, kutatáshoz szükséges könyveket, folyóiratokat itt érték csak el. Az internet előtti időkben az osztály által nyújtott dokumentációs szolgáltatások magas színvonala nélkül nem tudták volna szakterületük legfrissebb eredményeit megismerni, azokhoz hozzáférni. Ezért a szakma még élő, aktív vagy kevésbé aktív nagyjai – ma nyugdíjas korú emberek – tudják, hogy a Központi Könyvtár országos szociológiai szakkönyvtár, benne minden magyar vonatkozású szociológiai anyag megtalálható, és országos szakbibliográfiát készít – azok viszont, akik már a tömegképzés kereteiben jártak egyetemre (azaz ma 40 év alattiak), már nincsenek ezzel tisztában.

Az információkeresési szokások megváltozásával, az interneten elérhető legális és illegális digitális tartalmak terjedésével a mai fiatal szociológusok sem a nyomtatott szakirodalomra, sem az azt rögzítő bibliográfiára nincsenek már abban a mértékben rászorulva tudományos eredményeik felmutatásához, mint amennyire tanáraik voltak a rendszerváltást megelőző 20 évben és az azt követő egy évtizedben. A tudomány ma a piaci logika szerint működik: versenyről beszélünk, tudományos termelésről, „tudományiparról”, így a tudományos teljesítmény sem azt jelenti ma, mint a rendszerváltás előtt.

A publikálási kényszer nem segíti elő az átfogó elméleti tudás megszerzését, egy terület szakirodalmának mély ismeretét, ehelyett empirikus kutatási projektek halmozására és azok dokumentálására ösztönöz, melyekhez az adatokat vagy közvetlenül terepről, vagy másodelemzés esetén nemzeti vagy nemzetközi ingyenesen elérhető adatbázisokból szerzik (Primetz és Baksa 2022). Az oktatás is jelentős mértékben átalakult, sokkal gyakorlatiasabbá vált a társadalomtudományi szakokon is – a kurzusok elvégzéséhez szükséges minimális szakirodalmat a hallgatók zárt hálózaton keresztül, digitalizálva elérik, és a mai generáció számára már nem idegen, hogy elektronikusan olvasson². Jól jelzi a változás radikális voltát, hogy míg korábban nem lehetett egy egyetemet elvégezni a könyvtár használata nélkül, ma a társadalomtudományi területen tanuló diákok túlnyomó többsége csak akkor megy be a könyvtárba olvasási, irodalomgyűjtési céllal, ha azt a tanárai kötelező, számonkérhető módon előírják neki (Kérékgártó 2024). Hidat kellett tehát építenünk a fiatal szociológus szakma felé, amely egyre inkább elfordult a „hagyományos” könyvtáraktól.

Az ötletünk az volt, hogy miközben ünnepeljük és virtuálisan felköszöntjük a magyar szociológia nagyjait, 70., 75., 80. születésnapjukon, illetve megemlékezünk a nagy külföldi klasszikusokról születésük és haláluk évfordulóján, a fiatal szociológusgeneráció sehol sem jelenik meg, nem szerepelnek. A hónap szociológusa rovat nekik ad bemutatkozási lehetőséget, azaz az új generáció oszthatja meg gondolatait, beszélhet az őt érdeklő kutatási területről, mesélheti el, hogy hogyan talált rá a szakmára és témájára. Ez a sorozatunk³ számunkra is

„...a szociológiai szakkönyvtárnak meg kell találnia a helyét a korunkat jellemző digitalizációs és információs dömping keretei között is...”

² KIT hírlevél, 2022. november 26. „Nem kinyomtatják az online szöveget, hanem beszkenelik a nyomtatottat!” elérhető: http://www.kithirlevel.hu/index.php?kh=nem_kinyomtatjak_az_online_szoveget_hanem_beszkenelik_a_nyomtatottat

³ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteményének honlapján: <https://fszek.hu/sociology/szgy-szerzoink-a-honap-szociologusa>

megdöbbentően nagy sikert aratott, a legelső interjú óta rendkívül komolyan veszik. A szakma számontartja, az online térben viták is zajlottak akörül, hogy ki került be és miért pont ő. Elmondható tehát, hogy a célt elértük: a Szociológiai Gyűjtemény neve forgott és a fiatalabbak számára is újra jelent valamit.

3.2. Híd a különböző kompetenciák között

A generációs és információs kérdések részben már átvezetnek az új szerepfelfogás második komponenséhez: a Szociológiai Gyűjtemény tevékenységével híd képez az eltérő kompetenciák között, és ennek megvalósulási formája szintén két olyan projekt, amelyeket az elmúlt két évben indítottunk útjára. Az egyik kompetencianövelő, áthidaló kezdeményezésünk a Hét könyve⁴ sorozatunk, mely heti rendszerességgel kerül ki a honlapunkra, illetve a Facebook oldalunkra.

A Hét könyve, ahogy neve is sugallja, egy könyvajánló, aminek az elsődleges célja a szociológiai állományba frissen bekerült külföldi könyvekre felhívni a figyelmet. Ezen felül azonban extra funkciója is van abban a formában, ahogyan megírjuk, köszönhetően az egyik magasan képzett kollégánknak. Ő ugyanis nem egyszerűen szubjektív ajánlókat készít, hanem valódi tartalmi összefoglalást ír a művekről, mely tartalmazza a könyv fő téziseit, ezen felül el is helyezi a tudományos diskurzusban, és ezzel három szempontból is értéket teremt. Egyrészt a globális tudományos trendek közvetítése által, híd képezve a magyar és külföldi vizsgálódási/kutatási irányok között. Másrészt esélyteremtő szerepe is van: akik nem olvasnak elég jól angolul, vagy más területen kutatnak, azok is tájékozódhatnak a könyvek főbb állításairól. Harmadrészt e sorozat célja az is, hogy inspirációt nyújtson a tudományos közélet számára – a magyar és a külföldi szociológusok által preferált kutatási témák ugyanis csak kevéssé fedik egymást.

A Ferge Zsuzsa szakmai örökségének nyomában⁵ című, idén már második évadát tartó szabadegyetemünk kicsit más formában valósítja meg a kompetenciák közötti híd szerepét. Ezt a rendezvényt 2022-ben indítottuk a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesülettel együttműködésben, és célunk az volt, hogy általános társadalmi kérdéseken keresztül közvetítsük Ferge Zsuzsa – a magyar szociológia élő klasszikusa – munkásságának elveit. A sorozat egyes alkalmainak címei között megjelent szinte az összes fontos téma, amivel Ferge foglalkozott a társadalmi rétegződés kutatásán keresztül: a szegénység, az oktatás, a családok és gyermekek helyzete; az előadásokat pedig Ferge Zsuzsa közvetlen munkatársai és tanítványai tartották. A sorozat idén kiegészült még néhány témával, ami tavaly nem került elő: például a lakhatás, az időügy, a fogyatékospolitika kérdésével – így egy általánosabb szociálpolitikai sorozattá nőtte ki magát a rendezvény.

Ez az esemény a Szociológiai Gyűjtemény történetében egyedülálló, egyrészt a hossza miatt: még sosem valósítottunk meg olyan, szociológiai-társadalmi kérdésekről szóló sorozatot, ami októbertől júniusig, azaz kilenc alkalmon keresztül tartott, többször teltházzal. A híd szerepet ebben az esetben kétféleképpen is érthetjük: a klasszikus tudományközvetítő értelemben, valamint az elméleti, illetve a gyakorlati szakemberek egyazon eszten történő megszólaltatásaként, a két nézőpont összevetéseként.

A könyvtár történetében szintén úttörő ez az esemény abban a tekintetben, hogy most először élőben közvetítettük az összes alkalmat, ráadásul alkalmanként távolról bekapcsolódó előadóval, ami komoly tudást és előkészületeket, valamint osztályokon átívelő együttműködést igényelt a munkatársak részéről. Ez az a pont, ami részben már átvezet a jövőbe, a digitális tartalomgyártás területére.

„A tudomány
ma a piaci logika
szerint működik:
versenyről
beszélünk,
tudományos
termelésről,
„tudomány-
iparról”...”

⁴ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteményének honlapján: <https://fszek.hu/szgy-kulfoldi-szakkonyvek-a-het-konyve-2023>

⁵ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteményének honlapján: <https://fszek.hu/sociology/szgy-projektek-fzs-szabadegyetem>

3.3. Digitális tartalomgyártás

A Ferge Zsuzsa szabadegyetem létrejötte önmagában is jelentős eredmény, mert sikerült megvalósítani egy olyan társadalomtudományi rendezvénysorozatot, amely közel hoz egymáshoz szakmai nézőpontokat, ugyanakkor ismereteket is nyújt az érdeklődő laikusok számára. Másrészt viszont hosszabb távú stratégiában gondolkodva ez a programsorozat azt is lehetővé teszi, hogy kitaláljuk a digitális tartalomszolgáltatás mikéntjét. A jövő könyvtára véleményem szerint a digitális tartalmak előállítása nélkül nem valósítható meg, és a Szociológiai Gyűjtemény már ma is számos ilyen tartalmat gyárt: a Hét könyve, a konferenciabeszámoló, a szabadegyetem egyes alkalmainak online változata mind olyan, általunk előállított tartalom, amely egyedi és máshol nem érhető el. A szabadegyetem előadásait ezen a ponton én nem a végeredménynek, csak a kezdetnek, nyersanyagként tekintem, amit megfelelő módon felépítve akár feldolgozva, tananyagként is lehet szolgáltatni, akár a katalóguson keresztül is a jövőben.

„Elmondható tehát, hogy a célt elértük: a Szociológiai Gyűjtemény neve forgott és a fiatalabbak számára is újra jelent valamit.”

4. A híd szerepből adódó kihívások

A Szociológiai Gyűjtemény tehát egyfelől maga a híd, másfelől hidat épít, azonban az évek múlásával egyre inkább szembesül a szűkös erőforrásokkal. Megalakulása-kor az osztály önálló, saját karakterét nyújtó tevékenysége a szociológia tudományának dokumentációja volt (Katsányi-Tóth 2008), mely a megalakulását követő nagyjából három évtizedben a szociológia területén megkerülhetetlenné tette ezt a részleget: összesen tizenegy(!) különböző dokumentációs szolgáltatást nyújtott, de egy viszonylag szűk rétegnek, hiszen ekkor még nincsenek évfolyamonként száz fővel induló szociológus szakok. A számítógépesítés, valamint az információs robbanás után ezen szolgáltatások egy része feleslegessé, más része előfizetett adatbázisok segítségével kiválthatóvá vált. Egy dokumentációs szolgáltatás – a legfontosabb – azonban a mai napig megmaradt, ez pedig a magyar szociológiai szakirodalom országos bibliográfiájának készítése. A szociológiai bibliográfia történetéről, alakulásáról több átfogó tanulmányt is megjelentetett Karbach Erika (Karbach 2003, 2013), az osztály eddig leghosszabb ideig hivatalban lévő vezetője.

Az országos szakkönyvtárakról szóló 30/2014 (IV. 10.) EMMI rendelet azonban további feladatokat határozott meg, melyeket a Központi Könyvtárnak a szociológia országos szakkönyvtáraként el kellett látnia. Ezek közül a feladatok közül a Szociológiai Gyűjtemény munkájának hozzájárulásával öt nagyobb feladatkört lát el a Központi Könyvtár, melyek:

Országos szociológiai bibliográfia készítése

- Nyomtatott könyvek és folyóiratok analitikus kijelölése – minden, a könyvtárba bekerülő társadalomtudományi dokumentum szisztematikus átnézése, nem korlátozódik csak a szigorú értelemben vett szociológiai dokumentumokra.
- Elektronikus folyóiratok számbavétele, analitikája szociológiai területen.
- Bibliográfiaépítés, tartalmi feltáró munka: könyvek, folyóiratok, elektronikus források, évi 4–5000 tétel feldolgozása, tárgyszavakkal ellátása tezaurusz alapján.

Szakkönyvek és szakfolyóiratok beszerzése magyar és külföldi nyelven, ezek szolgáltatása

- Válogatáson alapuló könyv- és folyóiratbeszerzés központi könyvbeszerzést megnyerő szolgáltató kínálatából.

- Proaktív könyvbeszerzés: utánajárás a központi ellátó kínálatában nem szereplő magyar és külföldi szociológiai szakkönyveknek.
- Olvasóterem gondozása (szociológiai + társadalomtudományi + bölcséleti könyvek).
- Folyóiratgaléria gondozása (szociológiai szakfolyóiratok).

Elektronikus szolgáltatások

- Szociológiai szakadatbázisok kiválasztása, működésük ellenőrzése, népszerűsítése.
- Teljes szövegek felkutatása, katalógus rekordokhoz csatolása.

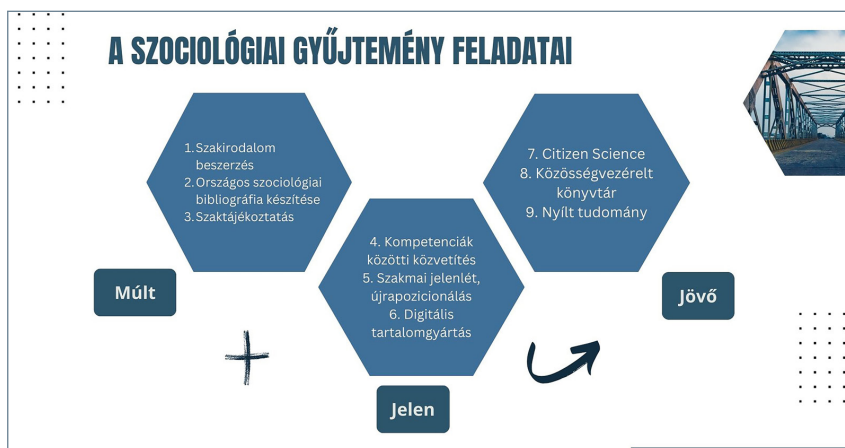
Heti 56 óra szaktájékoztatási ügyelet biztosítása

Egyéb feladatok

- Honlapon saját aloldal fenntartása.
- MATARKA-val való együttműködés a szociológiai folyóiratok területén,
- első éves szociológusoknak katalógus- és könyvtárhasználati oktatás,
- könyvtári munkacsoportokban való részvétel – a szakkönyvtárat használó olvasók, kutatók képviselte a szolgáltatások fejlesztése során.

A helyzet különösen nehéz, mert miközben ez az öt nagyobb feladatkör és a hozzájuk tartozó számtalan kis feladat alkotja ma a Szociológiai Gyűjtemény mindennapi tevékenységét, folyamatosan próbálunk reagálni, és az ismertetett híd szerepben is helytállni. Bár még a 2014-es rendeletben célként megfogalmazott feladatok terén is lenne hová előrelépni, ahhoz, hogy a rendeletben felsorolt összes országos szakkönyvtári funkciót ellássuk, és az új szakkönyvtári trendekre is adekvát választ adjunk, egy jóval nagyobb létszámmal működő egységre lenne szükség – erőforrásaink határára érkezünk. (1. ábra)

„Egy dokumentációs szolgáltatás – a legfontosabb – azonban a mai napig megmaradt, ez pedig a magyar szociológiai szakirodalom országos bibliográfiájának készítése.”

1. ábra: A Szociológiai Gyűjtemény feladatai

5. Híd-szerep a jövőben

Miként a Szociológiai Gyűjtemény eddig is próbált a szakkönyvtári és a köz-könyvtári megközelítés, az ezekből adódó különböző célkitűzések és elvárások határán egyensúlyozni, ez a törekvés előreláthatóan a jövőben is meghatározza tevékenységét. A szakkönyvtári funkcióval kapcsolatban evidencia, hogy ma már nem elegendő a dokumentumok beszerzése és feltárása; az ezzel szorosan összefonódó adatbázisépítés és annak szolgáltatása. Miközben tagadhatatlan,

hogyan a Szociológiai Gyűjtemény sosem szenvedett hiányt az állománybeszerzéshez kapcsolódó erőforrásokban – azaz nyomtatott és elektronikus könyvekre és folyóiratokra mindig jutott pénz –, aközben a szakkönyvtári szolgáltatási paletta egyéb területei fejletlenek maradtak. Kalydy Dóra kilenc olyan trendet azonosít be az állomány beszerzésén-megőrzésén-feltárásán felül, melyekre a szakkönyvtáraknak hazánkban reagálniuk kell, hogy meg tudják őrizni a tudományban betöltött szerepüket. A kilenc trend a következő: 1. Együttműködésen alapuló újgenerációs könyvtári platform bevezetése. 2. Nyílt hozzáférés a tudományos publikációkhoz, adatokhoz: Open Access, Open Science, Open Data. 3. A tudomány társadalmiasítása – citizen science. 4. Digitalizálás. 5. A tudománymetria átalakulása. 6. Adatbányászat, szövegbányászat. 7. A könyvtár hitelesítő szerepe – „hiteleshely”. 8. Országos Könyvtári Rendszer. 9. Új könyvtárosi készségek, kompetenciák (Kalydy 2018).

A Szociológiai Gyűjtemény tisztában van ezekkel a trendekkel – egyes esetekben maga is kezdeményezője, motorja lehet egy-egy szolgáltatás kialakításának. Aktuális példa erre a DSpace szoftverrel megvalósított intézményi adattár bevezetése, fejlesztése, amelynek kialakításában, véleményezésében a Szociológiai Gyűjtemény fentebb említett tartalomelőállítási szándékai, már meglévő számos digitális tartalma miatt közelről érintett. Célunk azonban, hogy ezek is az általunk vállalt híd-szerep részeként jelenjenek meg.

Az open science egyre erősödő kibontakozásával összhangban a Gyűjtemény számos OA adatbázist gyűjt és mutat be honlapján, a nyílt tudomány kialakítását a szakkönyvtári szcéna egyik legfontosabb missziójának tekintjük, amire azonban csak együttműködések útján van valódi esély. Reális cél lehet hosszabb távon a kilenc trend közül a tudomány társadalmiasításában való aktívabb részvétel – azaz a citizen science mozgalomba történő becsatlakozás, vagy a könyvtár, mint hiteles hely eszméjének megvalósítása: „A könyvtár, mint »hiteleshely« az adott fizikai tér kapcsán is fontos, hiszen a virtuális térben elveszőben lévő kutatókat, felhasználókat a könyvtár épület adta valósága irányítja útba, ahová be lehet menni, meg lehet kérdezni, meg lehet keresni az adott kérdésre a választ” (Kalydy 2018 p. 443).

A közkönyvtárral való szoros összefonódásának következményeképp a Szociológiai Gyűjtemény a szakkönyvtári trendeken felül érintett az új közkönyvtári trendekben is, ezen belül is a közösségvezérelt könyvtár megvalósításában, ahol „...tehát a fő eszköz a kapcsolat, a partnerség, az együttműködés, a könyvtáros a »megmondóból« nyitott fülű (és szívű) hallgatóvá válik, a szolgáltatások pedig együttműködés eredményeként alakulnak ki” (Koreny 2018b p. 18). A híd szerep további megvalósítási lehetősége ennek kapcsán a Szociológiai Gyűjtemény számára az egyes szakmai műhelyekhez kötődik.

Számos olyan egyesület, műhely, szakkollégium, illetve civil szervezet működik, mely vagy kimondottan szociológiai – tehát tudományos tevékenységet végez, vagy pedig bizonyos társadalmi rétegekhez szól – tehát a szociológia eredményeire építve vagy azokhoz hozzájárulva tevékenykedik. Misszióinkat tekintjük, hogy ezeket a szereplőket összehozzuk, és hidat építsünk közöttük. Ez a vállalkozás különösen fontos lehet azoknak a műhelyeknek és kutatóknak, akik nem a szociológia fősodrához tartoznak, nem a leginkább támogatott témákkal, ügyekkel foglalkoznak, nem hagyományos kutatási módszerekkel, hanem alternatív eljárásokkal (deliberáció, radikális pedagógia) közelítenek új (pl.: mesterséges intelligencia), vagy napjainkban kevésbé kutatott (pl.: kulturális egyenlőtlenségek) kérdésekhez. Ehhez az irányhoz már szükség lenne egy

„Az open science egyre erősödő kibontakozásával összhangban a Gyűjtemény számos OA adatbázist gyűjt és mutat be honlapján...”

valódi, fizikai „harmadik helyre”, egy közösségi térre, ahol a szakmán belüli sokszínűség kibontakozhat, és a párbeszéd kialakulhat. A tudományos közösségre ugyanúgy igazak a következő sorok, mint bármely közösségre: „A közösségi jól-lét lényeges aspektusa, amely az egyéni jólétet is érinti, az infrastruktúra, azaz: a közösség (és benne az egyén) szükségleteinek megfelelő fizikai terek és szolgáltatások elérhetősége. A megfelelő infrastruktúra és szolgáltatások segíthetik a társadalmi hálózatok kiépítését: a közösségek, közösségi hálózatok fejlesztését; a közösségi részvételt és a közösségi (civil) szerepvállalást; a jól kialakított közösségi terek pedig hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egy közösség tagjai kölcsönhatásba lépjenek egymással” (Koreny 2018a p. 21).

Felhasznált források

Bourdieu, P. (2009) *A tudományos mező*, Replika, 20(67), p. 11–36.

Gócza, J., Karbach, E., Sándor, T. (2018) *Szakgyűjteményi feladatok a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban: hagyomány és változás*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 49(10-11), p. 426–433.

Gaálné Kalydy, D. (2018) *A magyarországi szakkönyvtárak előtt álló kihívások*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65(9), p. 437–449.

Karbach, E. (2003) *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteményének 30 éve (1973-2003)*, A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 28(40), p. 174–194.

Karbach, E. (2013) *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteményének tíz évéről (2003-2013)*, Könyvtári Figyelő, 59(4), p. 683–696.

Katsányi, S., Tóth, Gy. (2008): *A fővárosi könyvtárának története. 2. kötet. 1945–1998.*, FSZEK, Budapest, ISBN: 9789635814374

Kerékgyártó, Á. (2024) *Egyetemi oktatás könyvek nélkül? Kerekasztal-beszélgetés a Magyar Szociológiai Társaság 2023. évi Vándorgyűlésén a FSZEK Szociológiai Gyűjteményének szervezésében*, (kézirat)

Kovácsné Koreny, Á. (2018a) *A könyvtár szerepe és lehetőségei a közösségi jól-létben*, Könyvtári Figyelő, p. 20–26.

Kovácsné Koreny, Á. (2018b) *Könyvtár és közösség, avagy a közösségvezérelt könyvtár elmélete és gyakorlati megvalósításának lehetőségei*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65(1), p. 15–26.

Primetz H., Baksa, M. (2022) *Izomorfizmus a társadalomtudományi publikációs gyakorlatban*, Educatio, 31(2), p. 426–433, <https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.2.4>

Rózsa, D. (2016) *Szakkönyvtár a holnap határán 1. rész: A szakkönyvtárügy nemzetközi trendjei és a külföldi szakkönyvtárak*, Könyvtári Figyelő, 2016(3), p. 313–326.

A könyvtári valóság tükre

Valóságos könyvtár – könyvtári valóság 5.

– Recenzió

Tóth Máté
toth.mate@pte.hu
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészeti
és Társadalomtudományi Kar
Pécs, egyetemi docens

Beérkezett: 2024.02.26.

Elfogadva: 2024.02.27.

Publikálva: 2024.06.13.

A Valóságos könyvtár – könyvtári valóság konferenciasorozat és annak kötetei a könyvtártudományi műhelyekben, fórumokban szűkölködő hazánk egyik siker-történetét jelentik. Ez a konferenciasorozat és a hozzá kapcsolódó tanulmány-kötetek megmutatják, hogy egy olyan szakmailag független intézmény, mint az egyetem, miként válik a tudományos diskurzus központi és lassan egyetlen igazán aktív szereplőjévé.

A tudományban szükség van műhelyekre, olyan szellemi alkotói terekre, ahol folyamatos párbeszéd zajlik a pályájuk elején és végén járó szakemberek, a szakterület különböző részterületeit űzők, vagy éppen a különböző országokat, kultúrákat képviselő kutatók között. A tudomány lényege a párbeszéd, hiszen csak így lehet a saját látásmódunkat szélesíteni, másokat megérteni és a saját gondolatainkkal is gazdagítani a tudományos diskurzust. Nem lenne méltó a kötethez, ha olyan közhelyes megállapításokat tennék, mint hogy az idősebbek a tapasztalataikkal segítik a fiatalokat, akik pedig új lendületet, megújult látásmódot hoznak a tudományba. Helyette mondjuk azt, hogy a műhelyek lényege az inspiráció, egymás és önmagunk állandó ösztönzése, az eredmények megmérése azokban a tükrökben, amelyeket a pályatársaink állítanak elénk.

A magyar könyvtártudománynak jeles hagyományai vannak. Számos kiváló műhelyt hoztak létre, amelyek a második világháborút követő évektől kezdve több évtizeden át virágoztak. Ilyen műhely volt az 1949-ben alakult budapesti könyvtárosképző egyetemi szak mellett az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár vagy a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, amelyekben számos kutatás, tudományos újdonság, itthon és nemzetközi szinten is kiemelkedő eredmény született.

A műhelyek fórumokat hoznak létre, a tudományos párbeszéd állandó platformjait, konferenciákat szerveznek, közösségeket teremtenek. A BME OMIKK szakmai műhelyéből született a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, a Könyvtári Intézetéből a *Könyvtári Figyelő* és a *3K*. Ezek voltak a publikálás állandó fórumai, melyek köré szerveződtek a szakmai tudományos közösségek, és gyűltek szakterületünk szerzői, a doktori iskolások, a gyakorló szakemberek és az egyetemi oktatók. Szintén ezeken a fórumokon folyt a tudományt éltető, az egymást inspiráló párbeszéd, a lektorok pedig ezekre a fórumokra érkezett művek javíthatóságát dolgozták, a külföldi tudományos eredményeket bemutató referátumoknak, valamint az újonnan megjelenő könyveket ismertető recenzióknak is e lapok adtak otthont évtizedeken át.

Cite as/Így hivatkozd: Tóth, M. (2024)
A könyvtári valóság tükre / Valóságos
könyvtár- könyvtári valóság 5. – recen-
zió, Central European Library and Infor-
mation Science Review (CELISR), 1(1),
p. 127–130.

2023–2024 fordulóján a minőségi lektorált fórumokon, szakmai, tudományos publikációkkal való megjelenés, illetve a tudományos párbeszédbe való bekapcsolódás lehetőségét az újonnan elindult *Háromk*¹ és *CELISR*² (*Central European Library and Information Science Review*) folyóiratok mellett az egyetemi fórumok jelentik. Szerencsére az ELTE mellett aktívak a vidéki műhelyek is – csak néhányat említve példaként – a Pécsi, a Debreceni és a Szegedi Tudományegyetem mellett az Eszterházy Károly Egyetem, de ilyen nagyságrendű produktumok (konferenciasorozat és tanulmánykötet) és mellette egy ilyen tartósan fennálló, kifejezetten könyvtártudományra fókuszáló szakmai műhely, publikációs fórum csak a budapesti könyvtárosképzés berkeiben működik az utóbbi években.

Nem kétséges, hogy az ország egyetlen könyvtártudományi doktori programja lehetőséget és egyben felelősséget is jelent a Könyvtár- és Információtudományi Intézet vezetőinek, akiknek olyan gyakorlati megfontolásokat is szem előtt kell tartani, mint a publikációs lehetőség biztosítása a doktoranduszok és az abban részt vevő oktatók, együttműködő partnerek számára. Mindezek ellenére azonban a kötetet³ lapozgatva egy pillanatig sem a publikálási kényszer alatt nyögő egyetemi emberek jajkiáltásai jutnak eszünkbe. A kötet sokkal inkább hirdeti, hogy létezik még a könyvtártudomány területén virágzó szellemi műhely!

Egy-egy ilyen tudományos fórum, kötet, folyóirat, konferenciasorozat egyben azt is reprezentálja, hogy aktuálisan miről szól a könyvtártudomány, milyen problémák foglalkoztatják az abban dolgozókat. Tükör, amiben megismerhetjük magunkat, a szakterületünket, azt, hogy mi 2023-ban a könyvtári valóság.

A tükör visszatérő motívuma az ELTE által közzétett köteteknek is. Erre utal a konferenciasorozat, valamint a kötet címe is: *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság*. A valóság mindig az, amit a tükörben látunk, és nem az, amit mi gondolunk magunkról. Az egyetemi oktató elé a hallgatói állítanak tükört, a professzor elé a doktoranduszok, a kutató elé az eredmények olvasói, felhasználói, a könyvtár elé pedig a használók, akik igénybe veszik vagy éppen negligálják a szolgáltatásokat. A leadott tananyag akkor válik valósággá, amikor az használható tudássá válik a hallgatók karrierje során, a könyvtárak szolgáltatásai pedig annyiban hasznosulnak, amennyiben azt az olvasóink érzékelik, amennyit fel tudnak használni arra, hogy értéket teremtsenek a munkájukban, a saját szakterületükön vagy a saját intellektusuk pallérozása során.

A könyvtári valóság után kutatva így szimbolikus értékű, hogy az első tükört éppen két elit használó állítja a szakma elé, Hetényi Zsuzsa és György Péter. A tudósok a könyvtárakról fejezet írásaiban a közös, hogy a szerzők saját sok évtizedes könyvtárélménye messze túlmutat az átlagos használó szintjén, a különbség pedig az, hogy az előbbiben egy személyes hangú utazást élhetünk át a szerzővel időben és térben, addig az utóbbi inkább egy külső nézőpontból készült filozófiai reflexió a könyvtárak folyamatosan változó világára.

A könyvtártudomány mint egy gyakorlati foglalkozáshoz kapcsolódó diszciplína mindig is arról volt nevezetes, hogy rendkívül sok különböző tudományággal állt kapcsolatban. Ahogy a könyvtár, a gyűjtemény, a benne dolgozók, a szolgáltatások is állandóan változnak, hiszen folyamatosan reflektálnak a külső valóság alakulására, fejlődésére. Ezzel párhuzamosan a szakterületek is reagálnak a könyvtárakban zajló változásokra. A kötetben ez a tudományterületek közötti párbeszéd nagyon gazdagon tetten érhető, ugyanakkor a konferencia szervezői minden esetben vigyáznak rá, hogy a tanácskozás és az azt követő

"A könyvtár-tudomány mindig is arról volt nevezetes, hogy rendkívül sok különböző tudományággal állt kapcsolatban."

¹ Háromk Könyv-Könyvtár Könyvtáros folyóirat honlapja: <https://journals.oszk.hu/haromka>

² CELISR honlapja: <https://journals.bme.hu/celistr/>

³ Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022. Szerk. Kiszl Péter, Németh Katalin. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet. 2023. <https://doi.org/10.21862/vkkv2022>

"Valamennyi tanulmány hozzájárul az adott szakterület elméleti vagy gyakorlati ismeretanyagának bővítéséhez..."

írási produktumok ne veszítsék el a fókuszot. 2021-ben a könyvtárépítész volt a konferencia központi témája. Ennek a hat előadásnak az írott változata került a könyv elejére, gyakorló könyvtárosok és építészek tollából.

Nekünk, könyvtárosoknak különösen érdekes, hogy az aktívépítész szakemberek miként közelítenek egy könyvtári projekthez, hogyan látják ők a szakmánkat kívülről, miként definiálják a velünk szemben támasztott igényeket, és hogy szerintük milyen elvárásoknak kell megfelelnie egy 21. századi könyvtárépületnek.

A korábbi kötetekhez hasonlóan ebben a konferenciakiadványban is megvan az egyetem oktatóinak és a doktoranduszainak kutatásait felvonultató két fejezet.

A budapesti könyvtárórképzés oktatóinak a kutatásait bemutató fejezetben tizenegy írás kapott helyet, továbbá Dippold Péter szekcióvezetői bevezetője. A tanulmányok jelzik, hogy az ELTE műhelyében milyen sokféle témához kapcsolódóan születnek kutatások, tudományos eredmények. Ahogyan az oktatásnak is a könyvtártudomány minden részterületére ki kell terjednie, úgy a kötet tanulmányaiban is tetten érhető ez a gazdagság. Olvashatunk kortárs irodalomról, könyvtörténeti érdekességekről, a pénzügyi kultúra könyvtári fejlesztésének aktuális nehézségeiről, a könyvtárórképzés kurrens kérdéseiről, mesterséges intelligenciáról, az IFLA regionális divízióinak a rendszeréről, és még lehetne folytatni a sort. Valamennyi tanulmány hozzájárul az adott szakterület elméleti vagy gyakorlati ismeretanyagának bővítéséhez, de terjedelmi okokból csak egyetlen írást van módomban kiemelni, vállaltan szubjektív szempontok alapján.

Fodor János innovatív digitalizálási, tartalomszolgáltatási projektjének a feldolgozása mind oktatás-módszertani, mind tartalmi szempontból rendkívül izgalmas. A tartalomszolgáltatási gyakorló projektek keretében a hallgatók kis online gyűjteményeket építenek, amelynek során megismerhetik az egyes munkafázisokat a digitalizálástól egészen a tartalmak közzétételéig. Mindezek közben a diákok aprónyomtatványokkal dolgoznak, háttérkutatásokat végeznek, adatokat dolgoznak fel, megismerkednek a feldolgozandó tartalmak keletkezésének korszakával. Gyakorló szakemberek, akiknek gyakorlati problémáikat kell megoldaniuk. Szinte észrevétlenül tesznek szert ismeretekre a korszakról, a dokumentumtípusokról és arról, hogy azt hogyan lehet a mai kor embere számára is fogyasztható módon elérhetővé tenni. Ez a tanulmány igazán ösztönző a felsőoktatásban dolgozók számára. A gyakorlati feladatokon keresztül végrehajtott innovatív projektek kidolgozása és megvalósítása a korszerű felsőoktatási intézmények sajátos működési módja.⁴

A doktoranduszok az ELTE Bölcsészettudományi Karának egyik jelentős szellemi erőforrását jelentik, akik mind az oktatásban, mind pedig a kutatásban jelentős hozzáadott értéket teremtenek. A doktori kutatásokból született tanulmányokban mindig az a legizgalmasabb, hogy érezhetően a szerzők mély egyéni érdeklődéséből fakadóan születnek. Egy-egy írásból már megsejthetők a nagy mű, a születő doktori disszertáció várható körvonalai.

A doktoranduszok közül ebbe a könyvbe kilencen készítettek tanulmányt, amelyeket Dudás Anikó bevezetőjét követően olvashatunk. A kiváló írások közül szintén terjedelmi okok miatt újra csak egyet van módomban kiemelni. Nagy Andor írása bizonyítja, hogy van még feldolgozatlan szelete a könyvtártudománynak. A könyvtári vonatkozású találmányokról, szabadalmakról, műszaki újításokról eddig nem olvashattunk sem a hazai, sem pedig a nemzetközi szakirodalomban. Nagy Andor a teljes világra történő kitekintéssel mutatja be az elmúlt években benyújtott szabadalmakat tömören, lényegre törően, megállapításait adatokkal alátámasztva.⁵

⁴ Fodor János: A képmegosztás hőskora = Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022. Szerk. Kiszl Péter, Németh Katalin. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és információtudományi Intézet. 2023. p. 187–197.

⁵ Nagy Andor: Új könyvtár- és információtudományi vonatkozású találmányok Európából és az USA-ból = Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022. Szerk. Kiszl Péter, Németh Katalin. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és információtudományi Intézet. 2023. p. 287–294.

Végül az utolsó tartalmi blokkban található a thaiföldi Sukhothai Thammat-hirat Open University-vel közösen rendezett angol nyelvű szekció előadásai. A fejezetben Barátné Hajdu Ágnes professzor asszony bevezetőjét követően két magyar (Radó Rita és Simon András), valamint négy, külföldi szerzők tollából származó írás kapott helyet. A 2021-ben rendezett konferencia újszerű volt abban a tekintetben is, hogy először nyílt lehetőség idegen nyelvű előadásokat hallgatni. A magyar előadók mellett, akik vállalták az angol nyelven való megnyilatkozást, thaiföldi, kenyai és Fülöp-szigeteki kutatók adtak ízelítőt abból, hogy milyen témák foglalkoztatják az országaikban dolgozó szakembereket, doktoranduszokat.

És végül néhány gondolat magáról a könyvről. Ritkaság napjainkban, hogy ilyen példás tudományos alaposággal jelentetnek meg egy konferenciakötetet. Nagyon komoly hozzáadott értéket jelent a lektorálás ténye, és az is, hogy lektorokkal szinte valamennyi hazai könyvtárosképző intézmény képviseltette magát. Tudományos publikálásban jártas szakemberek tudják, hogy mekkora segítséget, milyen minőségi előrelépést jelent egy jó olvasószervező: Kovács Katalin személyében sikerült megtalálni és megnyerni erre a szerepre a szakma legkiválóbbját.

A kötet egységessége, magas tudományos színvonala a szerzők mellett Kiszl Péter és Németh Katalin munkáját dicséri. Ritkaság a hazai tudományos könyvkiadásban, különösen bölcsész berkekben, hogy ennyire mindenre kiterjedő bibliográfiai alaposággal készüljön el egy konferenciakötet. Közlik a szerzők életrajzát magyar és angol nyelven, az ORCID-azonosítókat, a tanulmányok mellett rendre feltüntetésre kerültek a DOI-számok. A kötet végén minden egyes tanulmányhoz elérhető az angol nyelvű absztraktjai.

Összességében a kötet egy kiemelkedő színvonalon működő tudományos műhely jelentős produktuma, amely reprezentálja a hazai könyvtártudomány aktuális témáinak gazdagságát. A színvonalas tartalom igényes kivitelezéssel párosul, és mint tükrre napjaink könyvtártudományának, jelentős értéket képvisel a szakmánk számára. Bízunk benne, hogy a munka folytatódik, a fejlődés töretlen lesz, és a szakma még hosszú évtizedeken át élvezheti majd ennek a szellemi műhelynek a gyümölcseit.

"...a kötet egy kiemelkedő színvonalon működő tudományos műhely jelentős produktuma, amely reprezentálja a hazai könyvtártudomány aktuális témáinak gazdagságát."

Skaliczki Judit

(1945-2024)

Dr. Hangodi Ágnes
hangodi.agnes@oszk.hu
Könyvtári Intézet, Könyvtári Szak- és
Továbbképzési osztály, osztályvezető,
igazgatóhelyettes

Beérkezett: 2024.03.01.

Elfogadva: 2024.03.05.

Publikálva: 2024.03.26.

2024. február 3-án elhunyt dr. Skaliczki Judit, az Oktatási és Kulturális Minisztérium nyugalmazott főosztályvezető-helyettese, az OSZK egykori osztályvezetője

Skaliczki Judit 1945. július 7-én született Szegeden. 1968-ban vette át magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár és okleveles könyvtáros diplomáját az ELTE Bölcsészkarán. Bár szívesen elhelyezkedett volna tanárként, végül a szegedi Somogyi-könyvtárban kezdte pályáját. 1971-ben a Somogyi Zeneszobájának kialakítását, tevékenységének megszervezését bízták rá, ezután szakmai pályája első szakaszában a zenei könyvtárak és könyvtárosok iránti elkötelezettségét a közkönyvtárak zenei részlegének kialakítására és szolgáltatásaik fejlesztésére vonatkozó koncepcióval, külföldi példák hazai jógyakorlatként való bevezetésével, a zenei könyvtárosok képzésének támogatásával bizonyította. 1971-től tagja, 1972 és 1986 között elnöke volt a könyvtáros egyesület zenei szekciójának.

1978-ban családjával Budapestre költözött, pályája az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központjában (KMK) a Hálózatfejlesztési Osztályon folytatódott, itt elért szakmai eredményei közé tartozik az audiovizuális dokumentumok könyvtári meghonosítása, a vakok és gyengén látók hangoskönyvvél való ellátásának megszervezése. 1983-tól lett az időközben új nevet kapott Hálózatfejlesztési, Koordinációs és Szakfelügyeleti Osztály vezetője, irányítása alatt az osztály valamennyi könyvtártípussal foglalkozott, ennek keretében ellátta a különböző könyvtártípusok igazgatóiból alakult igazgatói tanácsok titkársági teendőit. Kollégái kíséretében bejárta az egész országot, szinte valamennyi könyvtárat felkeresve – ahogy erre sokszor hivatkozott –, így adódott lehetősége a könyvtárosok közül sok-sok kollégával megismerkedni, akikkel aztán folyamatos kapcsolatot tartott. A minisztérium megbízásából az osztály részt vett a jogszabályok előkészítésében, felelős volt az országos könyvtári statisztikáért, koordinálta és végezte a könyvtári szakfelügyeletet.

1990-ben Skaliczki Judit és a megyei könyvtárigazgatók közös kezdeményezésére jött létre a Könyvtári és Informatika Kamara, későbbi nevén az Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ). A megalakulás szükségességéről egy későbbi visszaemlékezésben így nyilatkozott a Könyvtári Levelező/lap hasábjain: „Talán nem túlzok, ha [...] azt mondom, hogy – a politikai, társadalmi, gazdasági rendszerváltás következtében – a könyvtári területen kaotikus volt a helyzet. A Könyvtári és Informatikai Kamara megalakulását, a kamara működését, a különböző tagozatok aktív tevékenységét, az én főtárgyi működésemet válságmenedzselésnek tartom, amelynek éppen az volt a célja, hogy ezen a kaotikus helyzeten a maga eszközeivel változtasson. Olyan tevékenységnek, amely az adott kor egyik leghatékonyabb eszközét, az érdekképviseletet használta fel a problémák kezelésére.”

1995-től Skaliczki Judit támogatásával és a szervezet közreműködésével újtára indult az azóta is töretlenül sikeres Összefogás a könyvtárakért (2006-tól Könyvtárak Összefogása a Társadalomért – Országos Könyvtári Napok) elnevezésű országos akció, amelynek legfontosabb célja kezdetektől fogva a könyvtárak társadalomban élő képének pozitív irányú megváltoztatása volt.

Skaliczki Judit 1996 nyarán került az OSZK-ból a Művelődési és Köznevelési Minisztériumba, a Kulturális Örökség Főosztályon

belül a Könyvtári Osztályon osztályvezetőként ő alakította ki a később éveken keresztül szorosan együttműködő csapatot. A minisztérium nevének változásai – 1998-tól Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2006-tól Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2010-től Nemzeti Erőforrás Minisztérium – az osztály biztos, megalapozott helyét a szervezetben nem befolyásolták, Skaliczki Judit folyamatos, 2010-ig tartó vezetése alatt rövid ideig, 2004–2006 között főosztályként is működött. Az osztály első kiemelkedő eredménye a könyvtári törvény megalkotása és elfogadtatása volt, amelynek 1998. január 1-jei életbe lépése után kezdeményezésére sorra készültek el a követő jogszabályok is, köztük olyan, az országos könyvtári rendszert támogató alrendszereket biztosító szabályok, mint az Országos Dokumentumellátási Rendszert vagy a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszert megalapozó kormány-, ill. Emmi-rendelet. Újraindultak a második szakaszban minőségelvűvé alakított szakfelügyeleti vizsgálatok, lehetőség nyílt az ODR- és az érdekeltségővel pályázat évenkénti kiírására. A kormányrendelettel létrehozott Országos Könyvtári Kuratórium támogatásával megszilárdult az OSZK helyzete, a KMK jogutódaként – szintén rendeleti támogatással – megalakult a Könyvtári Intézet.

Skaliczki Judit kiemelt feladatként tekintett a könyvtárügy stratégiai fejlesztésére, már az 1998-ban három évre meghirdetett, ún. telematikai pályázatok is ezt a fejlesztést alapozták meg. A következő két stratégiai ciklus (2003–2007, 2008–2013) idején – az európai uniós pályázatok (TIOP, TÁMOP) anyagi támogatásának köszönhetően – mind az infrastruktúra-, mind a humánerőforrás-fejlesztés területén hatalmasat léptek előre a könyvtárak. Így alakulhatott ki az országos könyvtári rendszer, jöhetek létre a könyvtárak elektronikus szolgáltatásai, a 24 órán szolgáltató könyvtárak, terjedni kezdett az egyedi azonosítók használata, megjelent az RFID-technológia általánossá tételének igénye, és megvalósulhatott az egymással és a használókkal újszerűen kommunikáló könyvtárak hálózata.

A Magyar Ösztöndíj Bizottság már a nyolcvanas években írt ki külföldi tanulmányutakra vonatkozó pályázatokat, ezek keretében Skaliczki Judit megismer-

kedett a skandináv, a holland, a brit és a német könyvtárak működésével, majd a kilencvenes évektől tanulmányútjai már egyértelműen a minőségmenedzsment témájára koncentráltak. A magyar könyvtárügyben neki köszönhetően indult el a TQM-alapú minőségirányítási munka, az irányításával működő munkabizottság dolgozta ki az európai értékelési keretrendszeren alapuló Könyvtári Közös Értékelési Keretrendszert, és alkotta meg jogszabályban is rögzítve a könyvtárak teljesítményalapú értékelésére szolgáló Minősített könyvtár címet és Könyvtári Minőségi Díjat.

Az OSZK-val mint nemzeti könyvtárral való kapcsolata a minisztériumi évek alatt is folyamatos maradt, a KMK jogutódaként működő Könyvtári Intézet vezetőképző, szakértői és minőségmenedzsment-tanfolyamain évekig tanított, és az Intézetnek lehetősége volt több írását is (A hazai könyvtárügy az ezredfordulón. 2001; Az első lépésektől a könyvtár stratégiai tervének elkészítéséig. 2007; A rendszerváltás könyvtárügyétől a könyvtárügy rendszerváltásáig. 2011) nyomtatásban megjelentetni. Skaliczki Judit 1998-ban megkapta a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet és a MKE-émlékérmet, 2006-ban az IKSZ A Könyvtárügyért érdemérmét, 2010-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével (polgári tagozat) tüntették ki, 2012-ben, nyugállományba vonulása után Széchényi Ferenc-díjban részesült.

Emlékét megőrizzük. Nyugodjék békében!

A kép forrása: <http://www.mezogazdasagikonyvtar.hu/assets/Hirvilag/Ah2007/4/mke.htm>